

NUR

ČASOPIS ZA KULTURU I ISLAMSKÉ TĚME
VOL. 34 • Nº 77/78 • GODINA 2020
UDC 008+297 • ISSN 1450-555X
www.iran.ra

NARODI I ETNIČKE GRUPE IRANA

اقوام ایران

79/80

79/80

SADRŽAJ

2 Reč urednika

5 Indoevropljani,
indoevropski jezici
Velizar Sekulić

11 Perijske govorne grupe
Aleksandra Dragović

13 1. Persijanci

36 2. Kurdi

44 3. Mazanderanci
(Mazani, Tabari)

49 4. Gilaki

59 5. Lori

65 6. Bahtijari

72 7. Taleši

74 8. Tati

75 9. Baluči

79 Turkofonske govorne grupe
Aleksandra Dragović

81 1. Iranski Azerbejdžanci

89 2. Kaškaji

94 3. Turkmeni

96 4. Druge grupe
koje govore turski jezik

97 Semitske govorne grupe
Aleksandra Dragović

99 1. Arapi

103 2. Asirci

105 3. Jevreji

107 Jermeni
Aleksandra Dragović

115 Zoroastrijanci
Aleksandra Dragović

119 Jezici iranskih naroda
dr Said Safari

Persijanci

Kurdi

Kaškaji

Azeri

NUR

ČASOPIS ZA KULTURU I
ISLAMSKE TEME
Vol. 34 • № 79/80
GODINA 2020.

UDC 008+297 ISSN 1450-555X
www.iran.rs

Glavni i odgovorni urednik
Mahdi Širazi

Urednik
Aleksandar Dragović
nur@iran.rs

Lektura i korektura
Mirjana Abdoli

Tehnički i likovni urednik
Mario Lampić

Časopis izlazi dva puta godišnje
u izdanju Kulturnog centra
Islamske Republike Irana.

Mišljenja i gledišta izneta
u objavljenim člancima
ovog časopisa ne moraju
da predstavljaju gledišta
Kulturnog centra
Islamske Republike Irana.

Objavljivanje članaka i
ilustracija dozvoljeno je sa
obaveznim navođenjem
izvora. NUR toplo dočekuje
mišljenja i gledišta svojih
čitalaca.

Adresa redakcije
Časopis NUR
Poštanski fah 431
11001 Beograd, Srbija
Tel: 011/2660-386; 011/367-2564
Fax: 011/2666-980;
E-mail: nur@iran.rs

Reč urednika

Koncept etničke pripadnosti na engleskom jeziku u osnovi ima negativan kontekst i ukazuje na razdvajanje i otuđenje određenih društvenih grupa, dok su etničke grupe u tim zajednicama one koje su nastale od doseljenika. Međutim, u slučaju Irana, svi narodi i etničke grupe imali su udela u izgradnji iranske civilizacije. Etnička slika Irana razlikuju se od one u drugim zemaljama koje se nazivaju multinacionalnim ili čak multietničkim, budući da je etnička raznolikost Irana nastala iznutra, pri čemu su mnoge i raznolike iranske etničke grupe izvorno iranske, dok je u većini multietničkih zemalja etnička raznolikost spoljašnjeg porekla i rezultat je migracije etničkih grupa iz drugih zemalja.

Iranske narode čine etničke grupe koje, i pored toga što su međusobno kulturološki veoma slične i imaju zajedničke mitove, običaje, istoriju, tradiciju, prošlost i interese, imaju i vlastite jezičke i verske karakteristike.

Pre dolaska i naseljavanja Arijevaca, u Iranu su živеле autohtone rase koje su obuhvatale mediteransku, australijsku, crnačku i hamitsku. Elamiti, Kasi, Lului, Kadusi i Tapuri su narodi koji su pripadali ovim rasama. Dolazak stranih etničkih grupa poput indoevropskih, semitskih, hebrejskih, turanskih, gruzijskih i čerkeskih, povećao je broj rasa u Iranu.

Dolaskom Arijevaca, Vavilonaca i Sumera u Iran je počelo i nastavilo se do danas etničko i rasno mešanje. Uprkos činjenici da su Arijevci predstavljali primarnu iransku rasu, tokom istorije i usled političkih zbivanja i vojnih kampanja drugih zemalja, Iran je uvek bio mesto na kome je dolazilo da rasnih i međuetničkih mešanja. To se vidi iz vojnih pohoda na Iran, od osvajanja Aleksandra Velikog, do arapske invazije. Primera radi, nakon dolaska Aleksandra Velikog u Iran, njegovi vojnici su se mešali sa lokalnim stanovništvom i nastanjivali u ovoj zemlji. Slično se desilo i u vreme invazije muslimanskih Arapa u Iran, kada je započela migracija arapskih plemena i klanova u njegove različite delove.

Etničko i rasno mešanje u Iranu nije ograničeno samo na Helene i Arape. U različitim istorijskim periodima dolazilo je i do migracija drugih naroda u Iran, gaznevidskih i seldžučkih Turaka i Mongola. Gaznevidi i Seldžuci, koji su činili najveću grupu imigranata, nakon dolaska su ostali u Iranu. Invazija Džingis-kana bila je još jedan faktor migracije velikih plemena žute rase, Mongola i Tatara, što je dovelo do nove prekompozicije iranske populacije. Pored ovih migracija, da bi sprečile invaziju susednih zemalja, tadašnje iranske vlade su naseljavale nomadska plemena poput Uzbeka, Berbera i Turkmena.

Stoga se mora reći da rasna i etnička slika Irana nije kompaktna, a raznolikost stanovništva koja je nastala tokom vekova kao rezultat mešanja i migracija je dovela do nastanka persijskog, azerbejdžanskog, kurdskog, lorskog, baluči, bahtijarijskog, taleškog, turkmenskog, kaškajiskog, šahsavanskog i arapskog naroda. U Iranu, takođe, žive i druge manje etničke grupe.

Zahvaljujući svojoj etničko-kulturološkoj raznolikosti koja je nastala iznutra, za razliku od većine zemalja sveta, naziv i identitet Irana nisu izvedeni ili konstruisani iz određene etničke pripadnosti, jezika ili religije, niti se ijedna od iranskih etničkih grupa sa različitim dijalektima i jezicima oseća otuđeno, već je iranski identitet koncept koji obuhvata sve Irance, bez obzira na njihovu versku ili etničku raznolikost.

Prostrana zemlja Iran, sa drevnom prošlošću, baštinik je sveobuhvatne kulture i civilizacije koja je tokom hiljada godina sa izuzetnom fleksibilnošću i tolerancijom usvojila čitav niz verskih, jezičkih, i dijalektičnih različitosti, običaja, navika i rituala. Sve etničke grupe, zajedno sa razlikama u svojim kulturnim simbolima po kojima se razlikuju od ostalih, međusobno dele mnoge sličnosti. Nepostojanje međuetničkih sukoba i međuetničko razumevanje među iranskim etničkim grupama u savremenom periodu, ukazuje na njihovo jedinstvo i suživot u prošlosti.

Iran pripada svim iranskim etničkim grupama koje u njemu žive i svi njihovi pripadnici su Iranci.

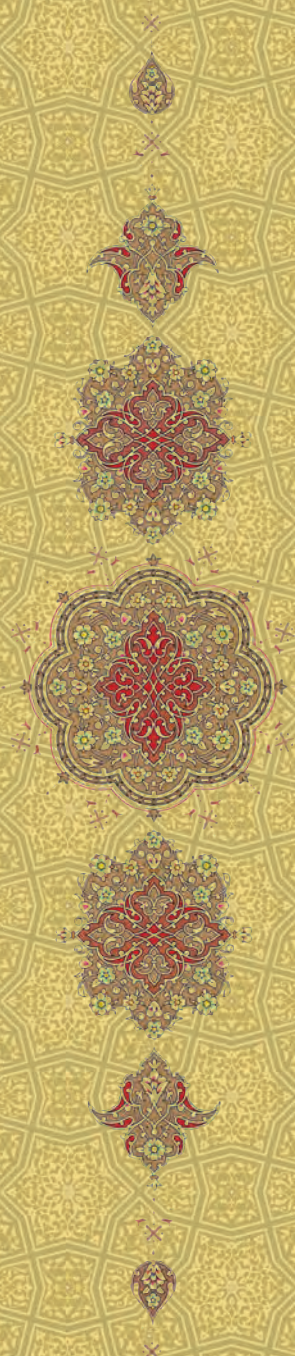
Naš Iran je živopisan i raznovrstan, u njemu svaka grupa ima svoju nošnju, jezik i dijalekat; nijedan putnik koji u njemu ostane godinama neće osetiti ni dosadu ni umor, jer u svakom gradu koji obide može upoznati različite ljude.

Iran pripada svim Irancima i nijedan narod niti etnička grupa ne mogu reći da Iran pripada samo njoj, već svi oni zajednički imaju udela u onome što je Iran postao. Svi iranski narodi koji žive u ovoj raznolikoj zemlji dali su joj svoj doprinos i štitali je tokom istorije. Sva iranska plemena poštuju ovu arijevsku zemlju.

Iran je zemlja etničkih i kulturoloških različitosti, a istorija je pokazala da sve ove etničke pripadnosti i kulture imaju poseban interes za zajednički život, što je jedinstveno u svetu.

U ovom, tematskom izdanju časopisa *Nur*, pokušali smo da vas upoznamo sa iranskim narodima i etničkim grupama, njihovom istorijom, jezikom, kulturom, običajima i rukotvorinama.

Mahdi Širazi

ČASOPIS ZA KULTURU I
ISLAMSKÉ TĚME

Vol. 34 • No 79/80

GODINA 2020.

UDC 008+297 ISSN 1450-555X

www.iran.rs

۷۹/۸۰

فهرست مطالب

نشریه نور شماره ۷۹/۸۰

۱۳۹۹

۷۹ / گروه‌های ترک زبان / الکساندر دراگوویچ	۲ / مقدمه
۸۱ / مردم آذری	۵ / هندو اروپایی ها، زبان های هند و اروپایی / ولیزار سکولیچ
۸۹ / قشقایی	۱۱ / گروه‌های فارسی زبان / الکساندر دراگوویچ
۹۴ / ترکمن‌ها	۱۳ / مردم ایران
۹۶ / سایر گروه‌های ترک زبان	۳۶ / مردم کرد
۹۷ / گروه‌های سامی / الکساندر دراگوویچ	۴۴ / مردم مازندرانی
۹۹ / عرب‌ها	۴۹ / مردم گیلک
۱۰۳ / آشوری‌ها	۵۹ / مردم لر
۱۰۵ / یهودیان	۶۵ / مردم بختیاری
۱۰۷ / ارمنی‌ها / الکساندر دراگوویچ	۷۲ / مردم تالش
۱۱۵ / زرتشتیان / الکساندر دراگوویچ	۷۴ / تات‌های ایران
۱۱۹ / زبان اقوام ایرانی / دکتر سعید صفری	۷۵ / مردم بلوچ

نشریه فرهنگی، اسلامی نور

• مدیر مسئول: مهدی شیرازی، رایزن فرهنگی سفارت ج.ا.ایران در بلغراد • سر دبیر: الکساندر دراگوویچ
• ویراستار: میریانا عبدلی • صفحه بندی و آماده سازی برای چاپ: ماریو لامبیچ • چاپخانه: فینگراف
• نشریه نور هر شش ماه یک بار از سوی نمایندگی فرهنگی ج.ا.ایران در بلغراد منتشر می شود • مطالب نشریه
نور لزوماً نظر نمایندگی فرهنگی ج.ا.ایران در بلغراد نیست • اقتباس مقاله ها و تصاویر با کسب اجازه مجاز می باشد
• آدرس: صربستان، بلغراد، خیابان نزننوگ یوناکا ۸ • تلفن: ۳۶۷۲۵۶۴ و ۳۸۶۰۳۸۶-۱۱-۳۸۱+
• نمابر: ۲۶۶۶۹۸۰-۱۱-۳۸۱+ • پست الکترونیکی: nur@iran.rs

Indoevropljani, indoevropski jezici

Pod Indoevropljanima podrazumevamo grupu srodnih naroda, kako antičkog perioda, tako i modernog, koji su u istorijsko doba zauzimali prostor od zapadnoevropskih obala do Indije, te otud dolazi naziv Indoevropljani.¹ Ovi narodi govore međusobno srodnim jezicima koje nazivamo indoevropskim. Jezicima ove porodice danas „govori najviše ljudi na svetu. U gotovo celoj Evropi, (kao i) u područjima koja su svojevremeno kolonizovali evropski narodi.”² Pretpostavlja se da su se svi ovi jezici razvili iz nama neznatnog takozvanog predindoevropskog jezika za koji se veruje da je bio u upotrebi „pre pet i više hiljada godina u stepskoj oblasti severno od Crnog mora i da se do 3000 p. n. e. podelio u više dijalekata”³ koji su se razvili u zasebne jezike. U nekim izvorima se iznosi kako je ideja o ovom pretpostavljenom jeziku pogrešna, te da on nikada uistinu nije ni postojao.⁴ Ideja o ovom jezičkom jedinstvu novijeg je datuma, naime „prvi indoevropski lingvista bio je Nemač Franc Bop (1791–1867)”, a proučavanje ovih jezika „počelo je 1786. godine naučnom tvrdnjom ser Vilijama Džonsa da su grčki, latinski, sanskrt, nemački i keltski jezik istekli sa istog izvora. U 19. veku lingvisti su indoevropskoj familiji pridodali još jezika.”⁵ Glavni ogran-

Detalj iz Persepolisa

ci ove porodice jezika su anadolski, indo-iranski (uključujući iransku i indoarijsku grupu), zatim grčki, italiski, germanski, jermenski, keltski, albanski, baltički i slovenski jezici. I da praindоеvropski jezik nije ni postojao, ovi narodi su najverovatnije došli iz „jedne geografske zone koju su arheolozi često identifikovali sa oblašću basena Donje Volge, odakle su se polunomadski plemena patrijarhalnih ratnika širila u više talasa, a od sredine petog milenijuma p. n. e. formirajući takozvanu kurgan, ili tumulus kulturu.”⁶ Drugi kurgan talas krenuo je iz drugog centra ekspanzije

¹ Upor. *Mala enciklopedija Prosveta*, Beograd, Prosveta, 1986, tom 1. str. 885.

² *Enciklopedija Britanika*, knjiga 3, „Narodna knjiga”, „Politika”, 2005, str. 140.

³ *Isto*, str. 140.

⁴ O ovome govori Mirča Elijade u „Vodiču kroz svetske religije”, „Narodna knjiga – Alfa” 1996.

⁵ *Enciklopedija Britanika*, knjiga 3, „Narodna knjiga”, „Politika”, 2005, str. 140

⁶ Mirča Elijade, „Vodič kroz svetske religije”, „Narodna knjiga – Alfa”, 1996, str. 176.

koji bi više-manje „odgovarao onome što bi najveći broj lingvista odredio kao postojbinu Indoevropljana. Oko 2500 godina p. n. e. ta se zona protezala između Urala i reke Loare, i od Severnog mora do Balkana.”¹ Ova patrijarhalna kultura, prema Mariji Gimbutas, uništila je prethodnu kulturu koja je bila matrijarhalna i miroljubiva.

Iranska grupa

Ova jezička grupa pripada „jednoj od glavnih grana indoevropskog jezičkog stabla, koja sa sanskritskim ogrankom u Indiji čini grupu indo-iranskih (arijskih) jezika.”² Jezicima ove grupe govori oko 95.000.000 ljudi koji su naseljeni uglavnom u Iranu, Avganistanu, Pakistanu i delovima centralne Azije. Najstariji iranski jezici o kojima uopšte postoji neka informacija su avestanski (jezik na kome je pisana *Avesta*, sveta knjiga zoroastrijske religije; *Avesta* datira verovatno iz perioda od VII do V veka p. n. e., dok je pre toga, najverovatnije, prenošena usmeno; ovaj jezik se i dalje koristi u liturgijskom jeziku zoroastrizma³) i staropersijski (koji je opstao u inskripcijama iz doba Ahemenida, kraljeva koji su vladali starom Persijom od 6. do 4. veka p. n. e). Ova dva jezika čine najstariju fazu u razvoju ove jezičke grupe. Srednja faza u razvoju je pahlavi ili srednjepersijski koji datira od 3. do 4. veka n. e.⁴ Jezici koji su u ovom periodu opstali u pisanoj formi su parćanski, srednjepersijski, hvarazmi, sogdijanski i saka.⁵ Poslednju fazu u razvoju čine moderni

iranski jezici koji se svrstavaju u četiri grupe: 1. u jugozapadnu grupu spadaju moderni persijski (farsi), dari (u severozapadnom Avganistanu), tadžički (u Tadžikistanu i drugim srednjoazijskim republikama), lurski i bahtijarski (u jugozapadnom Iranu) i tatski; 2. severozapadna grupa obuhvata kurdski (govori se u Kurdistanu) i baluči (u jugozapadnom Pakistanu); 3. Jugoistočna grupa obuhvata paštu (u Avganistanu i severozapadnom Pakistanu) i otprilike deset pamirskih jezika (u istočnom Tadžikistanu i susednim delovima Avganistana i Kini); 4. U severoistočnu grupu spadaju osetski kojim govore Oseti na centralnom Kavkazu i jagnobski kojim se ranije govorilo samo u jednoj dolini Pamira.”⁶ Najvažniji jezik iranske grupe je moderni persijski (farsi) koji je zvanični jezik Islamske Republike Iran. Gotovo svi jezici ove grupe pišu se u adaptaciji arapskog pisma, odnosno alfabeta.

Iranski identitet

Iranski identitet predstavlja kolektivno osećanje iranskih naroda o pripadnosti istorijskim zemljama Irana. Osećaj identiteta, definisan i istorijski i teritorijalno, razvio se iz zajedničkog istorijskog iskustva i kulturne tradicije među narodima koji su živeli na iranskoj zemlji (Iranzamin), i učestvovali u stvaranju iranske mitologije i legendi, kao i tokom njegove istorije. On se još definiše i čini prepoznatljivim povlačenjem granica između Iranaca (unutar grupe) i „ostalih” (van grupa), npr. Irana u odnosu na Aneran (sasanidski pojam), Irana u odnosu na Turan (mitski i istorijski pojam, kasnije zemlje turskog naroda), Irana u odnosu na Rum (mitski i faktički pojmovi primenjivani na Grčku, Rim, Vizantiju i Osmansko carstvo), Adžam (prvenstveno Persijance) u odnosu na Arape, Tadžike/Ta-

¹ Isto str. 176.

² *Mala enciklopedija Prosveta*, Beograd, Prosveta, 1986, str. 911, tom 1.

³ Upor. www.infoplease.com/ceb/society/a0858809.html str. 1

⁴ Upor. *Mala enciklopedija Prosveta*, Beograd, Prosveta, 1986 str.911 tom 1

⁵ www.infoplease.com/ceb/society/a0858809.html str. 1

⁶ *Enciklopedija Britanika*, knjiga 3, „Narodna knjiga”, „Politika”, 2005, str. 160

zike (Persijance) u odnosu na Turke, Iran u odnosu na Hen-
de (Indija, posebno tokom sa-
favidskog perioda) i Iran u od-
nosu na Farange (tj. Evropu).
Ovaj način identiteta razrađiva-
li su, prenosili i kontinuirano
obnavljali iranski književnici.
U Iranu, slično kao i u ostalim
društvima, srodničke i plemen-
ske granice, etničke i jezičke
srodnosti, verske i kulturne sli-
čnosti, lokalne i provincijske
veze i druge zajedničke pripad-
nosti često se nadmeću sa sve-
obuhvatnim iranskim identite-
tom. Ipak, dubok osećaj ponosa zbog iran-
skog kulturnog nasleđa, sa persijskom knji-
ževnošću kao osnovnim elementom, i svest
o kontinuitetu u dugoj i svojstvenoj istoriji
zemlje – posebno vera u sposobnost iran-
skih naroda da prežive periodične preokre-
te – poslužili su kao kohezivna sila da se
odupru i prevaziđu razdvajajuće faktore.

Po mišljenju naučnika i istraživača,
skup iranskih jezika (u koje spada i per-
sijski dari, koji je, takođe, igrao ulogu za-
jedničkog jezika), šiizam, odnosno iranska
verzija islama, persijski mitovi („Šah-nama”,
„Avesta”), iranske religije (zoroastrizam,
mitraizam, zurvanizam...) književnost na
iranskim jezicima, usmena književnost i
muzika na iranskim jezicima, su deo za-
jedničkog nasleđa iranskog naroda. Tako-
đe, i zajednička istorija ovih grupa na
jednoj povezanoj teritoriji je deo tog iden-
titeta. Sasanidi i njihovi potomci su vlada-
li nad čitavim velikim Iranom, čak su sasa-
nidske dinastije i nakon dolaska islama
držale vlast na severu Irana (Tabarestan,
Gilan). I neka područja sasanidske teri-
torije bila su pod kontrolom sasanidskih
prinčeva i zbog toga su Sasanidi sebi dali
titulu *šahenšah*, odnosno kralj nad kralje-
vima. Iz Šapurovih bareljefa su poznate
sasanidske pokrajine i on je sebe smatrao

Pripadnici iranskih naroda

kraljem Iranaca i Arijevaca. Sasanidska di-
nastija je imala takav uticaj da su se čak i
grupe iranskog jezika, poput jezika Bujida
i Samanida, i neiranskih jezika, poput jezika
Gaznavida i Seldžuka i Širvanšaha (arap-
skog porekla) smatrale jezicima potomaka
Sasanida. Ako se osvrnemo na pokrete kao
što je pokret Abu Muslima Horasanija⁷,
Mazijara⁸, Mardaviđa⁹ Babak Horamdin¹⁰
videćemo da je iranski identitet bio živ i

⁷ Abu Muslim Horasani (718/19 ili 723/27 umro 755)
bio je persijski general u službi dinastije Abasida,
koji je vodio abasidsku revoluciju koja je srušila
dinastiju Umajjada.

⁸ Mazijar je bio iranski princ iz dinastije Karin-
vand, koji je vladao planinskim regionom
Tabaristan od 825/6 do 839. Zbog otpora koji je
pružao Abasidskom halifatu, Mazijar je od strane
iranske nacionalističke historiografije 20. veka
smatran nacionalnim junakom Irana.

⁹ Mardaviđ, Gilaki princ i osnivač zijaridske dina-
stije kojom je vladao od 930. do 935. godine. Borio
se protiv arapske okupacije Irana, osvojio je Ta-
baristan 932. godine i njegova vlast je priznata sve
do Širaza i Ahvaza.

¹⁰ Babak Horamdin je bio jedan od glavnih persijs-
kih vojskovođa za vreme opšteg iranskog ustan-
ka protiv Abasidskog halifata. Pobuna je počet-
kom 9. veka izbila u iranskoj regiji Azarbejdžan, a
potom se proširila na zapadne i središnje delove
iranske visoravni. Nakon dve decenije žestokih
borbi pobuna je ipak ugušena. Babak Horamdin
danas se smatra nacionalnim herojem u Iranu,
Azerbajdžanu i široj regiji.

nakon raspada sasanidske dinastije, a taj identitet je snažno ilustriran u katrenima pesnika Tabrizija, raznim verzijama „Šah-name“ na jezicima kao što su *kurmandi* (severno kurdski dijalekt), *gorani* (jedno od narečja kurdskog jezika), *laki* (narečje kurdskog jezika), lorski, kao i Ferdosijevoj „Šah-nami“.

Govornici iranskog jezika i narodi iranskog porekla, i pored raznovrsne kulture (usled velikog prostranstva iranskog platoa) deo su jednog, iranskog naroda, ili, po rečima Abu Rejhana Birunija, oni su grane ogromnog iranskog stabla.

Imajući u vidu jezičke dijalekte i široki geografski prostor na kome se nalazi, iranski narod i jezik se podelio na nekoliko ograna sa nekoliko narečja kao što su persijski, dari, baluč, kolhar, gorani, suran, laki, gil, tat, zazi, tabari, lori itd. Zbog identičnog jezičkog korena svi oni čine deo velike grupe iranskih naroda i zajedničke kulture koja je postojala još od vremena koje istorija ne pamti na teritoriji koju su oni sami nazivali Iran. Iako se u današnjem vremenu među ovim narečjima i jezičkim varijantama uočavaju različitosti, ponajviše zbog ogromne disperzije iranskog platoa, u svakom od njih postoji vokabular koji je odbačen u drugom narečju, ali je njihova srodnost toliko da je jasno da su svi ti jezici/narečja deo iranske jezičke grupe.

Određenja, kao što su Baluč, Lori, Laki, Kurdi, Zaza, Farsi, Taleši, Galeši, Tati, Gilaki i ostali narodi, su virtuelna i figurativna, koji se od strane različitih krugova ponekad podstiču u određene svrhe. Balučistanci, Kurdi, Lorestanci, Gilaki, Tabarestanci, Laki, govornici darija iranskog porekla (što ne obuhvata sve govornike darija poput hiljade Avganistanaca), Tadžici, Gorani, Zazi, Taleši, svi su oni deo velikog iranskog naroda sa istim etničkim korenom i zajedničkom kulturom, istorijom od nekoliko hiljada godina, zajedničkim nasleđem, mitovima... gde se nijedan

Iranica u tradicionalnom čadoru

od njih ne može smatrati nekim drugim, posebnim narodom u odnosu na iranski.

Treba reći da su neke druge jezičke grupe poput turske u iranskom Azerbejdžanu, u osnovi imale iranski jezički koren koji je zbog istorijskih razloga promenjen u turski, i koje danas neki pokušavaju da predstavljaju kao deo turskog, a neki kao deo iranskog naroda. Međutim, svi govornici iranskih jezika zapravo su deo iranskog naroda, i iako su različite grupe primile uticaj neiranskih grupa, svi su sačuvali svoj koren. Bujidi, Samanidi, Medejci, Parčani, zatim figure kao Ferdosi, Ibn Sina, Nezami, Hafez, Baba Taher i Suhrevardi pripadaju svim Irancima. Zato se može reći da iranska civilizacija sadrži nekoliko iranskih jezika i svi pripadnici te civilizacije deo su iranskog naroda koji se danas proteže od sirijskih Kurda do pamiirskih Tadžika.

Iranski narodi

Većinu stanovništva Irana (otprilike 67–80 odsto) čine iranski narodi. Najveće grupe u ovoj kategoriji uključuju Persijance (koji čine većinu iranskog stanovništva, odnosno oko 61 odsto) i Kurde (oko 10 odsto), a manje zajednice uključuju Gilake i Mazanderance (oko 7 odsto za-

jedno), Lore (zajedno sa Bahtijarima oko 6 odsto) Tate, Taleše i Baluče (2 odsto). Grupe koje govore turski jezik čine znatnu manjinu od oko 16 odsto, a najveća grupa su Azerbejdžanci, zbog svojih istorijskih, genetskih i kulturnih zajednica sa iranskim narodima, iranski Azerbejdžani često su povezani sa iranskim narodima. Oni su druga najveća nacionalnost u Iranu, kao i najveća manjinska grupa. Ostale turske grupe uključuju narode Turkmene i Kaškaije. Arapi čine oko 2-3 odsto iranskog stanovništva. Ostatak, koji iznosi oko 1 odsto iranskog stanovništva, sastoji se od raznih manjih grupa, Asiraca, Jermena, Gruzina, Čerkeza i Mandejaca.

Stanovništvo Irana je heterogeno i govori raznim indo-iranskim, semitskim i turskim jezicima. Najveću jezičku grupu čine govornici indo-iranskih jezika, koji su 1996.

činili više od 75 odsto stanovništva. Govornici indo-iranskih jezika obuhvataju govornike persijskog, zvaničnog jezika zemlje i njenih različitih dijalekata; govornike skupa srodnih dijalekata, zvanih kirmandi, koje govore Kurdi zapadnog Irana; govornike lorija, jezika koji koriste Bahtijari i Lori koji žive u centralnom Zagrosu; i Balučija (koji se, takođe, naziva baluči), jezik istoimenog polunomadskog naroda koji živi u jugoistočnom Iranu. Otprilike 20 odsto populacije govori turski dijalekt. Govornici semitskih jezika su Arapi i Asirci.

Neki dijalekti, poput gilaki i mazanderanskog, koji se govore duž primorske ravnice Kaspijskog jezera, dovoljno su različiti da praktično ne mogu da razumeju govornika persijskog jezika iz gradova kao što su Teheran ili Širaz.

Velizar Sekulić

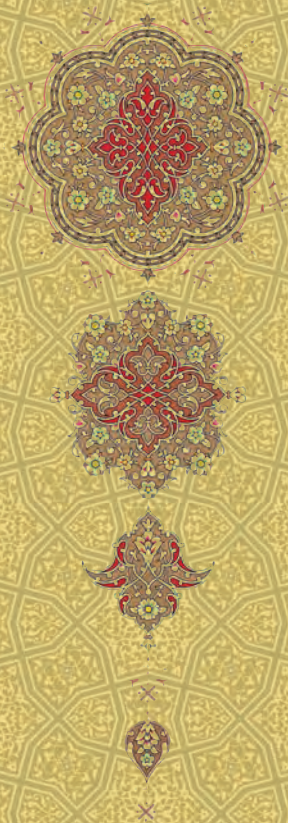

Pripadnici iranskih naroda u narodnim nošnjama

PERSIJSKE GOVORNE GRUPE

Aleksandar Dragović

1. Persijanci

Pod Persijancima podrazumevamo iranski narod persijskog ili farsi jezika koji sebe često nazivaju etničkim Irancima. Osnovno su stanovništvo Irana (koji se do 1935. nazivao Persijom) i „jedan od najstarijih živućih naroda na svetu, u čijem su razvoju imali uticaja arapski, turski i mongolski narodi.”¹ Naseljavanje Irana „datira do pre nekih 100.000 godina, ali pisana istorija je započela sa Elamitima 3000 p. n. e.”² Persijanci koji naseljavaju Iran uglavnom vode poreklo od iranskog ogranka Arijevaca „indo-evropskog naroda koji je migrirao u taj region iz centralne Azije između 2000–1000. p. n. e., ali i od populacija kao što su Elamiti. Persijanci su tokom vremena genetski i/ili društveno bili modifikovani.”³ Mešali su se sa drugim narodima. Prvi zapis o njima potiče iz 800. p. n. e. iz asirijskih spisa gde se nazivaju Parsima „a spomenuti su uz grupu Arijevaca koji su se nazivali Madarima.”⁴ U okviru persijske civilizacije postoje tri glavne religije: zoroastrizam, mitraizam i manihejstvo za koje je karakterističan ekstremni dualizam koji je dalje uticao na judeo-hrišćansku i zapadnu civilizaciju uopšte.

U antičko doba, „drevni Persijanci iz oblasti Pars (Fars) su postali vladari velikog carstva pod Ahemenidima.”⁵ Kroz vekove tim prostorima vladale su mnogo-

brojne dinastije od kojih su neke bile etnički Persijanci kao što su Sasanidi, Bujidi, Samanidi i dr., dok neke, kao što su Seleukidi, Seldžuci, Turci, Mongoli, Safavidi i drugi, nisu.⁶ Takođe, Persijanci su „poznati po drevnoj zemljoradničkoj kulturi koja ni do danas nije izgubila značaj, a zadržala je mnoga oruđa iz prošlosti, kao ralo od drveta sa metalnim raonikom. Pored zemljoradnje razvijene su i druge privredne grane, posebno zanati, čiji su proizvodi (ćilimarstvo, obrada metala i drugo) nadaleko poznati.”⁷ Osim ovoga, razvijeno je i usmeno narodno stvaralaštvo dok im je društvena organizacija zasnovana na feudalnim odnosima.

Izraz *Persijanac*, *persijski*, što znači „od Persije”, potiče od latinskog *persija*, a ovaj od grčkog *persis*, helenizovanog oblika staropersijske *Parse*, koji je u modernom persijskom evoluirao u *Fars*. U Bibliji, posebno u knjigama Danijela, Ester, Ezre i Nehemije, on se pominje kao *Paras*. Grčka narodna etimologija povezala je ovo ime sa Persejem, legendarnim junakom grčke mitologije. O tome piše Herodot, koji izmišlja stranog sina, Perseja, od koga su Persijanci uzeli ime. Očigledno su Persijanci sami znali za ovu priču, budući da je Kserks pokušao sam da je iskoristi da podmiti Argivu tokom svoje invazije na Grčku.

Iako je Fars bio samo jedna od provincija drevnog Irana, razne varijacije ovog izraza (npr. Persija) preuzete su iz grčkih izvora i koristile su se kao eksonim za

¹ Mile Nedeljković „Leksikon naroda sveta i čovečanstvo”, 2000, SKZ, „Službeni list SRJ”, Beograd, 2001, str. 164.

² Enciklopedija Britanika, knjiga 3, „Narodna knjiga”, „Politika”, 2005, str. 160.

³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Persians>.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Petar Vlahović, „Narodi i etničke zajednice sveta”, „Filip Višnjić”, Beograd, 1984, str. 220.

Devojčice iz Persepolisa

čitavo Persijsko carstvo dugi niz godina. Tako su se, naročito u zapadnom svetu, imena Persija i persijski odnosila na ceo Iran i njegove podanike. Neki srednjovekovni i neki rani islamski izvori, takođe, su koristili srodne reči za termin persijski kako bi označili razne iranske narode i jezike, uključujući govornike harazmij-skog, mazanderanskog i starog azerskog. Irački istoričar iz 10. veka, Al-Masudi, pominje pahlavi, dari i azari kao dijalekte persijskog jezika. Godine 1333. srednjovekovni marokanski putnik i učenjak, Ibn Batuta, naveo je narod Kabula kao specifičnu skupinu u okviru plemena Persijanaca. Mari Leonora Vulf Šejl, u opisu Irana tokom kadžarske ere, navodi da se Kurdi i Leksi smatraju pripadnicima rase „starih Persijanaca“.

Zajedno sa svojim saveznicima-sunardnicima Persijanci su osnovali i vladali nekim od najmoćnijih svetskih imperija, prepoznatljivim po masovnom kulturnom, političkom i društvenom uticaju,

koje pokrivaju veći deo teritorije i stanovništva drevnog sveta. Kroz istoriju, Persijanci su dali veliki doprinos umetnosti i nauci. Persijska književnost je jedna od najistaknutijih svetskih književnih tradicija. U savremenoj terminologiji, ljudi persijskog nasleđa poreklom iz današnjeg Avganistana, Tadžikistana i Uzbekistana nazivaju se Tadžici, dok oni na Kavkazu (prvenstveno u današnjoj Republici Azerbejdžan i Republici Dagestan) iako su se teško asimilovali, nazivaju se Tati. Međutim, u istoriji su se termini Tadžik i Tat koristili kao sinonimi koji su menjali naziv persijski. Mnoge uticajne persijske ličnosti živle su izvan današnjih iranskih granica na severoistoku u centralnoj Aziji i Avganistanu i u manjoj meri na severozapadu na samom Kavkazu.

Kao najmnogoljudniji iranski narod u Iranu, Persijanci preovlađuju u glavnim urbanim oblastima centralnog i istočnog Irana, u gradovima kao što su Teheran, Isfahan, Mašhad, Širaz, Arak, Kašan, Kerman,

Kom i Jazd, u selima Centralne visoravni i duž Kaspijske obale. Persijanci se uglavnom ponose svojom umetnošću i muzikom, koje baštine neprekidne istorijske korene stare gotovo koliko i persijska književnost. Velika većina Persijanaca su šiitski muslimani. Najmanje od početka 19. veka, Persijanci su dominirali u višim redovima šiitskog sveštenstva i davali važne religijske predvodnike kao što su ajatolah Homeini i bivši predsednici Ali Akbar Hašemi Rafsandžani i Muhamed Hatami. Manje od tri odsto Persijanaca ispoveda druge religije. Tu spadaju sunitska zajednica u oblasti Lar u pokrajini Fars, behaije, Jevreji i pripadnici predislamske zoroastrijske vere.

Persijski jezik

Persijski jezik pripada zapadnoj grupi iranskog ogranka indoevropske jezičke porodice. Moderni persijski klasifikovan je kao nastavak srednjeg persijskog, službenog verskog i književnog jezika Sasanidskog carstva, a ovaj kao nastavak staropersijskog, koji je korišćen u vreme Ahemenidskog carstva. Stari persijski jedan je od najstarijih indoevropskih jezika potvrđen u originalnom tekstu. Uzorci starog persijskog jezika otkriveni su u današnjem Iranu, Jermeniji, Egiptu, Iraku, Rumuniji (Gerla), i Turskoj. Najstariji potvrđeni tekst napisan starim persijskim jezikom je iz natpisa Behistun, višejezičnog natpisa iz vremena ahemenidskog vladara Darija Velikog, isklesan na litici u zapadnom Iranu.

Persijanci, kao što je već rečeno, govore persijskim ili farsi jezikom kojim govori više od 25 miliona ljudi „kao maternjim i još nekoliko miliona kao drugim jezikom; moderni persijski spada u koine¹, jezik

Ferdosi – velikan persijskog jezika

koji se razvio iz jugozapadnih dijalekata u periodu VII–IX veka, kada je širenje islama dovelo do usvajanja reči iz arapskog jezika.”² Od IX do XII veka dolazi do razvoja i standardizacije književnog jezika. Države van granica Persije, kao što su indijske pod Mogulskim carstvom ili Osmanско carstvo, bili su povremeno veoma značajni književni centri ovog jezika. Persijski je imao snažan uticaj na urdu i osmanski turski, a takođe, uticaj ovog jezika postojao je i na turske, indoarijske, kavkaske i druge iranske jezike koji su usvojili veliki broj persijskih reči. Vezano za pismo, persijski jezik, takođe, kao i paštu, koristi modifikovani arapski alfabet.

određenog područja u kome se govori. Izjednačava odlike različitih dijalekata jednog ili odlike nekoliko različitih srodnih jezika.

² *Enciklopedija Britanika*, knjiga 6, „Narodna knjiga”, „Politika”, 2005, str.185.

Umetnost

Umetničko nasleđe Persijanaca je eklektično i obuhvatalo je doprinose i sa Istoka i sa Zapada. Zahvaljujući centralnoj lokaciji Irana, persijska umetnost je služila kao spoj između istočne i zapadne tradicije. Persijanci su doprineli različitim oblicima umetnosti, uključujući kaligrafiju, tkanje tepiha, izradu staklenih predmeta, lakiranje, intarziju, inkrustaciju, stolariju, mini-jaturu, ilustraciju, mozaik, keramiku i dizajn tekstila.

Poznato je da persijski jezik ima jednu od najstarijih i najuticajnijih književnosti na svetu. Stara persijska pisana dela potvrđena su na nekoliko natpisa između 6. i 4. veka pre nove ere, a srednjoazijska li-

teratura svedoči o natpisima iz parćanskog i sasanidskog doba i u zoroastrijskom i manihejskom pismu od 3. do 10. veka naše ere. Nova persijska literatura cvetala je nakon arapskog osvajanja Irana sa najranijim zapisima iz 9. veka, a razvijena je kao dvorska tradicija na mnogim istočnim dvorovima. Ferdosijeva „*Šah-nama*“, Rumijeva dela, „*Rubaije*“ Omera Hajama, „*Pand Gand*“ Nizamija, Hafizov „*Divan*“, „*Govor ptica*“ Attara i Sadijevi „*Dulistan*“ i „*Bustan*“ poznata su dela srednjovekovne persijske književnosti. Za procvat savremene persijske književnosti, takođe, zaslužni su autori poput Ahmada Šamloua, Foruga Farohzade, Mahdija Ahavan-Salesa, Parvine E'tesami, Simine Danešvar. Osim toga, persijska literatura nije nastala samo na persijskom jeziku, jer bi morala biti uključena i dela koja su Persijanci napisali na drugim jezicima – poput arapskog i grčkog. Istovremeno, svu književnost na persijskom jeziku ne pišu samo etnički Persijanci ili Iranci, jer su turski, kavkaski i indijski autori, takođe, koristili persijsku literaturu u okruženju persijskih kultura.

Ahemenidska arhitektura, koja potiče od širenja carstva oko 550. godine pre nove ere, procvetala je u periodu umetničkog rasta, koji je ostavio nasleđe koje obuhvata raspon od svečane grobnice Kira Velikog u Pasargadi do struktura u Persepolisu i Nakš-e Rostamu. Tvrđava Bam, masivna građevina na 180.000 kvadratnih metara, izgrađena na Putu svile u Bamu, potiče iz oko 5. veka pre nove ere. Najvažnija karakteristika ahemenidske arhitekture bila je njena eklektična priroda, sa elementima medanske, asirske i grčke arhitekture. Arhitektonsko nasleđe carstva Sasanida obuhvata, između ostalog, utvrđenja kao što je Derbent (severni Kavkaz, sada deo Rusije), dvorac Rudhan i dvorac Šapur-hvast, palate poput Ardešir i Sarvestan, mostove poput Šahrestanskog mosta i Šapurovog,

Ilustracija iz „*Šah-name*“ koja prikazuje kralja Solomona (kasni 16. vek)

Pogled na ostatke Persepolisa

zasvođeni ulaz Ktesifon i bareljef u Tak-e Bostanu. Velike palate, prostrane dvorane, ogromni stubovi Persepolisa, Kasraov plafon u Tisfunu, u blizini današnjeg Bagdada, ostaci na arheološkim lokalitetima u provinciji Sistan i Balučistan, drevne građevine u gradu Marvu, istorijski važne džamije u Isfahanu, Tadž Mahal u Indiji i hiljade drugih građevina, su vredni ostaci arheoloških kretanja i svedočanstvo kreativnog impulsa sa ovog podneblja. Arhitektonski elementi iz vremena drevnih persijskih carstava su usvojeni i uključeni u kasniji period.

Persijska bašta, čiji najraniji primeri sežu u epohu Ahemenida, ima integralno mesto u persijskoj arhitekturi. Vrtovi su preuzeli važno mesto u životu ahemenid-

skih monarha, koji su koristili napredna znanja o vodenim tehnologijama, uključujući akvadukte, najranije evidentirane gravitacione vodotokove i bazene raspoređene u geometrijskom sistemu. Prostor sa simetrično raspoređenim sadnicama i sistem za navodnjavanje, koji je ličio na dvorac, stvarali su utisak raja. Sama reč raj potiče od avestanske reči *pairidaeza* (staropersijski *paridaida*; novopersijski *pardis*, *ferdovs*). Karakterističan po svom četvoro-uglastom dizajnu, persijski vrt se tokom vremena razvijao i usavršavao, a usvojen je i u raznim drugim kulturama u Evroaziji. U junu 2011. godine upisan je na UNESCO-ovu Listu svetske baštine. Persijska tradicija i stil uređivanja bašti uticao je na nastanak i oblikovanje vrtova od

Tadž Mahal – jedna je od najvećih interpretacija persijskog vrta u svetu

Andaluzije do Indije. Vrtovi Alhambre i stil u mavarskim palatama pokazuju uticaj persijske bašte još od epohe arapske dominacije u Španiji. Tadž Mahal iz perioda mogulskog carstva u Indiji, jedna je od najvećih interpretacija persijskog vrta u svetu.

Muzika

Iranci su veliki poklonici muzike, i tokom dvadeset i pet vekova pisane istorije ne samo da su razvili sopstvenu, vrlo specifičnu muziku, već su i neki njihovi muzički instrumenti prototipi modernih muzičkih instrumenata. Majstorstvo Iranaca u muzici nije se ogledalo samo u umetnosti pevanja, sviranja, muzičke teorije, muzičkih instrumenata i razvoja njihove proizvodnje, nego i kroz njihov interes za različite oblike muzičkog komponovanja i razvoja različitih stilova poezije i pevanja. Iranska muzika ima drevne korene. Prema grčkim istorijskim i arheološkim dokazima, postoji izvesno saznanje i o instrumentima koji su se koristili čak i u davnom akamenskom periodu.

Saglasno Herodotu i Ksenofanu, muzika je u ahemenidskom periodu (550–331. pre n. e.) igrala važnu ulogu u dvorskom životu i verskim ritualima. U periodu sasanijske dinastije (226–642), muzičari su zauzimali visok društveni položaj. Barbud, čuveni dvorski muzičar koji je živio u to vreme, izmislio je sedam kraljevskih i trideset izvedenih modaliteta i oko 360 melodija, što predstavlja najstariji muzički sistem Srednjeg istoka čiji su tragovi još uvek prisutni. U periodu Abasida, dolazi do ponovnog oživljavanja muzike nakon određene stagnacije koja je usledila po arapskim osvajanjima. Poznati filozof, Abu Nasr Farabi, koji je svojim delom „Al-musiqa al-kabir” postavio temelje muzičke tradicije u islamskom svetu, radio je kao muzičar na bagdaskom dvoru. Nje-

Čargan, iranski gudački kvartet

gov savremenik bio je Safiudin Urmavi, poznat po kodifikaciji muzičkog sistema.

Persijska muzika je prvenstveno lična, intimna i spontana. Iranski muzičar ne svira i ne peva na osnovu pisanih nota, već improvizuje u okviru sedam modalnih struktura, poznatih po nazivu *dastgah*, koje su pre melodijske nego harmonske. Neki od osnovnih persijskih instrumenata su tar, žičani instrument, setar, instrument sa tri žice, santur ili cimbalo koji se svira uz pomoć drvenih palica, nej, čiji naziv se koristi za više vrsta frula i tombak, bubanj u obliku vazne.

Persijski tepisi

Orijentalni tepisi se prave prema određenoj šemi, motivi su prožeti islamskom religijom, često se koriste oni iz biljnog i životinjskog sveta, a možda su najlepši u stvari replike zidnih ukrasa iz velikih džamija, npr. isfahanske Imamove džamije. Podeljeni su u sledeće grupe: persijski, turkmenski, kavkaski, turski, indijski, pakistanski i kineski. Mogu biti ručno tkani, i to su ćilimi, ili mogu biti ručno čvorovani tepisi.

Postoje dokazi da su iranski tepisi i sagovi postojali i pre islamskog doba. Najveći

Muzej tepiha u Teheranu

tepih na svetu je iranski, ukupne površine 1240 kvadratnih metara, a istkan je u Nadž-afabadu, blizu Isfahana.

Persijski tepisi se izrađuju od čiste vune, kamilje ili kozje dlake, pamuka, svile, a u posebnim slučajevima se koriste zlatne i srebrne niti. Dizajni persijskih tepiha dele se na čisto geometrijske koji se koriste po selima i među nomadskim plemenima i kružne koji se koriste u radionicama za tkanje. Muzej tepiha osnovan je 1976. godine u Teheranu na površini od 3400 kvadratnih metara.

Narodna nošnja

Svaki narod u svetu poseduje svoje specifične običaje, tradiciju i kulturu čiji su koreni duboko utkani u njegovu civilizaciju i verovanja. Nošnja je jedan od najizrazitijih simbola kulture svakog naroda.

Danas u Iranu muškarci najčešće nose košulje bez kravate i sakoe, ređe se može videti džins odeća. Žene nose islamsku maramu, *rusari*, ili crni *čador* kojim su pokrivenne „od glave do pete”. *Hedžab*, tj. islamski način odevanja je obavezan za celokupnu žensku populaciju nakon 7. godine života, odnosno od 1. razreda osnov-

ne škole. Danas obično hedžab obuhvata mantil zakopčan do grla, mirnih boja (mantu), i maramu, odnosno magna'e. Zanimljivo je, a i korisno da se zna da i žene koje nisu Iranke moraju da se pridržavaju propisanih pravila odevanja. Odeća ne bi trebalo da bude tesna, rukav mora da prelazi lakat, mada je bolje da prekriva celu ruku, suknja ili pantalone moraju biti dugačke, a kosa mora da bude pokrivena maramom. Utisak je, bez obzira na ograničenja u odevanju, da je žena u ovoj zemlji veoma zaštićena.

Narodna nošnja u Iranu je veoma raznolika upravo zbog postojanja različitih klimatskih uslova. U svakom godišnjem dobu se koristi posebna odeća za tu klimu. Na primer, pantalone muškarca iz Balučestana su dugačke, široke i svetle boje da bi sprečile prodor toplote.

S druge strane, imajući u vidu da je najveći broj stanovnika gradova, sela kao i nomadskih plemena, muslimanske vere, narodna nošnja iranskih žena je dugačka i praktično pokriva njihovo telo do stopala. Košulje se zatvaraju dugmadima i to čak do grla. Nošnja je obično široka i komotna i pravi se od debljih materijala, a vrsta materijala obično zavisi od osnovnog zanimanja naroda u različitim krajevima.

Tradicionalna ženska nošnja

Primera radi, osnovni materijal za nošnju stočara u Iranu su vuna i krzno. Stočari obično nose vunene čarape, vunene kape kao i veoma čvrste cipele pravljene od kože.

Ženska narodna nošnja je svetlijih boja, od nakićenih ili izvezenih materijala. Žene svoju nošnju ukrašavaju nakitom. Kod ženskih nošnji se veoma često koriste kontrastne boje, a s druge strane, boja muške odeće je bleđa ili tamnija u zavisnosti od ličnosti.

Najpoznatije narodne nošnje su: kurd-ska, turkmenska, balučka, bahtijarska, kaškajska, gilanska, mazandaranska, horasanska, lorska, azerbejdžanska, kao i nošnja stanovnika južnih krajeva Irana.

Praznici

Nova godina

Iranska nova godina, *Noruz*, što u prevodu znači *novi dan*, više milenijuma unazad proslavlja se na dan prolećne ravnodnevnicе, odnosno, sa dolaskom proleća. Sa izvesnim varijacijama, praznik *Noruz* je proslavljan u mnogim drevnim kulturama, kao što su Mesopotamija i Vavilon, a bio je poznat Ilamidima i Akađanima. Praznik koji danas poznajemo kao *Noruz*, sa

jedinstvenim iranskim karakteristikama, seže u daleku prošlost, od pre najmanje 4000 godina, i duboko je ukorenjen u iransku tradiciju.

Običaji nove godine

Dolasku Nove godine prethodi običaj koji se zove veliko čišćenje. Mesec ili dva pre praznika Iranci počinju sa generalnim spremanjem i čišćenjem svojih domova – farbaju zidove, peru tepihe i zavese, čiste svaki sokak i ulicu. Ovaj posao obavljaju svi zajedno, i muškarci i žene, mladi i stari. Takođe, kupuju novu odeću, hranu i poslastice, i na taj način se spremaju za proslavu velikog praznika. Neizostavnio deo proslave su mladice (*sabze*), koje se pripremaju dve nedelje pre praznika, kada se u posudu sipa malo zrnavlja pšenice, ječma, sočiva ili kukuruza, koje do tada treba da proklija i zauzme svoje mesto na novogodišnjoj trpezi.

Uoči Nove godine u dvorištima ili na terasama se priređuje vatromet koji simbolizuje borbu između mračne, sumorne zime i svetlog i radosnog proleća, pobeđu svetla nad tamom, podsećanje na trenutak kada sile svetla napadaju svet mraka i senki i čin stvaranja. Poslednje srede u godini organizuje se ritual preskakanja vatre (*čoharšanbe-je suri*) kojim se, po ve-

rovanju, odstranjuje svo zlo i sve ružne stvari od prošle godine. Proslava je nezamisliva bez Hadži Firuza, koji na izvestan način podseća na Božić Batu ili Deda Mraza na Zapadu, a čija je funkcija da u smešnoj, uglavnom crvenoj ili šarenoj odeću, visokom kapom na glavi i nagaravljenim licem, obilazi ulice svirajući daire i pevajući šaljive pesme.

Vesnici Nove godine

Verski praznici

Praznici muslimana

U lunarnom kalendaru koji je danas u upotrebi u Iranu, prisutni su praznici koje muslimani, na različitim nivoima, proslavljaju.

Osvrnućemo se na najbitnije od njih:

Ramazanski bajram. Jedan od važnih praznika muslimana širom sveta jeste praznik **Fetr**, koji se obeležava prvog dana meseca *ševala*, nakon jednomesečnog posta. Ovaj praznik, čije ime znači „stvaranje“, u stvari je podoban Novoj godini, zato što je, kako kažu, Nova godina, takođe praznik stvaranja. U sadašnjem zvaničnom iranskom kalendaru za vreme praznika Fetra se ne radi, baš kao i u drugim islamskim zemljama. Međutim, usled

toga što se njegovo vreme određuje pojavom mladog meseca, a taj metod se razlikuje od zemlje do zemlje, što dovodi do razlike od jednog do čak dva dana, njegovo tačno vreme, koje je veoma bitno, jeste, u najvećem broju slučajeva, na kraju meseca ramazana sa izlaskom mladog meseca.

Kurban-bajram. Drugi veliki muslimanski praznik, koji je prorok Muhamed nagovestio, jeste **Kurban**. On zajedno sa praznikom Fetrom čini par, koji je islamski ekvivalent iranskom paru, odnosno Noruzu i Mehreganu. Ovaj praznik pada u vreme meseca zilhadža, kada hadžije u Božijoj kući u Meki, kao i mnogi muslimani širom sveta, ponavljaju ovaj čin, u čast prve osobe između monoteističkih religija, koja je prinela žrtvu, što znači, proroka Ibrahima. Taj dan, koji zovu još i Praznik Aza ili Praznik prinošenja žrtve, od samog nastanka islama je slavljen veličanstveno. Nakon molitve zahvalnosti i prinošenja žrtve, ljudi su jedni drugima uručivali poklone. U prošlosti su proslavljali i dan pre Kurbanda, koji se zvao *Arafe*¹, kao i treći dan nakon Kurbanda, poznat kao *Tašrik* (Biruni, 1377, 356. strana; Monazar Ahsan, 1369, 345. strana).

Praznik Poslanikovog rođenja i praznik njegovog poslanstva. U skoro svim religijama, dan rođenja njihovog proroka spada u svete dane i proslavlja se kao praznik. Za muslimane, dan rođenja proroka Muhameda, takođe, je jedan od najdražih dana. Ovaj događaj se, zbog različitog predanja ši'ita i sunita, slavi u dva dana. Suniti ga slave dvanaestog dana meseca *ra-bi'olavvala*, dok ši'je smatraju da se ovaj istorijski događaj desio sedamnaestog dana istog tog meseca, kada se rodio i imam Džafar Sadek, rodonačelnik ši'ja džafarija.

¹ Dan koji hadžije provode na planini Arafatu.

U sadašnjem iranskom kalendaru, ovaj dan je zvanično neradan.

Dan kada je Poslanik islama primio poslanstvo, slave svi muslimani, i to istog dana, tj. dvadeset i sedmog dana meseca *redžeba*. U sadašnjem iranskom kalendaru ovaj važni praznik je, takođe, zvanično neradan dan.

Praznik Gadir hum. Jedan od najvažnijih praznika za ši'je, jeste osamnaesti dan meseca *zilhidže*, kada je Ali, vrativši se sa hadža u Medinu, proglašen Muhamedovim naslednikom. I ovaj dan je u sadašnjem iranskom zvaničnom kalendaru neradan.

Kažu da je ovaj dan prvi put obeležio kao praznik Moez al-Doule Ali ibn Buje, 352. lunarne godine u Iraku, nakon čega su ga ši'je prihvatile kao praznik. Nasuprot tome, Masudi, islamski letopisac iz 4. veka, piše da su ovaj dan slavili još Alijevi potomci i njegovi sledbenici, što znači da je stariji. Imam Ali je u godini kada je praznik *Gadir hum* pao u petak, u svojoj propovedi ukazao na blagoslovenost tog poklapanja, pa neki, na osnovu toga, nastanak ovog praznika smeštaju u to doba (Ameli, Džafar, 1368, 117. strana).

Polovina šabana. Petnaesti dan meseca *šabana*, dan je rođenja imama Mahdija, dvanaestog ši'itskog imama, spasitelja čovečanstva na kraju sveta. Stoga ovaj praznik spada u važne ši'itske praznike, i u sadašnjem zvaničnom iranskom kalendaru ovaj dan je neradan.

U ši'itskom kalendaru postoji još praznika, ali su oni manje bitni od navedenih praznika. U te praznike spadaju i dani rođenja istaknutih ši'itskih ličnosti, koje ćemo navesti redosledom koji zauzimaju u kalendaru: *sedmi safar* – imam Musa Kazim; *osmi rebiu-l-ahir* – imam Hasan Askeri; *peti džumade-l-ula* – hazret Zejneb; *dva-deseti džumade-l-uhra* – hazret Fatima (Poslanikova ćerka); *prvi redžeb* – imam Muhamed Baker; *deseti redžeb* – imam Mu-

Hodočasnici u svetilištu imama Reze a.s. u Mašhadu

hamed Naki; *trinaesti redžeb* – imam Ali (neradan dan); *treći šaban* – imam Husein; *četvrti šaban* – hazret Abu'l Fazl; *peti šaban* – imam Zejnul Abedin; *šesnaesti ramazan* – imam Hasan Mudžteba; *jedanaesti zu-l-kade* – imam Reza, i *petnaesti zu-l-hidždže* – imam Ali al Naki.

Tazija

Tazija je forma ritualne dramske umetnosti kojom se pripovedaju verski događaji, istorijske i mitske priče i narodno predanje. Reč *tazija* potiče od arapskog korena *aza* što znači oplakivanje, saučešće ili sažaljenje.

Tazija, prvenstveno poznat iz persijske tradicije, je verski obred ši'itskih muslimana koji se održava u znak sećanja na žrtvu i stradanje Huseina, unuka proroka Muhameda i njegove muške dece i sledbenika u brutalnom masakru na Kerbeli u Iraku 680. godine. U ovoj formi, *tazija* rekonstruiše događaje vezane za život i teškoće sa kojima su se susretali članovi Muhamedove porodice, a posebno događaje iz prvih deset dana (*ašura*) meseca *muharema* 61. godine po hidžri, koji su se odigrali u dolini Kerbele i okončali mučeništvom imama Huseina.

Svaki *tazija* komad sadrži u sebi četiri elementa: poeziju, muziku, pesmu i pokret. Neke predstave imaju i do sto uloga koje

Obeležavanje ceremonije ašura u Teheranu

su podeljene u istorijske, verske, političke, društvene, natprirodne, stvarne, imaginarne i fantastične likove. Svaka tazija drama je posebna, ima vlastitu temu, kostime i muziku. Tazija predstave su bogate simbolikom, običajima i znakovima koje iranski gledaoci razumeju, i održavaju se na pozornicama bez rasvete i dekoracije. Izvođači su uvek muškarci, oni igraju čak i ženske uloge, a većina su amateri koji to rade samo radi sticanja duhovne nagrade. Dok tazija ima istaknutu ulogu u iranskoj kulturi, književnosti i umetnosti, svakodnevne

poslovice, takođe, su izvedene iz ove forme ritualnih drama. Njene predstave pomažu u promociji i jačanju verskih i duhovnih vrednosti, nesebičnosti i prijateljstva i, takođe, očuvanju starih tradicija, nacionalne kulture i iranske mitologije. Tazija, takođe, igra značajnu ulogu u očuvanju povezanih zanata, kao što je izrada nošnji, kaligrafija i izrada instrumenata. Zahvaljujući svojoj prilagodljivosti tazija je mesto susreta i zajednički jezik različitih zajednica, promovišući komunikaciju, zajedništvo i kreativnost. Tazija se prenosi primerom i putem usmenog predanja sa učitelja na učenika. Na Uneskovu Listu nematerijalnog kulturnog nasleđa uvrštena je 2010. godine.

Čogan (polo), jahanje praćeno muzikom i pripovedanjem

Čogan je iranska tradicionalna konjička igra praćena muzikom i pripovedanjem koja datira od preko 2000 godina i uglavnom se igrala na kraljevskim dvorovima i u urbanim oblastima. U igri čogan se takmiče dve ekipe jahača, a cilj je da drvenom palicom ubace loptu u gol

Polo na isfahanskom trgu

protivničkog tima. Čogan se sastoji od glavne igre, odgovarajućeg muzičkog performansa i pripovedanja. Shodno tome, učesnici čine tri glavne grupe: igrače, pripovedače i muzičare.

Čogan je kulturni, umetnički i atletski izraz koji je snažno povezan sa identitetom i istorijom njegovih promotera. Rasprostranjen je u književnosti, pripovedanju, poslovicama, rukotvorinama i ornamen-tima koji su dragocen deo simbolizma njegovih promotera. Kao element koji promoviše zdravlje tela i duha, čogan, takođe, uspostavlja vezu između prirode, ljudi i konja. Tradicionalno, prenošenje se dogodilo neformalno unutar porodice ili u radionicama, a tehnike čogana i dalje aktivno čuvaju porodice i lokalni promotori. Međutim, tokom poslednjih decenija osnovana su i udruženja za promociju čogana koja održavaju kurseve obuke, podržavaju lokalne majstore i pružaju pomoć u prenošenju svih aspekata čogana, čuvajući lokalne različitosti.

Čogan je 2017. godine upisan na Uneskovu Listu nematerijalne svetske baštine.

Pahlevani i zurhane rituali

Pahlevani je iranska borilačka veština koja sjedinjuje elemente islama, gnosticisma i drevna persijska verovanja. Pahlevani predstavlja skup obrednih gimnastičkih i kalisteničkih pokreta koje izvode deset do dvadeset ljudi, od kojih svaki drži spravu koja simbolizuje drevno oružje. *Zurhane* (kuća snage) je mesto na kojem se odvija obred, to je sveta zasvođena građevina sa osmougaonom nisko spuštеноm arenom i sedištimama za publiku. *Moršed* (majstor) koji predvodi pahlevani obred izgovara pesme sa epskom i gnostičkom tematikom i povremeno udara u *zarb* (bubanj) u obliku pehara. Pesme koje recituje prenose etička i socijalna učenja i čine korpus zurhanske književnosti. Uče-

Tradicionalna iranska atletska disciplina

snici u pahlevani ritualu mogu biti iz bilo kojeg društvenog sloja ili verske pripadnosti, a svaka grupa ima jake veze u svojoj lokalnoj zajednici, pomažući onima kojima je pomoć neophodna. Tokom obuke polaznici se uvode u etičke i viteške vrednosti pod nadzorom *piškesvata* (prvaka). Oni koji ovladaju individualnim veštinama i umetnošću, pridržavaju se verskih principa i pređu etape etičkog i gnostičkog usavršavanja mogu dostići istaknuto zvanje *pahlevani* (junak), koji označava rang i položaj unutar zajednice. U Iranu trenutno postoji 500 zurhana, od kojih svaka obuhvata: učesnike, osnivače i nekolicinu prvaka. Ovaj ritual je uvršten na Uneskovu Listu nematerijalnog kulturnog nasleđa 2010. godine.

Kališujanski rituali se praktikuju u Iranu u čast Sultana Alija, svete ličnosti među stanovnicima Kašana i Fina. Prema legendi, Sultan Ali bio je mučenik čije je telo pronađeno i do potoka preneto u tepihu, gde je oprano i pokopano od strane stanovnika Fina i Ksave. Mauzolej Sultana Alija je danas mesto obreda tokom kojeg se u prisustvu velikog broja ljudi tepih

pere u svetom potoku. Obred se održava na najbliži petak sedamnaestom danu meseca *mehra*, prema sunčevom-poljoprivrednom kalendaru. U jutarnjim satima, ljudi Ksave okupljaju se u svetištu gde ružinom vodicom prskaju tepih. Kada završe ritual umotavanja tepiha, dostavljaju ga stanovnicima Fina koji čekaju napolju. Oni ispiraju tepih u tekućoj vodi potoka, i isečenim i dekorisanim drvenim štapićima ga poprskaju ružinom vodicom. Tepih se tada vraća u svetište. Stanovnici Kašana prilažu molitveni tepih – a ljudi iz Našalga obavljaju svoj ritual sledećeg petka. Ove zajednice prenose postupke usmenim putem, ali i dodavanjem novih i svečanih elemenata ponovo stvaraju tradiciju.

Kališujanski rituali

Noć jalda je drevna iranska svetkovina kojom se obeležava najduža i najtamnija noć u godini koja pada na prvi dan zime, 20. ili 21. decembra. Ime ovog praznika dolazi iz sirijskog jezika u kojem *jalda* znači rođenje. Prema starim zaratustrijskim verovanjima, najduža noć u godini završava se pobedom svetlosti nad mrakom i konačnim rođenjem sunca. To je zimska sezona u kojoj dani postaju kraći, a noći duže. U Iranu se jalda već vekovima obeležava na poseban način, u krugu prijate-

Noć jalda

lja i čitanjem poezije, naročito Hafezove. Jede se voće i orašasti plodovi, šipak i lubenice. Crvena boja u ovim plodovima simbolizuje grimizne nijanse zore i sjaj života.

Izučavanje folkloru u Iranu¹

Izraz folklor označava, u vrlo širokom smislu, tradicionalni kulturni izraz bilo koje ugledne grupe ljudi, koja ne mora nužno da pripada određenom društvenom sloju. On obuhvata široko polje različitih pojmova, u rasponu od popularnog verovanja i običaja do mitova, legendi i drugih žanrova usmene literature. Pošto su studije folkloru relativno noviji fenomen u Persiji, još uvek ne postoji opšteprihvaćeni standardni pojam za ovu disciplinu. Termin predloženi pored konkretnijih kao što su *akaed o rosom* i *ajinha va bavardašta* (sada uglavnom zastarele) uključuju opšte nazive *tuda-šenasi*, *farhang-e tuda*. *Farhang-e mardom* – narodna kultura je verovatno postala najšire prihvaćeni ekvivalent za folklor (vidi takođe Omidšalar, 1986).

¹ Ulrich Marzolph, „FOLKLORE STUDIES i. OF PERSIA,” *Encyclopædia Iranica*, X/1, pp. 71–75, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/folklore-i> (accessed on January 31st 2012).

U svojoj kratkoj skici istorijskog razvoja folkloru u Persiji, Abul Kasem Endžavi Širazi, i sam poznati folklorista, 1970. godine, kao početak ovih istraživanja, označio je delo Džamala Hansarija (oko 1703. godine) *Koltum-name*, studiju o ženskim običajima i verovanjima iz safavidskog perioda. Ovo je, naravno, preterivanje, jer autor nije istraživao oblast folkloru, iako je sačuvao retki dokument od primarne važnosti.

Počeci izučavanja folkloru mogu se povezati sa interesovanjem putnika sa Zapada koji su dolazili u Persiju još od 18. veka. Pored radoznalosti pojedinaca, glavni podsticaj za tadašnje polje razvoja persijskih studija rezultat je britanske vladavine u Indiji od sredine 18. veka, gde je persijski bio jezik suda i intelektualna *lingua franca*, i iz strateških interesa Ruskog carstva za ovaj region (vidi Švarc, 1974, str. 8–21). Iako je početni fokus zapadnih učenjaka od otkrića i prevođenja *Aveste* bio sveden na proučavanja religije, preko jezičkog interesovanja za vrste dijalekata oni su se ubrzo okrenuli prikupljanju tvorevina koji su od značaja za folkloristiku, poput narodnih bajki, zagonetki, pesama ili priča iz svakodnevnog života.

Prve studije folkloru od strane persijskih naučnika pojavile su se tek u trećoj deceniji 20. veka, kada su se snažna nacionalistička osećanja poklopila sa sve većom svešću o fenomenu „običnih ljudi“, pomešanom sa romantičnim pobudama prema neiskvarenoj tradiciji, za šta su zapadni istraživači prokrčili put. Pre otprilike jednog veka, persijski intelektualci su počeli da daju prednost kolokvijalnom persijskom u odnosu na rafinirani i izveštačeni jezik. Džamalzade je u svojoj čuvenoj zbirci kratkih priča „*Jeki bud, jeki nabud*“ (Berlin, 1921) kombinovao svakodnevni neukrašeni jezik sa šarenim i poslovičnim frazama i folklornim pričama. Drugi autori, poput Ali Akbar Dehkoda,

Sadeka Hedajata, a kasnije i Sadeka Čubaka i Džalala Ale Ahmada, su sledili isti postupak. Dehkoda je 1922–29 objavio svoju sveobuhvatnu kolekciju poslovice i izreka koja je i danas nenadmašna, dok je Hedajat bio prvi Iranac koji je proučavao folklor i uočio njegove naučne metode (Radhairapetian, str. 94). On je u svom delu „*Nejrandžestan*“ (1933) objavio istraživanje o narodnim verovanjima, dok je u eseju „*Folklor ja farhang-e tuda*“ (1945), sledeći Pjera Sant Iva, pružio prve opšte prikaze o sakupljanju i dokumentovanju folkloru. Hedajatovu agendu, iako vrlo uticajnu na kasniji persijski stav prema folkloru, sproveo je samo Sadek Homajuni u svojoj terenskoj studiji o folkloru Sarvestana (1970).

Na kraju su se i zvanične institucije zainteresovale za očuvanje i proučavanje folkloru. Persijska akademija je 1938. saopštila nameru da prikupi „regionalne reči, izraze, poeziju, poslovice, pripovetke, priče, pesme i melodije“. Tu ulogu su preuzeli časopisi poput „*Pajam-e nou*“, koji je 1944. godine osnovao Nafisi, a kasnije ga uređivao Bozorg Alavi, objavivši veliki broj manjih članaka o rimama, zagonetkama, pesmama i drugim žanrovima popularne literature. Godine 1958. pri Ministarstvu kulture i umetnosti osnovana je Kancelarija za narodnu kulturu, reorganizovana 1970. godine, kao Centar za proučavanje etnologije i narodne kulture (kasnije preimenovana u Centar za etnologiju Irana). Ova institucija i njen tim istraživača odigrali su vodeću ulogu u istraživanju folkloru. Objavili su niz monografija i pokrenuli časopis „*Etnologija i narodna kultura*“. Između 1968. i 1974. godine, terenska istraživanja, koja su obavljena od strane te institucije rezultirala su pregledom gotovo četiri stotine sela i objavljivanjem više od dvadeset studija monografije.

U međuvremenu, aktivnosti druge prirode sprovodio je Fazlulah Mohtadi,

Prikaz gozbe uz narodne pesme i igre iz kasne safaviidske ili zend ere, slika Ibrahima Džabar-Beika (Ibrahim Jabbar-Beik, 1923-2002)

zvani Sobhi. On je četrdesetih godina pokrenuo radio program koji je emitovao narodne bajke, tražeći od svojih slušalaca da mu pošalju svoje priče, koje je potom objavio kao narodne persijske u maloj seriji brošura (Rahgudar, str. 13–20). Međutim, njegove publikacije nisu imale potrebne naučne standarde. Početkom 1960-ih Endžavi je počeo da emituje radio program „*Lada narodne kulture*” (Safina-je farhang-e mardom), koji je imao za cilj prikupljanje i očuvanje persijskog folklora. Endžavi je uspeo da obrazuje značajan broj saradnika. Osnovao je i Centar za proučavanje narodne kulture i pokrenuo serijal publikacija pod nazivom „*Blago narodne kulture*”, kojem je i sam doprineo sa deset svezaka tekstova i komentara o popularnim običajima i pričama. Sve do početka 1980-ih, Endžavi je uspeo da sakupi arhivu od nekoliko stotina hiljada tekstova o brojnim aspektima folklora i svakodnevnog života u Iranu, pravo bogatstvo podataka o tradicionalnom jeziku, običajima, verovanjima, pričama, usme-

nom predanju, bez premca u bilo kojoj drugoj bliskoistočnoj zemlji.

Godine 1985. osnovana je Organizacija za kulturno nasleđe (Sazman-e mirat-e farhangi), koja nadgleda sve vrste kulturnih aktivnosti, uključujući arheologiju, antropologiju i folklor. Organizacija, prvobitno osnovana pri Ministarstvu kulture i visokog obrazovanja, od 1993. godine je prešla pod nadzor Ministarstva kulture i islamske upute. Pored objavljivanja časopisa „*Mirat-e farhangi*” (od 1990) njene aktivnosti uključuju i organizovanje prvog naučnog skupa o antropologiji i folkloru 1990. godine. Odeljenje za antropologiju, osim što obrazuje mlađe folkloriste, sprovodi terenska istraživanja u zemlji o raznim temama kao što su upotreba vode i navodnjavanje, dečije igre, narodna medicina, tradicionalna odeća i pripovedanje priča. Jedan od najnovijih istraživačkih projekata, sproveden u periodu od dve godine, bavio se detaljnim opštim pregledom popularne literature (adab-e ‘amma).

Verovatno najbolje istražena kategorija iranskog folklora je narodno pripovedanje (Radhairapetian; Marzolph, 1993). Ranije glavne publikacije pored već navedenih

su i one koje su napisali: Kuhi Kermani (1935), Amini (1960) i Fakiri (1970). Još uvek je glavna zbirka koju je objavio Endžavi (1973–77). Upravo u ovoj grani folkloristike je najproduktivniji uticaj stranih istraživanja. Nekoliko postrevolucionarnih publikacija višeg standarda je ponovo objavljeno (Homajuni, 1993) (Moharer, 1986; Mir-Kazemi, 1988, 1995; Ravanipur, 1990; Mihan-dust, 1991). Britanski orijentalista Lorens P. Elvel-Suton prvobitno je sakupio zbirku priča preuzetih iz usmenog izvođenja izvesnog Mašdi Galina, koja je, konačno objavljena 1994. godine i predstavlja najveću dostupnu dokumentaciju o repertoaru iranskih pripovedača.

Tokom poslednje dve do tri decenije sa evropskih jezika su prevedene brojne važne studije folkloru, koje potiču iz različitih metodoloških škola. U oblasti narodnih priča su, prevashodno, dela strukturalista, komparativnog ili mitološkog karaktera, koja su iranskim istraživačima i zvaničnim institucijama pružila novu inspiraciju. Na opštem nivou, međutim, samo mala grupa iranskih istraživača nastoji da dokumentuje još uvek bogato tradicionalno nasleđe persijskih običaja, verovanja i priča.

Folklorne pesme i melodije deo su popularne ili narodne literature i obuhvataju sva muzička dela koja su rasprostranjena u populaciji u formi pesama, narodnih priča, parabola, alegorija, zagonetki, pesama uz rad, uspavanki, verskih, epskih, dečijih i svadbenih pesama. Rečnik i izrazi ovih pesama su obično kolokvijalni. Sakupljanje folklorne građe ima dugu tradiciju u Iranu. Prva zabeležena dela o folkloru nastala su u vreme safavidske dinastije, (1501–1736). Tada je Džamal Hansari sakupio verovanja i zajedničku tradiciju rasprostranjenu među ženama te epohe. Njegova knjiga „Kolsum-name“, ili „Akaed al-Nisa“ bila je prvo delo koje se bavi proučavanjem iranskog folkloru.

Nakon njega, sve do kadžarske ere (1794–1925) nije bilo značajnijeg dela na temu folkloru. U vreme kadžarskog vladara Naserudin Šaha, Mirz Habibulah Isfahani je prikupio građu za sastavljanje narodnog rečnika.

Sledeća značajnija studija usledila je početkom četvrte decenije 19. veka, kada je pionir moderne iranske leksikografije, Mirza Ali Akbar Dehkoda, objavio delo „Amsal-o-hekam“ (Poslovice i izreke) u četiri toma. I tokom pahlavijske ere (1926–1979) nastavio se trend sakupljanja i objavljivanja folklorne književnosti. Prozni pisac Sadek Hedajat, koga neki smatraju utemeljivačem etnologije u Iranu, sakupio je narodne i dečje pesme, uspavanke i narodna verovanja. Godine 1932. objavljeno je njegovo delo „Osane“ u kojem je sakupio narodne pesme, a 1934. „Nejrاندžestan“.

Pripovedanje¹

Dastan-saraji je termin koji se koristi za pripovedanje, prepričavanje ili evociranje raznih istorijskih ili verskih događaja. Ostali izrazi koji se koriste za isti žanr su *dastan-guji*, *dastan-pardazi*, *kesse-guji*, *afsa-na-saraji* i *nakkali*. Usmeno pripovedanje se uglavnom smatra delom popularne, iako se u mnogim tačkama dotiče i književne kulture. Izvodi se u više različitih žanrova i konteksta. Pripovedanje se može klasifikovati i prema statusu pripovedača, bilo da je amater ili profesionalac; mestu na kojem se izvodi, koje može biti privatno ili javno, i tematici ili književnom žanru samih priča. Ovde će biti više reči o javnim izvođenjima.

Javno pričanje priča obuhvata veću raznolikost žanrova. U predislamsko doba putujući pevači su nastupali na dvorovima i zabavljali vladare ili saopštavali novosti. U iranskim izvorima, pripovedači

¹ <https://iranicaonline.org/articles/dastan-sarai>

iz vremena pre safavidske epohe pominju se samo uzgredno. Bejhaki je opisao incident u kojem je učestvovao amaterski pripovedač (mohaddet) na dvoru gaznavidskog sultana Masuda (1030–41); takođe, osudio je popularne pripovedače, zato što su pričali apsurdne stvari kako bi udovoljili samo neznaćama. Profesionalni pripovedači priča često su svrstavani u redove drugih javnih zabavljača kao što su žongleri, rvači, akrobate na užetu i dizači tegova, od kojih su svi uobičajeno nastupali na trgovima i otvorenim površinama gradova.

U epohi Safavida, sa pojavom kafečajnice u Isfahanu, koje postaju središta popularne zabave, priroda profesionalnog pričanja priča počela je da se menja. Kafečajnice su pružale prostor gde su pripovedači mogli redovno da se pojavljuju i zabavljaju manje ili više ustaljenu publiku, što im je zauzvrat dozvoljavalo da pričaju duže i složenije priče koje su mogle da se nastave iz dana u dan i nisu morale da se završe tokom jednog nastupa. To im je pružalo priliku da se usavrše. Najistaknutiji oblik javnog pripovedanja bio je *nagali*, koji se još uvek u ograničenoj meri izvodi u velikim gradovima. U periodima Safavida i Kadžara *nagal* je najčešće bio

opšti pojam za pripovedača priča iz „Šah-name“ i drugih velikih popularnih dela, kao što je „Abu Moslem-nama“, „Hamza-nama“, „Eskandar-nama“, „Darab-nama“, „Samak-e ‘Ajar“, „Husein-e Kord“, a u poznom kadžarskom periodu i „Amir Arsalan“.

U periodu Safavida, mnogi *nagali* specijalizovali su se za pojedinačne, mada opsežne priče; u skladu sa tim bili su poznati kao pripovedači „Šah-name“ (šahnamahan), pripovedači „Hamza-name“ (hamzahan) i slično. Imena nekih poznatih savremenih pripovedača „Šah-name“ zabeležio je Mirza Muhamed-Taher Nasrabadi. U 20. veku, kada je takmičenje iz drugih oblika zabave počelo da ograničava publiku za popularna kazivanja, nagali su postepeno ograničili svoj repertoar na priče iz „Šah-name“.

Nagali je najstariji oblik dramskog izvođenja u Iranu i dugo je igrao važnu ulogu u društvu, od dvorova do sela. Izvođač – *nagal* – pripoveda priče u stihu ili prozi prateći ih gestikulacijom i pokretima, a ponekad i instrumentalnom muzikom i oslikanim svicima. Nagali funkcionišu i kao zabavljači i kao prenosioci persijske književnosti i kulture, i moraju biti upućeni u lokalne kulturne izraze,

Nagali, tradicionalni pripovedač

jezik i dijalekte, i tradicionalnu muziku. Nagali zahteva značajan talenat, dobro pamćenje i sposobnost improvizacije s veštinom da očara publiku. *Nagal*, odnosno narator, je prepričavao događaje koji su u skladu sa povodom i profilom slušalaca. On je svake noći iznosio samo jedan deo svoga kazivanja, uglavnom iz iranskog nacionalnog epa „Šah-name“, što je publiku podsticalo da dođe i sledeće noći kako bi čula nastavak priče.

Nagali tokom izvođenja nose jednostavne kostime, ali, takođe, mogu nositi drevne kacige ili oklope kako bi rekreirali scene bitaka. Postoje i ženski nagali, pripovedačice, koje nastupaju pred mešovitim publikom. Narator sa sobom ima jednostavan drveni štap koji ima ključnu ulogu u njegovom nastupu i služi umesto oružja, stvari, predmeta i ljudi. Na sebi ima kapu, šal, prsten, papuče i dugačku košulju.

Nagali se nekad izvodio na javnim mestima, u kafečajnicama, šatorima nomada, kućama i istorijskim mestima poput drevnih karavan-saraja. Međutim, pad popularnosti kafečajnica, u sprezi sa novim oblicima zabave, doveo je smanjenog interesovanja za ovu vrstu pripovedanja. Nagali su donedavno smatrani za najvažnije čuvare narodnih priča, etničkih epova i iranske narodne muzike. Starenje majstora izvođača (moršeda) i pad popularnosti među mlađim generacijama doveli su do rapidnog smanjenja broja kvalifikovanih nagala čime je ugrožen sam opstanak ovog oblika dramske umetnosti. Nagali je 2011. godine upisan na Uneskovu Listu nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Dva specijalizovana žanra usmenog pripovedanja bili su *ruze-hani* i *parda-dari*. Ruze-han je kazivao priče iz života imama Hasana i Huseina i događaje koji opisuju tragediju na Kerbeli. Nastupali su na privatnim skupovima u domovima pojedina-

ca, i na javnim mestima kao što su svetišta i hramovi, a njihova funkcija imala je verski značaj koji nadilazi prostu zabavu.

Ruze-hani je javno obeležavanje stradanja Husein ibn Alija i njegovih sledbenika i porodice za vreme bitke na Kerbeli. Tokom ovog rituala, pripovedač (*ruze-han*) oplakuje članove porodice Božijeg poslanika i patnju koju su oni pretrpeli tokom deset dana meseca muharema 61. godine, do čije kulminacije je došlo na dan desetog *muharema* (*ašura*) kada su skoro svi bili svirepo pogubljeni. Ruze-han potresnim glasom evocira scene iz ove bitke, od lišavanje vode pripadnika Huseinovog kampa od strane Jezidovih snaga, preko epohalnih govora imama Huseina o istini, pravdi i slobodi, kojima se njegovi pripadnici jasno i nedvosmisleno stavljaju pred izbor između nebeskog i zemaljskog, pa do opisa same borbe u kojima se veliča nesvakidašnja žrtva svakog pojedinca, herojsko zalaganje na bojnopolju i bezrezervna odanost višem cilju, oličenom u svetost ličnosti Poslanikovog unuka, Huseina. Ovaj ritual može se održati bilo gde, na javnim gradskim trgovima i u selima, u džamijama i džamijskim dvorištima ili posebnim objektima namenjenim za muharemska oplakivanja, husejnijama i tekijama, koji su građeni od osamnaestog veka.

Desetodnevni period žalosti za kerbelskim žrtvama je vreme kada iranski gradovi bivaju obeleženi znacima žalosti, kao što su crna boja, natpisi i drugi simboli koji ovekovečuju ovaj nesvakidašnji događaj, kada se deli hrana i organizuju velike povorke po gradskim ulicama u kojima učesnici horski izgovaraju slogane kao što su „O, Huseine“, „Svaki dan je ašura, svaka zemlja je Kerbela“ i drugi. Gradovi odišu svojevrsnom atmosferom žalosti, tuge i gubitka, ali istovremeno, i snažnim osećanjem velike žrtve koja ima nadistorijski karakter.

Parda-dari je oblik ilustrovanog pripovedanja u kojem pripovedač ili dva pripovedača koji rade u timu recituju priče, obično o važnim ranim šiitskim ličnostima, koristeći kao rekvizit veliku zavesu ili *parde*. Ovi pripovedači, koji su delovali u Iranu 1970-ih, uglavnom su bili putujući propovednici koji su išli od sela do sela i pijaćnim danima postavljali zavesu na zidu na seoskom trgu.

Popularno pripovedanje priča prepoznato je u brojnim književnim delima. O etičkim dimenzijama popularnog pripovedanja govorio je Vaez Kašefi u poglavlju o naratorima bajki i pripovedačima priča. Poema „Pahlavan-e namavdžud“ Abul-Kasema Lahutija (1887–1957) govori o reakcijama ljudi na nastup pripovedača letnje večeri u Kermanšahu. Mahdi Ahavan Sales, u svojoj pesmi „Adamak“, izneo je pogled starog pripovedača o publici zavedenoj atrakcijama radija u kafećajnicama velikih gradova. Budući da ova tradicija sve više nestaje iz svog primarnog prostora, kafećajnica, otuda se njom sve više bave literatura i istraživači. Ali-Akbar Saidi Sirdžani je objavio naraciju priče o Esfandijaru iz „Šah-name“ onako kako bi je kazivao nagal, a Džalil Dustkhah je objavio priču o Rostamu i Sohrabu iz

tumara, ili sveske čuvenog pripovedača iz Isfahana, Moršeda Abasa Zaririja.

Pripovedanje „Šah-name“

Ferdosijev ep „Šah-nama“, ili „Knjiga o kraljevima“, imao je ogroman značaj za očuvanje persijske kulture i nasleđa i uticao je na celokupnu iransku književnost, posebno dramsku. Zbog toga nimalo ne čudi što je pripovedačka tradicija svoj glavni oslonac pronašla upravo u pričama iz ovog epa. Pripovedači ove svojevrstne dramske predstave izvode veoma strasno pri čemu koriste govor tela i glasovne tehnike što slušaoc često ostavlja bez daha. Jezik koji koriste je veoma jednostavan i razumljiv, iako je sam tekst napisan pre hiljadu godina.

Prepričavanje bitaka Božijeg poslanika Muhameda (Hamle-hani)

U ovoj vrsti nagalija pripovedači prepričavaju događaje iz života Božijeg poslanika Muhameda i imama Alija i bitke u kojima su učestvovali. *Hamle-hani* se bazira na delu Mirze Muhameda Rafija Bazela o životu poslanika Muhameda i imama Alija.

Poznate narodne priče u Iranu se sledeće: „Kadu Kelkelezan“ (Kotrljajuća bundeva), „Mah-pišani“ (Mesečevo čelo), „Narand-o-torand“ (Gorka narandža i bergamotska narandža) „Sarma-je pirezan“ (Hladnoća starice), „Šangul-o-Mangul“ (Šangul i Mangul) „Hale suske“ (Tetkina bubašvaba).

Iranske narodne priče su zastupljene u knjigama: „Amir Arsalan-e Namdar“ (Glasoviti Amir Arsalan), popularna legenda koja je pripovedana Naserudin Šahu; „Darab-name“ (Darabova knjiga), knjiga Abu Tahera Tarsusija iz 12. veka u kojoj se govori o Aleksandru Velikom i Dariju III; „Eskandar-name“, poznata i kao „Aleksandrida“, iranizovana verzija romana o Aleksandru Velikom; „Hiljadu i jednu noć“, koja vodi poreklo od izgubljenog dela „Hazar Afsan“ (Hiljadu noći); „Samak-e Ajar“, narodna priča o iranskoj skitnici koja je zapisana tokom 12. veka; sama reč *ajar* se ponekad poistovećuje sa mladićem, junakom, i odnosila se na pripadnika klase ratnika u Iranu od 9. do 12. veka; „Šah-nama“ („Knjiga o kraljevima“), iranski nacionalni ep koji je napisao Ferdosi, veliki pesnik iz 10. veka, zasnovan na srednjepersijskom zborniku istorije iranskih kraljeva i junaka iz mitskih vremena, sve do vladavine Hosra II; „Vamek-o-Ozra“, izvedenica iz grčke romanse „Mitioh i Partenopi“ koju je napisao persijski pesnik Onsuri u 11. veku.

Najpoznatiji iranski junaci iz nacionalnog epa Šah-nama:

- **Araš-e Kamangir** (Araš strelac), herojska figura iranske mitologije, koji je po legendi odapeo strelu sa vrha planine Damavand da bi rešio spor oko zemlje između Irana i Turana;
- **Garšāsp**, junak koji ubija zmaja; prema „Šah-namī” je bio poslednji vladar iz dinastije Pišdadijan.
- **Gordafarid**, heroína iz „Šah-name”, koja se borila protiv Sohraba, drugog iranskog heroja koji je bio zapovednik turanske vojske; predstavlja simbol hrabre i mudre iranske žene;
- **Rostam**, legendarni junak persijske mitologije, najpoznatiji po traagičnoj borbi sa sinom Sohrabom. Rostam se uglavnom predstavlja kao najmoćniji iranski ratnik koji jaše legendarnog konja Rahša.

Statua Araša strelca, Teheran

Ostali junaci:

- **Husein Kurd Šabestari**, kurdski ratnik iz Šabestara koji je svoj život posvetio borbi za pravdu;
- **Purja-je Vali** (Pahlavan Mahmud), prvak i atleta iz 14. veka iz Harezma, koga pobornici tradicionalnog sporta zurhane smatraju svojim uzorom;
- **Jakub Lejs**, bio je persijski kazandžija i osnivač dinastije Safarida u Sistanu; stekao je istorijski status popularnog narodnog heroja nakon što je njegov dvor započeo revitalizaciju persijskog jezika nakon dva veka tokom kojih je arapski jezik bio dominantan u Iranu.

Natprirodna bića:

- **Al**, uplakana starica sa glinenim nosom i crvenim licem koja napada trudnice kada su same i ometa porođaj; veruje se da nosi korpu u koju stavlja jetru ili pluća majke, iako postoje i razni drugi opisi;
- **Bahtak** (noćna veštica), izmišljeno stvorenje koje u snu guši ljude, zna gde se nalazi skriveno blago i svako ko uspe da ovo stvorenje uhvati za nos saznaće mesto gde se ono nalazi; ljudi se od bah-takovog napada mogu spasiti mahanjem prstima;
- **Davalpa**, zlo stvorenje koje koristi svoje elastične noge, nalik koži, kao pipke da ščepa i zarobi ljudska bića; zatočenik biva porobljen i primoran da nosi to stvorenje dok ne umre od umora;
- **Div**, demonsko biće, đavo, čudovište;
- **Gul** (gul), jezivo čudovište sa mačjom glavom, račvastim jezikom, dlakavom kožom i deformisanim nogama koje podsećaju na mlitave i mršave noge prerano rođenog deteta;
- **Džin**, natprirodno stvorenje, slično vilenjacima i goblinima, za koje se veruje da je stvoreno od vatre bez dima i da je nevidljivo;
- **Mardhar** (mantikor), ljudožder sa glavom čoveka i telom lava, sličan egipatskoj sfinji;
- **Morg-e amin** (ptica poverenja), mitska ptica koja neprekidno leti i ispunjava želje ljudi;
- **Pari**, vrsta gizdavog, krilatog bajkovitog duha koji se svrstava među anđele i zle duhove;
- **Sang-e sabur** (kamen strpljenja), najstrpljiviji slušalac za koga se veruje da upija tugu i boli osobe koja veruje u njega; kaže se da će se, kada više ne može da zadrži bol koju trpi, kamen raspasti se na komadiće;
- **Šah-maran** (kraljica zmija), inteligentna kraljica zmija koja iznad struka ima ljudska, a ispod, zmijska svojstva;
- **Simorg**, mitološka ptica iz iranske mitologije koja se u umetnosti najčešće predstavlja kao krilato stvorenje sa telom pauna, glavom psa i kandžama lava, a ponekad se umesto pseće glave prikazuje sa ljudskim; simorg je doboronameran prema ljudima; javlja se u nekim persijskim mitovima o stvaranju sveta;
- **Takam**, kralj koza, u folkloru naroda Azerbejdžana; tradicionalno, priče o takamu u javnim pozorištima recituje ministrant zvan takamči;
- **Zar**, zli duh u folkloru iranskih južnih obalnih regija koji opседа pojedince i nanosi im štetu.

Sasanidska srebrna činija sa prikazom Simorga

Kultura pečenja hleba

U Iranu, kao i u drugim delovima sveta, hleb je namirnica koja ima visok status i značaj. U skladu sa islamskim učenjima, Iranci veruju da je hleb Božanski blagoslov i da treba da dobije dužno poštovanje. Inače, pšenica je najvažnija hranljiva supstanca. Ona obiluje proteinima i drugim kaloričnih sastojcima zbog čega je veoma zdrava za ishranu. Ako u istoriji čitamo da je neki vladar naređivao ljudima da ne rasipaju pšenicu tokom sušnih perioda, onda nam to dovoljno govori o važnosti ove kulture.

Božiji poslanici, posebno Verovesnik islama, Muhamed, i njegovi naslednici naglašavali su visoki status hleba. Podučavali su ljude da hleb nije samo namirnica koja pruža zadovoljstvo, već i u raznim životnim aktivnostima utiče na okreplje-

nje i živahnost. Umesto da bude razlog proždrljivosti, hleb pomaže pojedincu da stekne snagu na Božjem putu.

Poslanik islama je rekao: „Poštujte hleb jer je Svemogući Bog u njemu spustio blagoslov sa nebesa. Jedno od uvažavanja hleba je to da ga ne treba rezati ili stavljati pod noge.”

Hleb je visoko poštovan u iranskoj kulturi. Tačnije, hleb je glavni sastojak iranske ishrane. Po verovanju Iranaca, hleb poseduje svetost i zato ga uvažavaju više nego bilo koju drugu namirnicu.

U iranskoj folklornoj literaturi postoje brojne pesme, priče i izreke o značaju hleba koji uglavnom potiču iz bogate islamske kulture.

U Iranu postoje različite vrste hleba, iako se proizvode i konzumiraju i neke vrste koje se proizvode na Zapadu.

Najpoznatije vrste iranskog hleba

- **taftun** je hleb od kvasnog brašna koji se pravi u Iranu, Pakistanu i Indiji; pravi se od mleka, jogurta i jaja i peče u glinenoj peći; često je aromatizovan šafranom i malom količinom kardamona u prahu, a može biti ukrašen semenkama maka;
- **lavaš** je mekani, tanki beskvasni hleb debljine oko tri milimetra, koji se tradicionalno peče u *tanduru* /*tanuru* i uobičajen je za kuhinje južnog Kavkaza, zapadne Azije i područja koja okružuju Kaspijsko more; *lavaš* je jedna od najrasprostranjenijih vrsta hleba u Jermeniji, Azerbejdžanu, Iranu i Turskoj; u Iranu se konzumira u gotovo svim gradovima. *Lavaš* se pravi od brašna, vode, kvasca, šećera i soli; može se napraviti i u beskvasnoj verziji izostavljanjem šećera i kvasca. Ponekad se pre pečenja posipa prepečenim semenkama susama ili maka; peče se tako što se razvijeno i stanjeno testo lepi na vruće zidove glinene peći, ali savremeni recepti se mogu prilagoditi kuvanju na voku ili tavi;
- **sangak** je pljosnati hleb od kiselog testa pravouganog ili trouglastog oblika koji se pravi od celog zrna; na persijskom *sangak* znači mali kamen, budući da se ova vrsta hleba peče u pećnici na sloju od sitnog rečnog kamena; *sangak* je tradicionalno bio hleb persijske vojske; prvi put se pominje u 11. veku; svaki vojnik je sa sobom nosio malu količinu kamenčića koje su u logoru spajali da bi napravili pećnicu u kojoj se pekao hleb za celu vojsku;
- **barbari** je vrsta iranskog somuna, debljine 1-2 centimetra koji se najčešće konzumira za doručak; inače, sam naziv *barbari* je zastareli persijski termin za narod Hazara koji živi u Horasanu u Iranu; *barbari* hleb su prvi pravili Hazari i doneli ga u Teheran, gde je postao popularan u vreme dinastije Kadžar. Ovaj hleb je veoma omiljen među iranskim Azerima; obično je dugačak od 70 do 80, a širok od 25 do 30 centimetra.

Sangak

Kuhinja

Tipična iranska kuhinja sadrži široku paletu jela, uključujući nekoliko oblika kebaba (roštilj), *horeše*, razne vrste variva ili gulaša, koji se pripremaju s dodatkom povrća, suvog voća, orašastih plodova i začinskog bilja. Predjelo uglavnom sadrži povrće, svjež začinsko bilje, jogurt i hrskavi tanki hleb bez sredine. Najpoznatija predjela su *mast-o-bademdžan* (patlidžani i jogurt), *mast* (jogurt začinjen raznim povrćem i biljem), *mirza-gasemi* (patlidžan i paradajz). Između predjela i glavnog jela, a nekad i tokom celog obroka, jede se salata sastavljena od začinskih biljaka poput nane, bosiljka, peršuna, korijandera i svežeg limuna. Poslastice se pripremaju od različitih sastojaka i začina, počevši od ružine vodice i melase od nara ili urmi, preko kardamona i pistaća začinjenih šafranom, i malih su dimenzija, jer se radi o pravim šećernim bombama. Baklave, kuglice od kokosa, punjene urme, alva, često se poslužuju uz čaj.

U iranskoj kuhinji, nezamisliv je obrok bez pirinča (polo) i, uglavnom, mesa. Nacionalna jela su *čelo-kebab* (ćevap sa pirinčem), pileтина i supe. Ostala veoma zastupljena jela sa pirinčem su *sabzi-polo-va-mahi* (pirinač sa povrćem i ribom), *polo-lubija-sabz* (pirinač sa boranijom), *zerešk-polo* (pirinač sa ribizlama).

Ćelo kebab

Iranska kuhinja karakteristična je i po tome što se u jela sa ribom i mesom dodaju slatki sastojci poput sušenog voća i orašastih plodova.

Kebab je jelo od mesa pečeno na ćumur koji se služi sa pirinčem ili hlebom. Postoji nekoliko vrsta kebaba među kojima je najpoznatiji *šiš-kebab* (jagnjetina pečena na roštilju), *džudže-kebab* (piletina pečena na roštilju) i *kebabe-morg* (pečeno pile).

Najpopularnija variva su *horeše-bademdžan* (umak od plavog patlidžana i junčeg mesa koji se služi sa pirinčem), *horeše-fesendžan* (umak sa piletinom, sosom od nara i mlevenim orasima), *horeše-gejme* (umak sa mesom i sočivom), *horeše-gorme-sabzi* (umak sa povrćem i mesom popularan kod svih Iranaca).

Među čorbama i supama zastupljeni su *aše-anar* (čorba od nara, jedna od najomiljenijih zimi), *aše-rešte* (čorba sa rezancima), *aše-torš* (kisela čorba sa sušenim voćem), *eškane*, (čorba od luka), *aše-džou* (čorba od ječma) i *abgušt* (jagnjeći gulaš).

Horeše gejme, umak sa mesom i sočivom

Ostala poznata i omiljena jela su *kufte-sabzi*, (ćufte od povrća), *kufte-tabrizi* (tabriske ćufte), *sohan* (kolač od meda i badema ili pistača) i *šolezard* (sutlijaš sa šafranom).

U Iranu se za pripremu obroka odvaja mnogo više vremena nego u Evropi. U tradicionalnim restoranima i u mnogim kućama gosti se okupljaju oko *sofre*, prostirke na podu na koju se postavljaju hrana i piće; gosti sede okolo, prekrštenih nogu.

Iranska kuhinja je vrlo ekonomična, posebno u pogledu upotrebe mesa. Za pripremanje umaka koji se poslužuje uz pirinač koriste se razni začini i druge namirnice, što umak čini bogatijim i daje mu izvrstan ukus. Na Bliskom istoku samo Iranci znaju dobro da kombinuju meso sa svežim ili suvim voćem. Zahvaljujući tradiciji i potrebi, naučili su da koriste sve raspoložive namirnice koje im je podarila zemlja.

Gostoprimstvo

Dužnost svakog Iranca je da postupa po čuvenoj persijskoj izreci koja glasi: „Gost je Božji dar“. Kad gost, očekivan ili ne, uđe u persijski dom, prema njemu se postupa s najvećom ljubaznošću i gostoljubivošću. Kolikogod skromne prihode imali, domaćini su od svojih predaka naučili da se gostima nude najbolja hrana i smeštaj.

Čaj

Čaj je iransko nacionalno piće. Posluživanje i ispijanje čaja je stara tradicija i najbolji način za opuštanje i zabavu. Vreli čaj se pije u svako doba dana: za doručak, posle ručka i večere, u vreme podnevne pauze, nakon poslepodnevnog odmora ili spavanja, kad dođu gosti, u trgovinama za vreme cenjkanja oko kupovine ili prodaje. Čaj se, takođe, poslužuje na svadbama, posmrtnim ceremonijama, na piknicima i u čajdžinicama, kod kuće, na bazarima, u kancelarijama i u džamijama.

Tradicionalna čajdžinica u Isfahanu

Zbog važnosti koju čaj ima, svaka iranska porodica u kući ima bar jedan samovar za spravljanje ovog napitka. Samovar omogućuje da pri ruci uvek imaju kipuću vodu koju dosipaju na veću ili manju količinu čaja iz čajnika. Na taj način, uz relativno mali čajnik, uvek mogu poslužiti slabiji ili jači čaj, bez obzira na broj gostiju.

Vremenom je posluživanje i uživanje u čaju postala prava umetnost. Za Irance, boja i temperatura čaja imaju veliko značenje, jer se u njemu prvo uživa vizuelno, a zatim i čulom ukusa. Upravo iz tog razloga, da bi se videla njegova boja i da bi ostao vruć tokom ispijanja, služe ga u malim, prozirnim čašama, *estekanima*. Pre posluživanja, dobra domaćica ili domaćin obično uliju malu količinu čaja u estekan i podignu ga prema svetlu da provere da li je previše svetao (*kam rang*) ili taman (*por rang*). Ako je previše svetao, to znači da čaj nije odstajao dovoljno dugo, ili da u čajnik nije dodato dovoljno svežeg čaja. Ako je čaj previše taman, znači da mu treba dodati više vrele vode.

Kad je čaj spreman za posluživanje, svaki estekan se ispira kipućom vodom iz samovara, a zatim se u njega naliva samo mala količina jako koncentrovanog čaja. Na to se dodaje vrela voda iz samovara. Čaj se poslužuje s kockama šećera, tvrdim bombonama, karamelizovanim šećerom ili nekim drugim slatkišem.

2. Kurdi

Kurdski narod „naseljava region koji se naziva Kurdistan i planinska je oblast u jugozapadnoj Aziji. Uključuje delove istočne Turske, severoistočnog Iraka i severozapadnog Irana kao i manji deo severoistočne Sirije i Jermenije.”¹ Ova oblast je još od ranih vremena bila njihovo stanište. Najverovatnije, vode poreklo od starih iranskih plemena, mada se u nekim izvorima može naći da im je etničko poreklo neizvesno, a naziv *Kurd* datira iz 7. veka. Po tradiciji su nomadi, ali zbog političkih prilika usled povlačenja državnih granica nakon Prvog svetskog rata (1914–1918) mnogi su bili prisiljeni da se bave poljoprivredom.² U zemljoradnji, najveći značaj pridaju „obradi žitarica i duvanu kao i voćarstvu. Takođe, gaje pretežno ovce i koze na polunomadski i nomadski način.”³ Procenjeno je da ih ima oko 20 miliona od kojih oko polovina živi u Turskoj. Nekad se kod njih društveno uređenje zasnivalo na rodovsko-plemenskom sistemu na čijem čelu se nalazio *aga*. Danas je ovakav sistem organizacije kod Kurda zemljoradnika napušten te je ostao samo kod onih koji se bave stočarstvom. Žena ima značajnu društvenu ulogu i ravnopravna je sa muškarcima.⁴ Kod Kurda, razvijena je i

Iranski Kurdi

zanatska i domaća radinost, drvorezbarstvo, zlatarstvo i proizvodnja čilima. Vezano za usmeno narodno stvaralaštvo „pažnju privlači poezija protkana događajima iz njihove neprekidne borbe za slobodu, odnosno danas za autonomiju i ravnopravnost u zemljama u kojima žive, često i bez elementarnih ljudskih prava.”⁵ Dele se na brojna plemena kao što su Mukri, Bilbas, Šekaki, Kelhor, Sendžabi, Guran, Zafaranlu i Šadulu. Govore kurdskim jezikom koji spada u zapadnoiransku grupu i koji je povezan s modernim persijskim. Po religiji su uglavnom muslimani-suniti, ali ima i šiita.

Takođe, u Kurde se ubraja i njihova etnokonfesionalna grupa, *Jezidi*, koja je nastanjena uglavnom u Iraku i Turskoj, mada ih ima još i u Iranu, Siriji, Gruziji i Jermeniji, a broje oko 150.000 ljudi. Od ostalih Kurda se izdvajaju po religiji. Naime, po nekim izvorima njihova religija se naziva *jezidizmom* ili islamskom sektom, dok se u drugim ona naziva zoroastrizmom sa primesama hrišćanstva, islama i judaizma kao i starih iranskih verovanja ili sinkretisti-

¹ The Columbia Encyclopedia, Sixth edition, 2001–05, www.bartleby.com/65/ku/kurds.html.

² Upor. *Enciklopedija Britanika*, knjiga, 4, „Narodna knjiga”, „Politika”, 2005, str. 199.

³ Petar Vlahović, *Narodi i etničke zajednice sveta*, „Filip Višnjić”, Beograd, 1984. str. 179.

⁴ Upor: *Isto*, str.179.

⁵ *Isto*, str.179.

čkim kultom.⁶ Takođe, govore kurdskim jezikom.

Kurdi čine jednu od najznačajnijih brojanih etničkih grupa u Iranu. Žive na ogromnom području koje se proteže od severozapada do jugozapada Irana. Glavni gradovi pokrajina Kurdistan i Kermanšah su naseljeni uglavnom Kurdima koji, takođe, žive u značajnom procentu i na prostoru zapadno od jezera Urumije. Jedan deo ovog naroda živi u provinciji Severni Horasan, na severoistoku Irana. Ova grupa naziva se *Kormandima*. Kurdi pripadaju arijevske rasi.

U poslednjih 50-ak godina prostor na kome su Kurdi do tada tradicionalno živeli pretrpeo je velike promene koje su ostvarile uticaj i na njihov način života i značajan broj Kurda migrirao je u gradove.

U geografskom pogledu, kurdska plemena se mogu svrstati u dve grupe – plemena koja žive u Azerbejdžanu i plemena iz pokrajina Kurdistan i Kermanšah. Prva grupa obuhvata plemena Džalali (okolina Makua), Milan (u Hoju), Salas (sever Salmasa), Šakak (jug Salmasa), Bejkzade (Urumije), Kara-papah (sever Nakade), Mangur (Mahabad). Većina ovih plemena koegzistira s Turcima.

Druga grupa kurdskih plemena živi u pokrajinama Kurdistan i Kermanšah, uključujući plemena Sakkez, Marivan, Oraman, Divandare, Sanandadž, Kamjaran, Đavanrud, Sonkor Koljai Ahmadvand, Guran Kalkani, Sandabi, Babahani, Fath Ali Bejgi, Komasi itd. Plemena Sandabi, nastanjena u regionu Mahdašt pokrajine Kermanšah, više od ostalih su podsticali poljoprivredu i sedelački način života. Zbog toga su danas obrađeni mnogi stari pašnjaci u regionu, a 160 sela u tom području smatra se važnim skladištima žita u Iranu. Oko gradova Sakkez, Bane i Sardašt živi nekoliko

plemena, od kojih je jedno od najpoznatijih Jaaf. Uopšteno gledano, nomadska i sedelačka kurdska plemena imaju mnogo zajedničkih osobina. Njihove kuće, igre, običaji, tradicija i folklor su gotovo isti.

Početkom 2000-ih procenjeno je da u Iranu živi između 4,3 do 4,6 miliona Kurda, što predstavlja oko 7 procenata ukupnog iranskog stanovništva. Nakon Persijanaca i Azerbejdžanaca, Kurdi su po veličini treća etnička grupa u zemlji.

Iransko kurdsko stanovništvo je tokom svoje istorije živelo i u urbanim i u seoskim sredinama. Još tridesetih godina prošlog veka oko 80 odsto Kurda živelo je u ruralnim sredinama, a u jednom trenutku čak polovina seoskih Kurda su bili nomadi. Od kraja 1950-ih, međutim, kurdsko stanovništvo se sve više urbanizuje. Prema popisu stanovništva iz 1996. godine, više od 50 procenata stanovništva u kurdskim pokrajinama Kermanšah i Kurdistanu bilo je urbano, a manje od dva procenta nomadsko. Kermanšah je tokom istorije bio najveći kurdski grad.

Tokom 20. veka, postepena urbanizacija i obrazovanje kurdske zajednice pobudila je osećaj etničke pripadnosti i zajedništva s Kurdima u drugim zemljama. Borba susednih iračkih Kurda za autonomiju, koja je započela 1960. godine, uticala je na formiranje dveju sukobljenih političkih partija, Kurdistanske demokratske stranke (KDP) i Komela. Nakon davanja

Žena iz kurdske plemena Topkanlu, Horasan

⁶ Upor. Mile Nedeljković, „Leksikon naroda sveta / Čovečanstvo“, 2000 SKZ; „Službeni list SRJ“, Beograd, 2001, str. 78.

podrške iranskoj islamskoj revoluciji 1978–79. godine, ove stranke, koje su, poput samog stanovništva Kurdistanu, pretežno sunitske, preduzele su četiri godine kasnije krajnje neuspješne regionalne gerilske aktivnosti protiv Islamske Republike u nastojanju da ostvare autonomiju koju su mislili da će im doneti iranska revolucija. Kampanja je naišla na malu podršku u regionima oko Kermanšaha, gde su Kurdi koji nisu suniti ekonomski i politički integrirani sa ostatkom Irana.

Tokom 1970-ih došlo je do značajne migracije seoskih Kurda u istorijske kurdske gradove kao što su Kermanšah, Sanandadž i Mahabad, kao i u veće gradove kao što su Bane, Biđar, Ilam, Islamabad, Sa-kež, Sar-e Pol-e Zahab i Sonkor. Obrazovani Kurdi su takođe migrirali u gradove koji nisu kurdski, poput Karađa, Tabriza i Teherana.

Jesenja migracija plemena Kahremanlu

Religija

Iako je među Kurdima sunitiski islam preovlađujuća religija, značajan broj praktikuje i šiitski islam i heterodoksnu verziju islama, kao i jednu jeretičku formu islama, *ahl-e hakk*. Postoje i manje grupa onih Kurda koji su po konfesiji jezidi, i jevreji.

Jezik

U lingvističkom pogledu, kurdski jezik je u većoj meri u odnosu na druge jezike sačuvao svoju čistotu i izvornost. Kurdski jezik je preživio izvorne iranske jezike. Ovaj jezik sadrži dva glavna narečja: *sane* i *mokri*.

Francuski istraživač iz 19. veka, Žak de Morgan, ovako opisuje Mokri Kurde:

„To je lepa rasa sa prosečnom visinom, širokim ramenima, izbačenim grudima, dobro građenim udovima i malim glavama. Imaju prilično talasastu kosu, visoko čelo, orlovski nos, velike crne oči, guste obrve, ispupčene i crvene obraze. Uglavnom su crnomanjasti, sa crnim razređenim bradama.”

Kurdski jezik je zbir srodnih dijalekata kojim govore Kurdi. Uglavnom se govori u delovima Irana, Iraka, Turske i Sirije koji čine Kurdistan. Kurdski jezik u Iraku ima status službenog jezika zajedno sa arapskim, u Iranu je priznat kao regionalni, dok je u Jermeniji manjinski jezik.

Kurdski jezici pripadaju severozapadnoj grani iranskih jezika, koja pripada indoiranskoj grani indoevropskih jezika.

Većina Kurda govori dva ili više jezika – većinski jezik države iz koje dolaze, kao što je arapski, persijski i turski, koji su im drugi jezik pored maternjeg kurdskog jezika, dok pripadnici zajednica iz raseljavanja govore tri ili više jezika.

Prema Dejvidu Nilu Makenziju¹, postoji nekoliko jezičkih osobina koje poseduju svi kurdski dijalekti i koje ne dele sa ostalim iranskim jezicima.

Kurdske dijalekte je Makenzi klasifikovao u sledeće grupe:

- severna grupa (kurmandži dijalektska grupa),
- središnja grupa (deo sorani dijalektske grupe) i
- južna grupa (deo sorani dijalektske grupe) uključujući kermasanski, ardalanški i laki.

Zaze i Gorani su etnički Kurdi, ali zaza-gorani nisu klasifikovani kao kurdski jezici.

Komentarišući razlike između kurdskih dijalekata, prof. dr Filip G. Krejebroek² ih je klasifikovao na drugačiji način. Kurmandži i sorani su različiti kao engleski i nemački, navodeći primer da kurmandži ima gramatički rod i svršetak radnje, dok sorani to nema. Teoriju da su kurmandži i sorani dijalekti jednog jezika, podržava činjenica da imaju zajedničko poreklo i da takvo mišljenje održava osećaj etničkog identiteta i jedinstva Kurda.

Kurdski dijalekti, u Iranu poznatiji kao *kirmandi*, podeljeni su u dve grupe, severnu i južnu, a nije retkost da Kurdi koji žive u susednim planinskim dolinama govore različite dijalekte. Obe grupe sadrže brojne pozajmljenice iz persijskog jezika. S obzirom na to da je persijski jezik više od 50 godina zvanični jezik u obrazovnom sistemu Irana, Kurdi uglavnom koriste oba jezika.

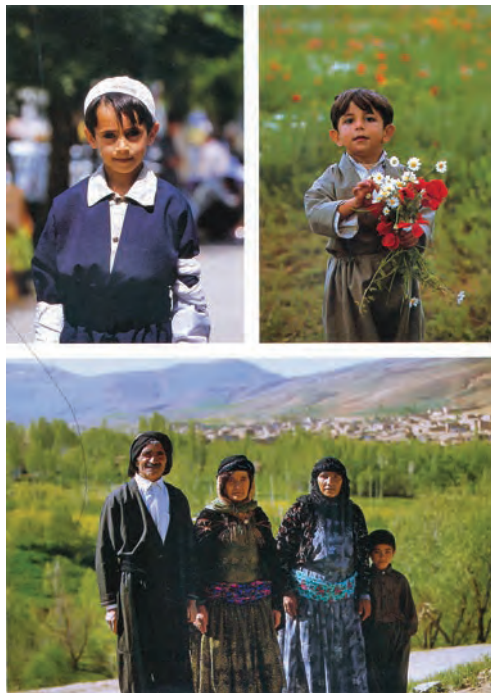
¹ David Neil MacKenzie (1926–2001), britanski lingvista iranskih jezika.

² Philip G. Kreienbroek (1948–), profesor i direktor iranskih studija na Univerzitetu „Georg-August“ (1996–2017) u Gotingenu, Holandija.

U velikim kurdskim gradovima, obrazovano stanovništvo je bilingvalno i govori i persijski i kurdski.

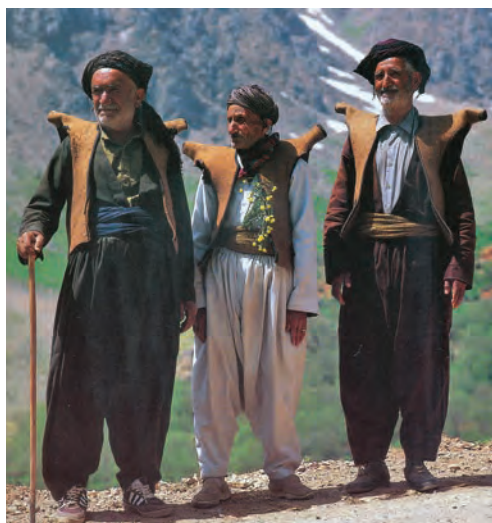
Nošnja

Odeća predstavlja simbolički deo svake etničke zajednice. Kao i pripadnici drugih etničkih zajednica, i Kurdi imaju veoma lepu narodnu nošnju koja za njih predstavlja simbol kulture i prošlosti. Odeća Kurda je slična, ali se i razlikuje u pogledu regiona i društvenih slojeva. Kurdi žive u Iranu, Iraku, Turskoj i Siriji, gde svaka zajednica ima specifičnu odeću koja je u skladu sa klimatskim karakteristikama regiona.

Kurdska nošnja

Lokalna muška odeća uključuje haljinu, pokrivač za glavu i cipele. Izrada i upotreba ovih odevnih predmeta razlikuje se u odnosu na godišnje doba i zavisi od vrste posla, načina života, ceremonija i gozbi.

Muška kurdska nošnja, selo Uraman

- **Čuke** je odevni predmet koji podseća na prsluk i pokriva gornju polovinu tela, od struka do vrata. Pravi se od kozje vune i spada u staru, tradicionalnu kurdsku nošnju.
- **Farandî** je odevni predmet od filca sa dugim rukavima.
- **Patul**, široke pantalone sa uskim donjim delom, zovu se i *ranak*.
- **Maleki** je sličan prsluku, bez okovratnika je i zakopčava se na dugmiće.
- **Lafke sorani** je košulja sa dugim i širokim rukavima sa trouglastim završetkom koji se obično obavlja oko zgloba.
- **Šal** je komad tkanine od 3-10 metara, koji se vezuje oko struka preko odeće.
- **Dastar** je pokrivač za glavu koji muškarci koriste kao kapu.
- **Piç va kulav**, kapa koju kurdske žene izrađuju sa autentičnim kurdskim dizajnom; obično je crno-bela i dugog i ravnog oblika. Kurdi veruju da glava ne treba da bude otkrivena.
- **Piç** je crno-bela marama kojom se omotava kapa.
- **Kelaš**, bele cipele veoma fine izrade od struna za tepihe, svile i kože. Materijali upotrebljeni u njihovoj izradi spre-

čavaju loš miris stopala i održavaju ih hladnim. Ova obuća može se nositi i po hladnoći i kiši.

Tradicionalna ženska nošnja se sastoji od nekoliko odevnih predmeta:

- **džafi**, široke pantalone kakve nose i muškarci;
- **kolondê**, prsluk napravljen od obične tkanine od baršuna ili šljokica;
- **šal**, predivni šareni komad tkanine koji se koristi kao pojas;
- **kelav**, kapa ukrašena šarenim šljokicama.

Levo: Kurdska devojčica u tradicionalnoj nošnji

Desno: Kurdkinja iz zapadnog Irana u tradicionalnoj nošnji

Kuhinja

Kurdska kuhinja se deli na letnju i zimsku.

U letnja jela spadaju:

- **nan va dug**, jelo od lokalnog hleba i duga, napitka spravljenog od jogurta i vode, veoma je popularno kod nomada i seoskog stanovništva;

Kurdsko jelo kalana

- *kalana*, energetski jako jelo od testa, luka, putera i aromatične biljke koja se zove *pićak*;
- *sir-o-mas*, jelo koje se pravi tako što se u jednu vrstu *duga* sipa hleb i beli luk, zatim se zalije vrućim uljem za kuvanje;
- *plav*, jelo od pirinča sa sočivom ili grožđicama;
- *kaorma*, jelo od malih komada mesa prženih sa lukom.

Zimska jela:

- *dovina*, pšenična kaša u koju se dodaje kiseli dug (jogurt i voda) sa aromatičnim biljem, u Kermanšah i Sanandađu se naziva *tarkhine*;

- *šalam*, pšenična kaša, koja se priprema sa repom i šipkom;
- *niske* je vrsta supe od sočiva;
- *bala ča niske*, jelo od sočiva i bundeve;
- *sife o run* se pravi od kuvanog krompira i prženog luka;
- *plav gušt*, pilav sa pirinčem i mesom, služi se u vreme proslava i Nove godine;
- *gajreme*, pržena artičoka;
- *kurdski kebab*, uobičajena hrana koja se služi na venčanjima;
- *dolme*, punjeno lišće grožđa.

Bahši muzika

Muzika bahšija, koji pripadaju Kurdi-ma iz Horasana, obuhvata zbirke poezije, književnosti, gnoze i etike. Nazivom *bahši* označavaju se muzičari sa severa Horasana i Turkmenistana. *Bahši* su poznati po svojim muzičkim veštinama na *dotaru*, dugovratnoj lauti sa dve žice, a takođe oni su pevači, pripovedači, tekstopisci i kompozitori. Bahši iz Horasana koji žive u severnom delu pokrajine, čije je glavno zanimanje poljoprivreda, spadaju u najautentičnije izvođače na *dotaru*. Oni prepričavaju islamske i gnostičke pesme i epove sa mitološkim, istorijskim ili legendarnim temama. Zbog

Kurdska tradicionalna igra

Kamkars, muzički sastav iranskih Kurda

toga, društvena uloga bahšija nadilazi obično pripovedanje, i određuje ih kao sudije, posrednike i iscelitelje, kao i čuvare etničke i regionalne kulturne baštine njihove zajednice. Njihova muzika, poznata kao *magami*, sastoji se od instrumentalnih i/ili vokalnih komada, izvođenih na turskom, kurdskom, persijskom i turkmenskom jeziku. *Navaji* je najrasprostranjeniji oblik *magama*: raznolik, vokalni, bez ritma i praćen gnostičkim pesmama. Ostali primeri uključuju turski *magam tadžnis* i *gerajeli*, verske teme *šakatajia* i *loj*, starinski romantični *magam*, koji pripada Kormandž Kurdima Severnog Horasana. *Bahši* smatraju jednu žicu *dotara* muškom, a drugu ženskom, muška žica ostaje otvorena, dok se ženska koristi za sviranje glavne melodije.

Bahši muzika prenosi se kroz tradicionalnu obuku sa majstora na učenika, koja je ograničena na muške članove porodice ili suseda, ili kroz moderne metode, u ko-

joj majstor obučava više učenika oba pola iz različitih sredina. Na Uneskovu Listu nematerijalnog kulturnog nasleđa uvrštena je 2010. godine

Praznici i proslave

Iranski Kurdi su ljubazni, gostoljubivi i veseli ljudi koji uživaju u slavljinama, pripremi ukusnih jela, muzici i plesu. Oni do tančina proslavljaju sve običaje glavnog iranskog praznika, Noruza, ali upražnjavaju i nekoliko drugih, takođe radosnih praznika koji su ukorenjeni u njihovu istoriju, književnosti i kulturi.

Festival nara

Jedan od njih je praznik posvećen naru. Nar je jedna od najvažnijih voćki za Kurde Irana za koju oni svake godine nakon berbe održavaju festival i tako pokazuju zahvalnost prirodi na njenim darovima. Festival nara je dvodnevna proslava koja se održava od 17. do 19. oktobra svake godine u selu Uraman u pokrajini Kurdistan.

Prvog dana festivala, nakon zvaničnih obraćanja i govora, seoski dečaci i devojčice obučeni u tradicionalnu kurdsku odeću dolaze na mesto održavanja sa korpama punim nara koje nose na glavama dok

Festival nara, Uraman

pevaju lokalne pesme. Zatim ispred zvanika prazne svoje korpe. Na završnoj svečanosti posetiocima se predstavljaju lepote Uramana kroz tekst na kurdsom, uramskom, persijskom i engleskom jeziku. Posetioci imaju priliku da posete obilježne voćnjake nara. Smatra se da se u voćnjacima Uramana godišnje ubere više od 3.000 tona ovog voća. Festival je praćen živom kurdsom muzikom i tradicionalnim igrama. Širom Orijenta, nar je, pored grožđa i smokve, od najranijih vremena zauzimao važno mesto.

Piršalijar

Piršalijar je jedna od najvažnijih ceremonija koja se održava u iranskom Kurdistanu. Obeležava se dva puta godišnje, 4. februara i 4. maja u selu Uraman, i veoma je popularna među meštanima i turistima. Po legendi, nekada davno živio je kralj koji je imao gluvu ćerku koji je obećao da će njenu ruku dati onome ko uspe da je izleći. Legenda dalje kaže da je kraljevu kćer izlečio Piršalijar, sveti čovek, koji je potom i oženio. Tada je obećao da će sva-

Svetkovina Piršalijar

Piršalijar ceremonija – proslava svete godišnjice braka

ke godine proslaviti godišnjicu venčanja. Zato se svake godine 4. maja u ovom selu održava proslava koja se obeležava uz izvođenje tradicionalne muzike i igara.

Svadbene svečanosti

Posebno radosna i uzbudljiva su venčanja u Kurdistanu, jer su praćena pesmom, igrom, i mnogim obredima. Devojka spremna za brak se saleće ponudama i kupuje joj se odeća, onda sledi veridba i običaj bojenja mladine i mladoženjine ruke kanom. Cela proslava obično traje 3 do 7 dana u mladoženjinoj kući. U bračnoj noći starija žena, zvana *sarsapi*, prati mladu da joj se nađe pri ruci.

Deo ceremonije venčanja Kumrandži Kurda

3. Mazanderanci (Mazani, Tabari)

Ovaj narod nastanjen je na jugoistočnoj obali Kaspijskog jezera u oblasti Mazanderana i srodan je Persijancima. Ova oblast podeljena je na dva dela – obalske ravnice i planinske predele. Mazanderanci su od ostalih oblasti odeljeni visovima Elbrusa usled čega su sačuvali mnogo ostataka drevnog iranskog stanovništva kao i susedni Gilanci. Govore mazanderanskim jezikom koji se naziva još i *tabari*. Ovaj jezik „nije potpao pod uticaj drugih dolazećih jezika kao što su mongolski, arapski i tatarski, ali se i dalje govori u raznim dijalektima u regiji. Procenjuje se da broj ovog naroda iznosi od 3 do 4 miliona.

*Pripadnici mazanderanskog naroda
u tradicionalnoj nošnji*

Smeštena na obali Kaspijskog mora, pokrajina Mazandaran se graniči sa pokrajinom Golestan na istoku, pokrajinama Semnan, Teheran, Alborz i Kazvin na jugu i pokrajinom Gilan na zapadu. Mazan-

Mazanderanska porodica

deran je verovatno najatraktivnija turistička regija u Iranu. Prostire se na jugu Kaspijskog mora gde netaknuta priroda i snežni vrhovi planine Damavand, najvećeg vrha u Iranu, pružaju prelepe prirodne pejsaže.

Pored većinskog stanovništva, Mazanderanaca, u pokrajini žive i druge etničke grupe kao što su Baluči, Turci, Kurdi, Lori, zatim avganistanska, gruzijska i jermenska manjina.

Mazanderanci govore tabarskim (*tabari*) ili mazanijskim dijalektom persijskog, koji je preživio drevne iranske jezike. Do 11. veka vladari Tabarestana (drevno područje koje je obuhvatalo savremeni Mazandaran i Golestan) pisali su pahlavijским pismom i kovali novac, što je potvrđeno nakon otkrića dve skripte u selima ove pokrajine.

Istorija

Pre dolaska Arijevaca na Iransku visoravan, starosedelački narod Mazanderana bavio se lovom i stočarstvom. Arheološke studije oko grada Behšahr ukazuju na tragove života koji sežu oko 9500. p. n. e. Savremeni Mazandaren deo je prostranog

Predmeti domaće radinosti

dela zemlje koja se nekada zvala Faršvardgar. Padišhvargar ili Patišhvagar, naziv koji je kasnije preobražen u Faršvardgar, srednjepersijsko je ime vazalnog kraljevstva i kasnije provincije Sasanidskog carstva. Prostrani region na jugu Kaspijskog mora zvao se Tabarestan. Mazandaran pokriva veliki deo Tabarestana. Tabarestan je zbog klime i geografskog položaja uživao poseban status među vladarima. U svakom slučaju, ime Tabarestan zamenio je Mazandaran oko 7. veka po hidžri (12. vek).

Neki istoričari i pisci veruju da ime Mazanderan potiče od reči „*mâz*” koja znači utvrđenje. Drugi kažu da „*mâz*”, takođe, znači pčela; otuda Mazandaren označava mesto gde postoji puno medonosnih pčela.

Jezik

Mazandareranski ili tabari jeste iranski jezik severozapadne grane. Kao član severozapadnog ogranka (severni ogranak zapadnoiranskog), etimološki gledano je veoma srodan sa gilaki jezikom, a takođe i sa persijskim koji pripada jugozapadnom ogranku. Ova dva jezika sadrže izvesne zajedničke tipološke osobine sa kavkaskim jezicima, posebno njenim južnim ograncima koje odražavaju istoriju, identitet i blisku srodnost sa kavkaskim regionom.

Među živim iranskim jezicima mazandaranski jezik baštini jednu od najdužih pisanih tradicija koja obuhvata raspon od

deset do petnaest vekova. Ovakav status je prvenstveno posledica dugačkih perioda vladavine nezavisnih i poluzavisnih vladara Mazandarana nakon arapske invazije. Na ovom jeziku je nastala bogata književna zbirka, kao što je delo „Marzban-name” (kasnije prevedeno na persijski), i poezija Amira Pazevarija.

Narečja mazanderani jezika su *saravi*, *amoli*, *baboli*, *gaemšahri*, *čalusi*, *nuri*, *šahsavari*, *gasrani*, *šahmirzadi*, *damavandi*, *firuzkuhi*, *astarabadi* i *katuli*.

Upotreba mazanderani jezika je u stalnom padu. Njegov književni i administrativni značaj je nestao pred persijskim možda mnogo pre konačne integracije Mazandarana u nacionalnu administraciju početkom sedamnaestog veka.

Ženska nošnja

Tradicija i običaji

Brojni običaji i tradicije Mazandarana preživeli su tokom istorije. Neki od najznačajnijih su vezani za novogodišnju proslavu i Noć jalde, zimsku kratkodnevnicu.

Noruzhani je običaj kojim se najavljuje dolazak nove godine; tada u sela dolaze putujući pevači i pevaju lokalne pesme o dolsku *Noruzu* (iranske Nove godine). Jedan od njih peva, drugi svira, a treći ide iz jedne

Turnir u ločo rvanju

kuće u drugu i od ukućana prima poklone, novac, kolače, orahe, jaja i slično tome.

Dolazak Nove godine se praznuje unutar porodice. Članovi se okupljaju pored novogodišnje trpeze, a pred sam prelazak stare u novu godinu najstariji član izgovara posebnu molitvu. Tada u sobu ulazi majka noseći poslužavnik na kome se nalazi ogledalo, činja sa vodom, sveži zeleni izdanci, Kur'an i nekoliko zelenih grančica. Grančice veša na ulaz u sobu ili ih stavlja na policu kao simbol zelenila, plodnosti i sreće.

Drugi značajan običaj koji se sredinom jula upražnjava u regiji Savadkuh je evokacija događaja iz iranske mitologije kada je, prema verovanju, mitski kralj Ferejdun Pišdadi na planini Damavand zarobio Zahaka da bi se osvetio za krv svog oca, kralja Džamšida. Tada su ljudi paljenjem vatre širili vest o ovoj pobjedi. Događaj se obeležavao raznim svečanostima i tradicionalnim *ločo* rvanjem. Izraz *ločo* označava dugo drvo, približno 3 metra, prečnika od 6 do 12 centimetara, sa komadom platnenog pojasa na njegovom vrhu koje se postavljalo na mestu gde se izvodi rvanje. Danas se u nekim selima regije Savadkuh ljudi okupljaju oko grobova svojih mrtvih i posmatraju rvanje. Ovaj sport ima tradiciju dugu 1600 godina.

Noć jalda

Jalda je naziv za najdužu noć, koja se u Mazanderanu zove *get čele* ili *čele šo*. To je

poslednja noć jeseni kada se porodice i rodbina tradicionalno okupljaju u kućama starijih i u porodičnoj atmosferi, sa trpezom na kojoj se nalaze lubenica, jogurt i orašasti plodovi, uključujući bademe, pistacije, suvo grožđe, smokve i suve bobice, pečena pšenica i kikiriki, čekaju ovu noć. Jedan od glavnih plodova koji se jede tokom ove noći je mušmula, koja se na lokalnom jeziku zove *konos*. Takođe se priprema *pošt zik*, posebna vrstu kolačića sa susamom i šećerom.

Tokom ove noći jedan čovek sa zacrnelim licem ide od vrata do vrata i sakuplja novac za siromašne porodice da bi mogle da prežive zimu. Jedan od obreda koji se upražnjavaju je čitanje *Kur'ana* pored čega se i obavljaju molitve za pokojne članove porodica.

Dandansari

U Mazanderanu postoji običaj, *dandansari*, kojim se obeležava izbijanje prvog zuba kod deteta. Kada se pojavi prvi zub, majka deteta priprema poseban puding ili kašu od pirinča ili mahunarki koju deli rođacima. Oni, zauzvrat, u praznu posudu ostavljaju poklone kao što su čarape, šal ili novac i vraćaju je porodici novorođenčeta.

Sklapanje braka i venčanje

Venčanje se održava u kući oca mlade, koju zatim na konju odvođe u mladoženjinu kuću. Mladoženja, jašući na konju, izdaleka dočekuje nevestu, a slučajni prolaznici

bacuju kolače i novčiće. U stara vremena ljudi su bacali kiselu pomorandžu.

Tirgan

Tirgan je drevni iranski praznik koji se obeležava 13. tira (2, 3 ili 4. juli) svake godine. Proslavlja se prskanjem vode, plesom, recitovanjem poezije i posluživanjem tradicionalnih namirnica poput supe od spanaća i *šole zara*, jedne vrste pudinga. Jedan od način obeležavanja je i vezivanje traka u duginim bojama na zglobovima, koje se nose deset dana, a zatim bacaju u potok. Inače, ovaj praznik je deo drevne iranske tradicije koju su spominjali mnogi istoričari kao Gardezi, Biruni, i Masudi i putnici koji su u vreme Safavida posetili Iran. Praznik je posvećen Tiru (Tištra, u *Avesti*) božanstvu, odnosno anđelu čuvaru kiše, zahvaljujući čijem trudu zemlja uživa u blagodatima kiše, a usevi se napajaju vodom.

Tirgan, svetkovina kiše

Muzika

Muzika ovog regiona povezana je sa životnim stilom njenih stanovnika, pa je prirodno što se u njoj najčešće govori o prirodi, šumama, uzgoju stoke i poljoprivrednim radovima. Najpoznatija igra ovog kraja je *šomali* (severnjački) ples i igra sa štapom koju izvode muškarci.

Izvođači tradicionalne mazanderanske muzike

Obredne pesme i muzika Mazandarana, kao i druge vrste muzike su ukorenjene u istoriji, kulturi i narodnim verovanjima i izraz su patnji, bola, lepote, radosti i tuge ove zemlje. Prolaskom vremena, šaputanja koja izražavaju uspomene na muškarce i žene, tugu i radost, epove i herojske priče, ljubav i strast i pastirske pesme poprimili su ritmički okvir i na kraju stvorili bogatu kolekciju folklorne muzike, koja, po muzikologu Džamšidu Golizadeu, obuhvata pesme, ritualnu i instrumentalnu muziku.

U folklornim pesmama ritam skoro da nema nikakvu ulogu, dok svaka muzička forma poseduje svoju kulturnu osnovu, odnosno podvrstu žanra od kojih su najpoznatiji *kale hal*, *touri* ili *amiri*, *nadžma*, *sanam* i *čarvadari*.

Kale hal ili *kal haal* ili *Lejlina ljubav* je folklorna pesma koja se peva u šur ključu, nastala, kako se veruje, tako što su je domaćice pevale dok su kuvale na *kaleu*, jednoj vrsti ručno pravljenе peći. Postoji i mišljenje da je pesma nazvana *kale haal* (kratka sadašnjost), jer je kratka.

Pesma *Amiri* se u stara vremena zvala i *Touri* ili *Tabari*, mada se to ime vezuje za Mazandaran (Tabari označava osobu iz Tabarestana, što je bilo staro ime Mazandarana), ali je tako nazvana (Amiri) jer se obično izvodila zajedno sa dugim pesmama čuvenog mazandaranskog pesnika,

Amira Pazvarija. Amiri je pesma koja pokriva dva ključa, *dašti* i *šur*; a njen tonski opseg ne prelazi iznad oktave.

Nadžma je u stvari ljubavna priča koja se pripisuje Nadžmudinu ili Nadžmi, princu iz regije Fars koji se zaljubio u devojkicu iz Mazandarana, Ranu. Melodija Nadžma izvodi se u ključu *šur* i sa muzičkog staništa je pod uticajem muzike centralnog dela Irana, pa čak i u nekim delovima veoma slična muzici Farsa i nekih delova Horasana.

Nadžma je u stvari nacionalna iranska priča i gde god se koristila prilagođena je kulturi odgovarajućeg regiona. Pesma Nadžma, isto kao i Amiri, lišena je ritma i izvodi se u *šur* ključu.

Čarvadari pesme govore o životu putujućih trgovaca u drevnom Mazandaranu koji su robu kao što je pirinač, pšenica, žitarice, ugalj i ćumur odnosili u susedne gradove i tamo menjali za čaj, naftu, šećer i druge neophodne namirnice.

Kuhinja

Mazanderanska kuhinja je raznolika, baš kao i predeo regiona. Priroda u regiji Mazandaran u Iranu je različita i raznolika, sa mešavinom priobalja, ravnica, prelija, šuma i kišnih šuma. Mazanderanska kuhinja u priobalnim regionima veoma se razlikuje od planinskih, jer ljudi naseljeni u Alborzu obično koriste autohtono bilje,

Tradicionelni doručak

a primorci jela od ribe i kaspiskog (mazandanskog) pirinča sa povrćem.

Zahvaljujući sličnim uslovima životne sredine, i kuhinja severa Irana, koji obuhvata pokrajine Mazandaran, Gilan i Golestan veoma je slična.

Neka od popularnih jela jesu:

- *bagali gatog* je varivo od boba,
- *kate* je jelo od pirinča koji se kuva sa puno vode i dodatkom putera i soli,
- *kešmeš polo*, pirinač sa suvim grožđem – tradicionalno mazanderansko jelo koje je prisutno u svim delovima Irana,
- *kuku ešpel*, jelo od jaja i riblje ikre,
- *sirabiđ*, jelo od seckanog belog luka i jaja,
- *sir anar*, paprikaš od belog luka i nara.

Bagali gatog – varivo od boba

Sirabiđ – jelo od seckanog belog luka i jaja

4. Gilaki

Gilaki narod ili Gilanci jesu iranska etnička grupa koji nastanjuje severnu iransku pokrajinu Gilan u kojoj, zajedno sa stanovništvom severnih delova Irana, čine jednu od glavnih etničkih grupa. Zajedno s srodnim Mazandarencima čine deo kaspjskih naroda, koji naseljava južne i jugozapadne priobalne oblasti Kaspjskog mora. Govore jezikom gilaki, iranskim jezikom koji je srodan mazanderanskom. Gilaki su veoma srodni Persijancima. Kao i Mazanderanci, odeljeni su visovima Elbrusa, što je tokom istorije pomoglo da sačuvaju veliki broj crta drevnog iranskog stanovništva.¹ Gilaki su po religiji muslimani-šiiti. Ima ih 3.696.749.

Pokrajina Gilan se na severu graniči sa Republikom Azerbejdžan, na zapadu pokrajinom Ardebil, pokrajinama Zandžan i Kazvin na jugu, i na istoku sa pokrajinom Mazandaran. U ovoj pokrajini se nalazi Anzali, najvažnija luka na obali Kaspjskog mora. Glavni grad je Rašt, a ostali važniji gradovi su Lahidžan, Langarud, Rudsar, Astara, Fuman, Rudbar i Taleš.

Iako geografski nije velika, pokrajina Gilan je u kulturnom i etničkom pogledu veoma raznovrsna. Pokrajina Gilan jeste jedno od najlepših turističkih mesta u čitavoj zemlji i jedina regija u Iranu u kojoj se uzgaja čaj. Sa površinom od preko 14.000 kvadratnih kilometara, Gilan obiluje jedinstvenim šumama, velikim rekama, prostranim poljima pirinča, povoljnim staništima za razne vrste ptica, barama i izvorima, živopisnim obalama i retkim biljkama. Gilan je zemlja šume, kiše, pirinča i maslina.

¹ Upor., Mile Nedeljković, „Leksikon naroda sveta / Čovečanstvo 2000 SKZ”; „Službeni list SRJ”; Beograd, 2001, str. 49.

Gilaki žena

Otprilike polovina Gilaki naroda živi u gradovima, a polovina na selu. Klima u regionu poznata je kao umerena kaspjska

Čaj iz Gilana

i karakteriše je uglavnom prijatno vreme i obilna kiša. U ruralnim područjima gaji se pirinač, duvan i čaj. Takođe su poznati po proizvodnji svile koja ima drevnu istoriju u regionu. Glavni grad, Rašt, je važno proizvodno i distribucijsko središte za poljoprivredne proizvode, kao i sapun i staklo.

Udeo Gilaki naroda u iranskoj ekonomiji ostvaruje se kroz ribolov, izvoz kavičara i stočarstvo, proizvodnju svile i snabdevanjem velikog dela Irana poljoprivrednim proizvodima poput pirinča, čaja i žitarica.

Gilaki jezik pripada severozapadnom ogranku iranskih jezika. To je matični jezik Gilaki naroda koji, takođe, govore i persijski koji je službeni jezik obrazovanja. Na prostoru čitave pokrajine govore se različita regionalna i lokalna narečja. U iranskoj literaturi se severozapadni iranski jezici, koji su zastupljeni u regionima koji se graniče sa Kaspijskim morem, često nazivaju i pretkasijskim u koje se, pored gilakija ubrajaju i mazanderanski, semnani i taleši jezik.

Gilaki jezik je podeljen na četiri dijalekta: centralni, zapadni i istočni gilaki i galeši, a usko su povezani sa mazanderanskim koji je preovlađujući jezik kojim se govori u susednoj pokrajini. Neki lingvisti smatraju da gilaki jezik nije samo dijalekat persijskog, iako mnoge činjenice ukazuju na to da je sačuvao svoju staru strukturu i vokabular koji potiču iz pahlavijskog i avestinskog jezika.

U ovim jezicima je više nego u persijskom sačuvan sistem deklinacije imenica koji je bio karakterističan za starije iranske jezike. Takođe, jezici gilaki i mazanderani dele određene tipološke karakteristike sa kavkaskim jezicima.

Gilaki tradicionalno grade svoja sela duž strmih padina, što im je pružalo stratešku prednost u slučaju napada. Jedno takvo poznato planinsko selo, Masule, izgrađeno je na strmoj padini, gde se ravni

Mirza Kučak Kan

krovovi kuća na jednom nivou koriste kao staze i dvorišta za kuće na sledećem nivou iznad. Procenjuje se da dva miliona turista svake godine poseti ovo malo selo.

Pored Gilaki naroda u Gilanu žive **Galeši**, kao druga najbrojnija etnička grupa. Njihov jezik je vrlo blizak gilaki jeziku. Galeši žive u planinskim predelima na istoku i zapadu pokrajine i uglavnom se bave stočarstvom. Ova grupa je sačuvala svoju tradicionalnu kulturu, folklor i muziku.

Tati su manjinska grupa koja uglavnom živi na jugu pokrajine i selima oko grada Rudbar. I oni su u velikoj meri sačuvali svoj jezik, kulturu i tradiciju.

Važna istorijska ličnost iz ove oblasti je Mirza Kučak Kan Džangali (Mirza Kouchak Khan Jangali), vođa ustavne revolucije u Iranu. Njegov pokret poznat je kao džangaliji (*Jangalis*), čiji su pripadnici pomogli u zbacivanju kadžarskog vladara Mohameda Ali Šaha. Zanimljiv je i podatak da

je Gilan u periodu od juna 1920. do septembra 1921. bila sovjetska republika.¹

Pesma koja sledi napisana je u čast ovog heroja koji se veći deo svog života borio protiv Reze-hana Pahlavija i njegovih britanskih gospodara.

*Koliko dugo prebivaš u šumi zbog naroda?
Zar se nisi umorio, dragi Mirza Kućak-han?
Bog zna da mi strah od dušmana ne da da spavam.*

*Moje srce je stalo zbog tebe, o Mirza Kućak-han.
Zašto ne dođeš ranije, zašto ne dođeš brže?
Ostavio si Gilan usamljen, u ruševinama, o Mirza Kućak-han.*

Žrtvovaću se za tvoje plave oči, ne zatvaraj oči, o Mirza Kućak-han.

Mi deca Rašta ćemo se žrtvovati za tebe.

Mi ćemo položiti naše živote pod tvoja stopala.

Tradicionalne igre

Tradicionalni gilaki ples

Gilaki je iranska folklorna igra iz pokrajine Gilan. Pokreti u gilakiju nadahnuti su poljoprivrednim radovima koje su obavljale žene. Ples uključuje pokrete koji sim-

bolizuju radnje poput bacanja semena, berbe useva i branja biljaka. Budući da su ove poslove obično one obavljale, ovim plesom se slave vredne žene Gilana. Gilaki se izvodi u živopisnoj odeći koja naglašava gipke pokrete i okretanje plesača.

Gasem abadi je tradicionalna igra koja prikazuje rad na pirinčanim poljima. To je ples posvećen berbi pirinča, a ujedno, i festival boja. Gasem abadi je karakterističan po tome što u njemu učestvuju samo igrači, jer su svi uzgajivači pirinča žene. Ovom igrom one u pratnji lokalnih muzičara prikazuju proces berbe pirinča.

Muška nošnja Gilaki naroda

Muškarci nose pantalone koje nazivaju *tumon*, košulju i prsluk *jardage*. Da bi im glava, struk i stopala bili topli, nose vunene kape, pojaseve i dugačke vunene čarape.

Tradicionalna nošnja Gilaki muškaraca

¹ Upor. www.wikipedia.org (Gilan).

Tradicionalna nošnja Gilaki naroda

Pastiri u planinskim delovima Gilana nose odeću od lokalno tkanih tkanina koju je obično sašio neki krojač iz najbližeg zaseoka, dok seljaci na ravnicama Gilana nose odeću u evropskom stilu kupljenu na bazarima.

Muškarci nose tesno prijanjajuće kape od četiri spojene obične tkanine ili filca.

Pastiri i drvoseče u planinama tokom hladne sezone oblače vuneni ogrtač i plašt.

Planinarski stočari i seljaci nose kapuljače. Siromašniji seljaci i starije osobe koriste vunene ogrtače i plašt.

Muškarci u nižim predelima nose košulje u evropskom stilu. U zavisnosti od

vremena, muškarci preko tunike oblače prsluk i gunj.

Trgovci i stanovnici gradova koriste *kabu*, haljinu sa dugim rukavima koja je ili ravno sečena i nosi se nezakopčana ili je delimično preklopljena i dopire do pojasa, i nosi se sa lepršavom košuljom do kolena.

Prema Iranskoj enciklopediji (*Iranica Encyclopedia*), u opisima putnika iz 19. i početka 20. veka pominju se dve vrste pantalona. Prve, koje su seljaci u niziji nosili leti, bile su od svetloplavog pamuka vezane vrpcom u pojasu; i druge, koje su muškarci u niziji nosili samo zimi, dok su ih stočari na planinama nosili tokom cele godine i bile su napravljene od grube vune ili pamuka i dopirale su do članaka.

Muškarci leti nose pantalone od lakog materijala, košulju i povremeno jaknu kad odu na bazar ili u čajdžinicu. Zimi oblače nekoliko dodatnih slojeva odeće: pidžamu, pantalone od debelog materijala, potkošulju, dve ili tri košulje, prsluk i jaknu. Varijacije za svečane ili društveno važne prilike manje su naglašene nego kod žena; čak i svatovi za svadbe oblače istu odeću koju nose svakodnevno, mada noviju ili manje iznošenu.

Vunene čarape

Ženska nošnja Gilaki naroda

Žene nose živopisne dugačke suknje sa šarenim prugama, košulju, prsluk i maramu koju zovu *lačak*, čija boja i oblik variraju u zavisnosti od starosti žene i mesta u kojem živi. Gilaki žene retko nose crne haljine, čak i kada su u žalosti ili kada se održavaju obredi žalovanja. Žene u istočnom delu Gilana nose *mandilu* – šešir ukrašen novčićem koji se nosi ispod marame. *Šalita* je nabrana kratka suknja koja se nosi preko širokih pantalona. Takođe, nose duge suknje sa vodoravnim prugama pri dnu. *Čador kamar* je karirana tkanina koja se nosi omotana oko struka dok se uzgaja stoka ili nosi beba na leđima.

U niziji, marama koja je obično tamnih boja savija se u trougao i omotava iznad ušiju, a njegovi krajevi se vežu na čelu.

Žene u istočnom Gilanu omotavaju crnu tkaninu u obliku trougla oko čela i vežu pozadi, a slobodne krajeve koriste za pokrivanje kose; ponekad se krajevi vežu za vrh marama.

Žene izvan svojih kuća nose bele marama (dastmal-e sefid). To je kvadratni beli šal presavijen u trougao koji se veže

Ženska nošnja

Gilaki žena u tradicionalnoj nošnji

ispod brade. Repovi su mu pričvršćeni oko vrata ili zavezani na čelu.

Ponekad se bela marama nosi i preko lačaka. Način kako se veže ili stavlja na glavu ukazuje na doba, bračni status i oblast iz koje dolazi žena koja je nosi.

Dugačka tunika je glavni deo ženske odeće u planinskim krajevima. Pravi se od štampanog pamučnog platna po imenu *čit*, pokriva od vrata do butina, kolena ili članaka. Dva proreza na bokovima omogućavaju veću punoću na dnu. Ima duge i uske rukave koji u niziji prelaze u kratke. Vrh tunike ima usku trakastu kragnu i prednji razrez, napravljen zbog toga da omogućiti dojenje, uokviren je trakom i ima dugmad.

Kostim *gasem abadi* ukrašen je šarenim pletenicama na donjem delu odeće.

Suknja se uglavnom nosi uz tuniku. Preko tunike, žene nose *delike* ili prsluk, dok starije žene nose ravnu jaknu otvorenu na prednjem delu, obično u crnoj boji.

Jedan od prepoznatljivih komada odeće koji nose Gilaki žene je *čadoršab*, pravougaoni komad tkanine presavijen u trougao koji se veže oko struka za svako-

dnevni rad ili se umota preko grudi da bi se na leđima nosilo novorođenče. Napravljen je od parčića tkanina istkanih od svilenog konca.

Tuman, duga skupljena suknja sa tunkom čini osnovnu žensku haljinu Gilaki žena. Pričvršćuje se za pojas povlačenjem konopca da bi se tkanina nabrala. Boja, dužina i gustina sakupljanja ukazuju na starost žene koja je nosi.

Mlađe žene nose suknje do listova u crvenoj boji ili sa cvetnim motivima svetle boje, dok starije obično nose suknje koje padaju do zemlje i imaju tamnu pozadinu sa malim motivima.

Žene često nose dve ili tri suknje, od kojih je obično najnovija na vrhu. Pod suknjama nose crne pantalone. Pantalone su uže i dužine do gležnja.

Seljanke su tradicionalno bile bose. Međutim, poslednjih decenija većina žena nosi oblikovane gumene cipele, galoše, koje su početkom ovog veka u Iran uvezene iz Rige i Sankt Peterburga.

Nekada su Iranci u različitim delovima zemlje nosili narodnu nošnju. U nekim regionima ljudi i dalje koriste tradicionalne kostime. Odeća otkriva dosta toga o načinu života, istoriji i verovanjima lokalnog stanovništva.

Pripadnici Gilaki naroda su međusobno veoma povezani i bliski. Čak i dok rade na polju oni zajedno pevaju, a muškarci i žene od svog rada zajedno zarađuju za život. U upotrebi alata kao što su sekire i srpovi Gilaki žene su vešte jednako kao i muškarci, dok istovremeno savršeno vode svoja domaćinstva.

Na pozitivan mentalitet Gilaki naroda uticali su geografski položaj, bujan biljni svet, velika vlažnost, pristup moru kao i mnogi drugi faktori. Oni su živahni, veseli, vredni i aktivni. Njihov duh se razlikuje od onoga što se može videti u drugim delovima Irana.

Gilaki su poznati po gostoprimstvu i ljubaznosti i tokom čitave svoje istorije znali su da budu dobri domaćini i ugoste one koji su bili u nevolji. U njihovim domovima utočište su našli migranti iz različitih delova sveta, među kojima su bili zoroastrijanci i alaviti. Tokom Drugog svet-skog rata kod njih su pronašli utočište mnogi Poljaci i Rusi. Goste uvek dočekuju raširenih ruku bez obzira na njihovo verovanje, religiju ili običaje. U prošlosti kada su se ljudi sukobljavali sa pripadnicima različitih religija, Gilaki su mirno živeli sa jermenskim izbeglicama koji su bili hrišćani i prema njima se ophodili kao prema braći i sestrama muslimanima.

U poređenju sa suvim predelima u Iranu, gde su prolazi uski, a zidovi dugački, u Gilanu se i dalje mogu videti kuće sa niskim zidovima. Suva područja su oduvek bila izložena invazijama i napadima, zbog čega su ljudi morali da smisle načine kako da zaštite sebe i svoja imanja. Na plodnoj zemlji severa, ljudi žive u blaženstvu i izobilju, i zato imaju izgrađen osećaj prema budućnosti. Skloni su da budu prizemniji i jednostavni u svakodnevnom životu. Gilaki nisu posesivni i pohlepni jer nikada nisu doživeli sušu i glad. Za razliku od njih, ljudi koji žive u središnjem pojasu Irana iskusili su duge periode bez vode, i zato su uvek sa zebnjom i u strahu od gladi i suše razmišljali o sutrašnjem danu.

Kuhinja

Pokrajina Gilan ima veoma bogatu i raznovrsnu kuhinju zbog čega je Rašt, njen glavni grad, godine 2015. imenovan kao Uneskov kreativni grad gastronomije, odnosno kao jedno od najboljih mesta na svetu u pogledu kulinartva.

Najpoznatija jela pokrajine Gilan su:

- *mirza Gasemi*, jelo od patlidžana, paradajza i jaja,

- *bagali gatog*, paprikaš sa bobom, povrćem, belim lukom i jajima,
- *morg-e torš*, pileće meso u kiselom sosu,
- *kabab-e torš*, kiseli ćevap,
- *kate kabab*, pirinač sa donjom hrskavom koricom,
- *alu mosama*, paprikaš od piletine i šljiva,
- *torš-e tare*, vegetarijanski paprikaš,
- *zejtun parvarde*, masline marinirane u pasti od nara, koja je, inače, važan deo tradicionalne kuhinje Gilana, a riba i morski plodovi su veoma popularni i u Gilanu i u Mazandaranu,
- *mahi sefid* (bela riba) je veoma poznata širom Irana,
- *koluče* je najpoznatiji slatkiš.

Običaji i tradicije naroda Gilak i Mazanderanaca

Varf-čal (Rupa za sneg)

Koreni tradicije *varf-čal* sežu unazad 600 godina, iz perioda dinastije Bujid. *Varf* na mazani jeziku znači sneg, a *čal* rupa. Tradicija je još uvek živa. Svake godine, jednog dana sredinom maja, ljudi iz sela se okupe i iskopaju veliku rupu u zemlji, duboku 10 do 12 i široku 7 do 10 metara. Zatim u nju ubacuju velike smrznute komade snega. Rupa se na kraju prekriva stabljikama, što usporava proces topljenja. U nadolazećim mesecima to bi bio njihov izvor vode.

U prošlosti, kada nije bilo mnogo izvora za snabdevanje vodom koja im je bila neophodna, ova tradicija je bila važna. Međutim, danas je to više verovanje, po kome upražnjavanje ovog običaja može sačuvati selo od neželjenih događaja i ljudima doneti blagoslov.

U nekim mestima na severu, ljudi su kopali manje rupe u koje su spremali sneg da bi ga koristili za čuvanje mesa.

Kada se završi ritual *varf-čal*, muškarci odlaze iz sela i ostavljaju ga ženama. To je ujedno i ženski dan, kada one biraju majku kraljicu, najsposobniju u vođenju sela i domaćinstva. Tog dana u selu ne sme ostati nijedan muškarac, osim bolesnih i veoma starih. U tom slučaju, njihove porodice moraju platiti kaznu, uglavnom u hrani. Oni su, takođe, uslovljeni da ne izlaze na balkone ili prozore.

Kada muškarci odu, žene skidaju marame, oblače lepu odeću, pevaju i igraju. Majka kraljica određuje ko će igrati koju ulogu. Ona bira mlađe žene koje su zadu-

Mirza Gasemi

Varivo sa kiselom piletinom

Varf čal – lokalni običaj skladištenja snega

žene da sve drže pod kontrolom i moraju obući mušku vojnu odeću. Niko nema pravo da bude neposlušan majci kraljici, jer se u tom slučaju propisuje kaznu koja mo-

že biti jahanje magarca unatraške kroz selo ili pečenje kolača. Žene tog dana zajedno pripremaju ručak i jedu. Njihov dan traje sve do večeri kada se muškarci vrate kući.

Vesnik Nove godine (noruz-hani)

Otprilike sredinom marta, malo pre dolaska Nove godine, neki ljudi obučeni u tradicionalnu odeću obilaze komšiluk, sviraju i pevaju lokalne pesme i slave predstojeću novu godinu.

Proslava zahvalnosti (noruz-bal)

Prvih dana avgusta, u vreme žetve pirinča održava se proslava u znak zahvalnosti Bogu na prinosima. To je isti dan kada se po dehlami kalendaru proslavlja Nova godina. Oni su novu godinu obeležavali posle žetve kada su mogli da plate porez i započnu novu godinu. Veruju se da proslava treba da se održi izvan sela. Tada pale velike vatre i izvode poseban ples.

Noruz-bal

Iranska Noć veštica (Gašog-zani)

Poslednji utorak u godini u Iranu se zove *čaharšanbe suri*. Te noći su mladi, posebno devojke, pokrivala lica i odlazile na vrata komšija da traže poklone, koji su uglavnom bili slatkiši i kolači. Danas ova tradicija postaje sve više popularna kod mlađih, dečaci i devojčice sa loncem i kašikom u ruci idu od vrata do vrata svojih komšija i lupaju i prave buku dok komšija ne izađe i da im poklon.

Polo (čogan)

Čogan je persijska reč za polo. Ovu igru prvi su igrali Gilaki kada je Šah Abas osvojio Lahidžan, grad u Gilanu. On je tada naložio da se velika bašta preuredi u polje za igranje poloa i dao joj ime Sabze mejdan. Danas je Sabze mejdan i dalje jedna od glavnih atrakcija Rašta, ali samo kao park bez znakova polja za polo. Polo se igrao i na poznatom isfahanskom trgu Nakše dahan.

Profesionalno rvanje (košti gile mardi)

Gilaki još održavaju rvačku tradiciju u znak sećanja na hrabrost i junaštvo svojih predaka. Nakon dobre hrane i odmora mlađi ulaze u rvačko polje. Na sebi imaju posebne pantalone koje se zovu *laspar*. Nakon pozdrava počinju da prave dramatične pokrete kako bi impresionirali publiku i svog protivnika. Takmičar čija ruka prva dodirne zemlju gubi, dok pobednik dobija poklone kao što su tkanina, košulja, ovca ili krava itd.

Borbe bikova (varza dang)

U prošlosti su samo bogati ljudi imali bikove koji su služili isključivo za reprodukciju ili borbu. Najbolje vreme za bor-

bu bikova je s kraja jeseni i početkom zime, kada se završe poljoprivredni radovi. Na rogove bikova se stavlja beli luk da bi bili oštiri i jači. Borba se završava kada jedan bik pobegne s bojnog polja, prestane da se bori ili uquine. Uz borbu je neizostavno išlo i kladenje, zbog čega su vlasti bile prinuđene da je zabrane.

Gal-kar

Gilaki i Mazanderanci uoči nove godine obnavljaju svoje kuće tako što zidove i podove oblažu ilovačom koju donose iz reke. Kombinacija ilovače i slame održava kuću toplom zimi i hladnom leti. Ovaj običaj se zove *gal-kar*.

Davanje poklona mladencima (šati-bari)

Još jedna tradicija karakteristična za sever Irana je darivanje mladenaca, što se u Mazandarani i Gilanu obavlja na veoma lep način. Na velike poslužavnike stavljaju različite stvari kao što su pirinač, ulje za jelo i med, i sve ono što misle da će biti potrebno novom paru. Žene oblače vesele i šarene haljine, i nose poslužavnike na glavama do nevestine kuće. Njima se pridružuju muškarci koji sviraju na lokalnim instrumentima. Na taj način, zajedno pevajući i igrajući, oni dolaze do nevestine kuće.

U ovoj pokrajini postoje raznovrsne etničke grupe i govore se različiti dijalekti. Gilaki su rasuti po ravnicima i bave se poljoprivredom. Neki istraživači smatraju da su oni bili prvi narod koji je naselio ovaj region. *Galeši*, ogranak naroda Gilaki, uglavnom se bavi stočarstvom i boravi na planinama i planinskim podnožjima. Njihova kultura je ostala veoma očuvana. Druga etnička grupa su *Tati*, koji uglavnom žive u južnom delu pokrajine, u regionu Rudbara, i susednim selima. I ova

grupa je uspela da sačuva svoju drevnu tradiciju.

Najpoznatija svečanost ovog regiona je *ajna tokam* koja se održava na zapadu pokrajine. Učesnici zvani *tokamči* obično dolaze iz Azerbejdžana u Haštpar i Anzali uoči Nove godine.

Tokam je figura jarca vezanog za dršku i ukrašenog komadićima tkanine i šarenim perlicama. Drška je pričvršćena u rupi u kojoj je zaboden štap i pomera se u vazduhu. Pored toga, dva štapa su ukrašena da bi se proizveo veseo zvuk i da bi *tokamči* pevao vesele pesme.

Ajna tokam

Hodanje po konopcu, *bandbazi* ili *lafan-dbazi* je deo popularne kulture stanovnika Gilana, koje se uglavnom održava na proslavama, kao što su završetak žetve, venčanja i slično tome. Akrobata koji se zove

Bandbazi, hodanje po konopcu

pahlevan (šampion) hoda bos po užetu pomažući se štapom (*langar*) da održi ravnotežu. Ponekad po užetu vozi bicikl bez guma, a ponekad stavlja stolicu na podmetač i sedi na njoj pokušavajući da održi ravnotežu. Ispod njega se nalazi klovn koji se zove *jalanči pahlevan* (lažni šampion) u smešnoj odeći koji imitira *pahlevana*. Igru je obično praćena muzikom koju izvode jedna ili dve osobe.

Gilaki su veliki poklonici rvanja i od davnina su razvili posebnu vrstu ove vštine koja se zove *gilemardi*. Rvanje se uglavnom izvodi na trgovima tokom obeležavanja raznih svečanosti. Borci se prvo nadmeću pokazivanjem mišića suparniku, zatim počinje rvačka borba. Porazeni je onaj takmičar čija ruka prva dotakne tlo, a pobedniku sledi nagrada (*baram*) u stvarima kao što su odeća, ogledalo, košulja, ovca, krava i slično tome.

Giše-bari je ceremonija odvođenja neveste u kuću mladoženje. U različitim delovima pokrajine se obavlja sa izvesnim razlikama. Na primer, na istoku pokrajine, nevesta i mladoženja uzimaju mladicu koja je iskopana iz kuće nevestinog oca i sade je u svojoj, novoj kući. U nekim selima nevestina majka šarenim trakama i parčićima veže noge petla za noge kokoške. Na taj način petao i kokoška prate mladu i mladoženju u stopu, a kada stignu u svoj dom, mladoženja ih odvezuje i smešta u prethodno pripremljeno gnezdo.

U nekim delovima, hleb i brašno se stavljaju u krpu i u znak blagodatni vezuju za nevestin struk.

Na istoku provincije, posebno u planinskim delovima Dejلمان, svaki put kada pređe reku ili potok, nevesta daje deo svog miraza Fatimi (neka počiva u miru). Na sredini puta mladoženja sa dvojicom rođaka dočekuje nevestu i prema nevesti baca pomorandžu ili jabuku ili parče kocke šećera, što simbolizuje traženje blagodat i blagoslova.

5. Lori

Lori su etnička grupa koja živi u centralnom i južnom delu planinskog masiva Zagros na zapadu Irana, u oblasti Lorestan. Govore lorski, ili lori, jezik koji je veoma srodan sa persijskim i kurdskim. Kao i Persijanci, Lori su pretežno šiitski muslimani, mada manjina ispoveda jere-tički verski pravac, *jarsanizam*. Procenjuje se da ih ima oko pet miliona, od čega najveći broj živi u Iranu, u pokrajini Lorestan, a mali broj u Iraku (17.654). Lori čine većinu u pokrajinama Kohkiluje i Bojer-Ahmad, Lorestan i Čaharmahal i Bahtijari, polovinu stanovništva pokrajine Huze-stan i oko a 30 odsto stanovništva pokra-jine Bušer.

Istorija

Lori su mešavina starsosedelačkih iran-skih plemena poreklom iz Centralne Azi-je i prediranskih plemena zapadnog Ira-na, poput Kasita (čija je domovina izgleda bila u današnjem Lorestanu) i Gutija. U

skladu sa upoređivanjima geografskih i arheoloških nalaza, neki istoričari tvrde da su Elamiti proto-Lori, čiji je jezik po-stao iranski tek u srednjem veku. Majkl M. Gunter navodi da se u delu „Šaraf-na-ma“, autora Šaraf-hana Bidlisija, spominju dve lorske od pet kurdskih dinastija koje su u prošlosti posedovale kraljevstvo ili najviši oblik suvereniteta ili nezavisnosti. U delu „Mu’džam Al-Buldan“, Jakuta al-Hamavija, Lori se spominju kao kurdsko pleme koje živi u planinama između Hu-zestana i Isfahana. Prema Ričardu Freju, termin kurd koristio se za sve iranske no-made (uključujući stanovništvo Lorestana kao i plemena u Kuhistanu i Baluča u Kermanu), bez obzira da li su bili jezički povezani sa Kurdima ili ne.

Pokrajina Lorestan zauzima zapadni deo Irana, i sa površinom od 28.000 kva-dratnih kilometara većim delom je sme-štena u području planinskog masiva Za-gros. Smatra se da je ovaj prostor jedno

Pripadnice lorskog naroda

Lori

od prvih ljudskih staništa. Pre dolaska Medejaca u ovaj region, u njemu su živeli Skiti, Lulubejci (Lulubi) i Elamiti. Dolaskom Medejaca na prostor Irana ove etničke grupe su prešle na zapad zemlje, uključujući današnji Lorestan. Po dolasku u planine Zagros, Medeji su asimilovali stanovnike regiona i proširili svoj jezik. Po dolasku Arapa u region, Lorestan je bio poznat po imenima Džebal, Lore Kučak (Manji Lor) i Piškuh. U periodu 1929–1932. i u godinama koje su sledile, na području Lorestana otkriven je veliki broj iskopina bronzе koja datira iz perioda od 2600. p. n. e. do 800. n. e. Naime „dve arheološke ekspedicije, pod pokroviteljstvom Iranskog instituta i direktijom Eriha Šmita (*Erich Schmidt*), pod nadzorom ser Aurela Stejna (*Sir Aurel Stein*), obezbedili su autentične informacije o (ovim) nalazima”.¹

Sredinom osamdesetih godina prošlog veka u Iranu je bilo oko 500.000 Lora. Podeljeni su u dve glavne grupe, *pošt-e kuhi* i *piš-e kuhi*. Ove dve grupe bile su razdvojene u više od šezdeset plemena od kojih su najvažnija Bujer Ahmadi Kuhgiluje i Mamasani. Pre 1900. godine, međutim, većina Lora bili su nomadi. Tradicionalno su smatrani najdivljijim iranskim plemenom i stekli neslavnu reputaciju zbog navike pljačkanja i lorskih i nelorskih sela. Od

2008. godine, broj stanovnika Lora u Iranu iznosio je između 2 i 6 procenata ukupnog stanovništva.

Jezik

Prema *Enciklopediji islama*, lorski jezik je najbliži živi jezik arhaičnom i srednjopersijskom jeziku. Lingvista Don Stil smatra da ovaj jezik, isto kao i persijski, potiče direktno od staropersijskog. Majkl M. Gunter navodi da su Lori blisko povezani sa Kurdima, ali da su „očigledno od njih počeli da se razlikuju pre 1.000 godina”.

Lori nije pisani jezik, ali poseduje bogatu usmenu kulturu muzike i poezije. Lorski jezik podeljen je u dve glavne grupe: dijalekt kojim se govori u Velikom Loru i srodan je persijskom. Ovim dijalektom govore stanovnici Bahtijara, Kuhgilu-Bujar Ahmad, na severu i istoku Huzestana, u okrugu Mamasani u Farsu, i u nekim oblastima provincije Bušehr. Dijalekt kojim se govori u Malom Loru je srodan sa južnim kurdskim i ima neke sličnosti sa persijskim. Ovim dijalektom se govori u Lorestanu i u nekoliko okruga Hamadana (Malajer, Nahavand, Tavisarkan), južnom i jugozapadnom Ilamu i severnom delu pokrajine Huzestan. Postoji i treća grupa Lora koji govore severni lorski; oni su etnički deo Malog Lora, ali po dijalektu su deo Velikog Lora.

Socijalna struktura

Socijalna struktura kako Lora tako i drugih nomadskih i polunomadskih zajednica i dalje je zasnovana na autoritetu plemenskih starešina koji nije toliko dominantan među gradskim stanovništvom. Kao što je slučaj unutar kurdske zajednice, i žene lorskog naroda imaju mnogo veću slobodu u odnosu na pripadnice drugih grupa u regionu. Lorske žene su imale puno slobode da učestvuju u različitim

¹ Encyclopedia Britannica, A New Survey Of Universal Knowledge, vol. 14, str. 488.

društvenim aktivnostima i da nose raznoliku odeću. Zapažene pripadnice lorskog naroda u Iranu su Bibi Marjam Bahtijari, koja je bila jedna od najistaknutijih aktivistkinja za ženska prava i pionir pokreta za slobodu tokom ustavne revolucije u kojoj je aktivno učestvovala, i Kadam Hejr, koja se smatra heroinom i hrabrom i snažnom ženom koja je stekla veliki ugled zahvaljujući svom učešću u oružanoj borbi rame uz rame sa braćom i suprugom tokom sukoba između lorskih plemena sa snagama vlade (1927–1933).

Lori se uglavnom bave sitnom zemljoradnjom i stočarstvom, a jedan deo njih su putujući muzičari. Veoma su cenjeni zbog izrade i lepote tkanina, kao i veštine tkanja.

Na razvoj lorske kulture uticali su mnogi faktori, prevashodno njihovo prirodno okruženje na prostoru iranske visoravni,

kao i niz mnogih geografskih, kulturnih i verskih faktora.

Narodne lorske igre

Narodne lorske igre obuhvataju niz igara popularnih među različitim grupama Lora koje su se formirale, razvile i prenele s jedne na drugu generaciju. Igraju se grupno, u četvrtastoj ili kružnoj formaciji i živopisnoj odeći. Među najpopularnijim su igra sa maramicom ili maramom (*dasmal bazi*), koju u kolu igraju zajedno muškarci i žene dok u obe ruke drže raznobojne maramice ili marame kojima mašu. Igra sa štapom (*ču-bazi*), koja se upražnjava na proslavama i inspirisana je herojskim bitkama. Obično je izvode dva muškarca, iako ponekad mogu i žene. Jedan plesač,

Festival narodnih igara

onaj koji se brani, ima dugačak štap, a drugi, napadač, ima kraći kojim napada protivnika i nastoji da mu zada udarac u predelu ispod kolena. Igraču koji se brani dozvoljeno je da izbegne udarac samo poskakivanjem. Igrači su okruženi publikom sastavljenom od muškaraca i žena koji navijaju dok ceo performans prate muzičari na karni (vrsta roga) i bubnju.

Čupi je kolo u kojem zajedno igraju muškarci i žene. Kolo predvodi kolovođa (*sar-čupi* ili *čupikeš*) kao najiskusniji igrač koji pazi na ritam i bodri ostale igrače. Igra počinje u sporijem ritmu (*sangin-sama*) na način da se desna noga prekrsti sa levom, vrati u običan položaj, zatim se naprave dva koraka napred, onda se levom nogom dodirne vrh prsta i stavi pored desne. Igrači se drže za ruke sa savijenom laktovima u visini ramena koja se dodiruju; zatim prelaze u brži ritam sa tri koraka napred (*sepa*). *Sepe* kulminira fazom kada se ritam ubrzava i postaje ureptao i kovitlajuć (*dopa*). Tada igra splasne i igrači se vraćaju prvobitnom sporom ritmu.

Muzika

Lorestanska muzika datira iz davne prošlosti. Arheološka iskopavanja oblasti nastanjenim Lorima ukazuju da lorska muzika potiče iz četvrtog milenijuma pre nove ere. Pronađene su slike muzičkih instrumenata poput trube i tanbura (žičani instrument sa dugačkim vratom) koji ukazuju na rasprostranjenost takvih instrumenata u sasanidskoj eri. Neke drevne melodije iz tog perioda preživele su u formi etno pesama.

Muzička tradicija Lora vezana je za zemljoradnički način života, u njoj se peva o žetvi, stočarstvu, muži, proizvodnji surutke, tkanju tepiha, ratu, naseljavanju i slično. Osim toga, postoje pesme koje opisuju sezonske selidbe, od prelaska mosta do dolaska u letnje, odnosno zimsko

Lorski muzičari

stanište, uspon i spuštanje sa planine. Zanimljivo je to što Lori imaju posebne pesme za različite faze obrađivanja zemlje i žetvu. Svake, ili svake druge sezone, muškarci su morali da napuste svoje porodice zbog posla i obrađivanja zemlje. Tada su se izvodile tužne pesme koje govore o teškoćama posla, borbi sa čudima prirode i razdvojenosti od porodica.

Lorska muzika je podeljena u sledeće kategorije: lirsku, epsku, elegičnu, muziku koja se izvodi prilikom obavljanja posla, i versku. Instrumenti na kojima se izvodi su *sorna* (drevni iranski drveni instrument), *dohol* (cilindrični bubanj), *tar* (persijski tradicionalni žičani instrument nalik gitari), *kamanče* (glavni iranski gudački instrument) i *tombak* (vrsta darbuke). *Kamanče* koji koriste Lori se u osnovi razlikuje od istog instrumenta među ostalim etničkim grupacijama u Iranu ili van njega.

Lorska epska muzika imala je funkciju da podstakne klanove i plemena na odlazak na bojno polje i očuva sećanje na herojske ličnosti ovog naroda. Čuvena pesma „Daja, Daja“ je veoma popularna herojska pesma koja se često emitovala u Iranu u vreme svete odbrane, odnosno, osmogodišnjeg nametnutog rata između Irana i Iraka. Druge poznate lorsche pesme su

„Kadam hejr“, „Rangine“, „Kafš tala“, „Sanam Gol“ i „Halu Gandom“.

Običaji

Jedan od najpoznatijih običaja Lora je *čamar* ili *čamari*, koja se izvodi kada umre stariji, visokouvaženi, ili mlađi član plemena. Reč *čamar* znači krug, skup i okrugli oblik, a označava kružni raspored šatora u crnoj boji koji su pripremljeni za smeštaj gostiju. Učesnici obreda nastupaju u krugu. Izvodi se muzika na posebnoj vrsti bubnja koja se zove *dohol*. Na ovoj ceremoniji domaćini i gosti (kako muškarci tako i žene) učestvuju kao izvođači i publika. Ljudi koji pripadaju različitim slojevima dolaze sa velike udaljenosti da učestvuju u ovoj ceremoniji i izraze saosećanje sa rodbinom pokojnika. Ista ova ceremonija se održava u čast preminule žene koja je imala ugled i poštovanje u svom klanu ili je bila korisna i uspešna u različitim oblastima.

Narodna nošnja

U pokrajini Lorestan postoje razni tradicionalni ženski kostimi čiji se stilovi razlikuju u zavisnosti od starosti i socijalne i ekonomske situacije žena. Uobičajeni kostim se sastoji od marame, haljine, kaputa i pantalona. Glavna nošnja lorskih žena je *keras* ili *džoma*, široka, jednostavna i duga haljina sa cvetnim i šarenim tkaninama i dugim i labavim rukavima. Preko njih se nose različite vrste kaputa i prsluka, *kolandža*, *sardari* i *džal*. Kolandža je kaput bez

rukava do kolena sa bočnim prorezima. Vezeni kaput ponekad se ukrašava novčićima. *Sardari*, ili *balkol* je somotni kaput sa kratkim rukavima, obično u crnoj, zelenoj i crvenoj boji. I on se ukrašava vezom i novčićima.

Neveste i mlađe žene na venčanjima i proslavama nose šareni prsluk po imenu *jal*. *Šauval* ili *papuš* su uske pantalone do gležnja od crne tkanine koje su debelim užetom od pamuka ili vune vežu oko struka. One nose i različite vrste marama koji se nazivaju *sarvan* i *golvani*. *Sarvan* je fina svileni marama kojom mlađe žene pokrivaju pletenice čiji se prednji deo ponekad ukrašava novčićima. Uobičajena marama koju nose Lorkinje je *golvani*, šarena cvetna marama koju one elegantno vežu oko vrata.

Lorska narodna nošnja deli su dve glavne podgrupe: ona koju nose Bahtijari i drugu koja se nosi u južnom delu pokrajine. Ona oslikava verovanja i tradiciju Lora. Iako je ženska odeća jednostavna i

Tradicionalna lorska nošnja, okolina Jasuda, pokrajina Kohkiluje i Bojer-Ahmad

Golvani marama

svedena, ona ima poseban uticaj na njihov osećaj sigurnosti i poštovanja. Ovo poštovanje je toliko važno da, ako se neko zakune maramom ili bluzom majke, druga strana može biti sigurna da će njegov sagovornik ispuniti svoje obećanje.

Lorkinja prede vunu

Give, vrsta muške obuće

Iranski Lori imaju zanimljive **svadbene običaje**. Kada odabere devojk, zainteresovani nekoliko puta u pratnji gostiju odlazi kod nje kako bi upoznao njeno opnošenje prema njima. Kasnije, neki stariji član mladine rodbine odlazi u mladoženjinu kuću. To se može ponoviti više puta. Potom porodica devojke iznese bračne uslove, a posle nekoliko dana roditelji mladića saopštavaju svoje zadovoljstvo iznetim uslovima.

Na lorskim svadbama često se može videti i takmičenje u streličarstvu i jahanju koje praktikuju muškarci koji učestvuju na svadbenoj ceremoniji. Oni imaju priliku da pokažu svoju veštinu u disciplini koja se zove *kikađ*, kada jašući konja izbacuju strele iz luka.

Lorska svadba

6. Bahtijari

Bahtijari (ili Bahtijarci) su lorsko pleme koje živi u Iranu. Nastanjeni su zapadno od Isfahana, u Bahtijarskom gorju, u istočnom delu Huzestanske ravnice. Govore dijalektom persijskog jezika. Dele se na dve plemenske grupe. Prva je nomadska Haftlang (na severu), a druga je zemljoradnička Čaharlang (na jugu) u okviru kojih postoje brojna plemena. Mnogi značajni političari Irana su bahtijarskog porekla (npr. Mosadek).¹ Po veroisповesti su muslimani šiiti. Za sebe smatraju da su naslednici Ferejduna, legendarnog junaka iz iranskog nacionalnog epa „Šah-nama“.

Bahtijari zauzimaju planinski prostor u jugozapadnoj Persiji, koji je na jugu omeđen ravnica Huzestana, a na severu okružima Čahar Mahal, Faridan i Honsar, gde se centralna iranska visoravan stapa sa velikim južnim planinskim lancem. Bahtijari su od davnina bili polunomadi i njihov život je zavisio od opstanka njihovih stada ovaca, stoke i konja. Tokom 1970-ih godina trećina od 600.000 Bahtijara živela je nomadskim načinom života, migrirajući između letnjih (*jajlak*) i zimskih staništa (*kišlak*). Procene o njihovom ukupnom broju stanovnika variraju, npr. „*Ethnologue*“ navodi da je 2001. godine bilo približno 1.000.000 etničkih Bahtijara.

Poreklo imena

Poreklo imena Bahtijari ne može se utvrditi sa sigurnošću, iako postoje mnoge spekulacije, a kao najstariji pisani izvor

Bahtijari devojčica

o plemenu i njegovom poreklu navodi se onaj koji potiče od Herodota. Neki naučnici smatraju da je ime izvedeno od Baktrijanaca koji su bili Parćani i živeli su na severoistoku Persije, ali su ove spekulacije odbačene u pogledu malo verovatnog geografskog područja. Grčki istoričari koji su pisali o osvajanjima Aleksandra Makedonskog, stanovnike ravnice Huzestana i Suze nazivaju Elamitima, koje opisuju kao nezavisnu rasu gorštaka zvanu Oksijanci. Verovatno je da su Elamiti bili nastanjeni u nižim delovima, dok su Oksijanci, koji su mogli biti preci kasnijih Bahtijara, držali planinske teritorije². U jednom od najranijih pominjanja, u takođe grčkim izvorima, pominju se kao *Bahtarijci*, što, po nekima, potiče od persijske reči *bahtari*, a što doslovno znači ljudi sa Zapada. Bahtijari su, zaista, živeli u jugozapadnom delu zemlje. S druge strane, postoji i mišljenje da je naziv bahtijari koji doslovno znači „onaj koga prati sreća“ ili „nosilac sreće“ nastao spajanjem reči *baht* (sreća) i *jar* (saputnik, drug) što ima veze sa žilavošću ovog plemena koje je tokom napornih

¹ Upor. www.wikipedia.org (Bahtijari).

² Across Luristan to Ispahan By Henry Blosse Lynch, 1890, London.

Bahtijari muškarci

Bahtijari žene

godišnjih migracija bilo prinuđeno da savlada brojne poteškoće u zagroskim planinama, ali i sa njihovim načinom života. Bahtijari se svakodnevno suočavaju sa brojnim preprekama, a opet imaju dovoljno sreće da prevaziđu svaki od ovih izazova.

Ipak, poreklo Bahtijari naroda je drevno i moguće da je pleme tokom svoje istorije više puta menjalo ime. Međutim, uglavnom se smatra da naziv Bahtijari ušao u upotrebu već u antici.¹

Početkom prošlog veka, njihova duga i naporna nomadska putovanja postala su tema zapadnih putopisaca, pa čak i kinematografije. Istorijski gledano, Bahtijari su bili najpoznatije i najmoćnije pleme Lora. Vođe plemena, ili kanovi, uključili su se u

nacionalnu politiku i smatrani su delom predrevolucionarne elite. Bahtijari koji su se udaljili od tradicionalne društvene strukture, naročito oni koji su se nastanili u urbanim sredinama, imaju tendenciju da se asimiliraju u iransku kulturu. Iako se mali broj Bahtijarija i dalje bavi nomadskim uzgojem stoke, do 2000. godine ogromna većina je živela u gradovima i selima. Bahtijari Lori imaju svoju pokrajinu, Čahar Mahal va Bahtijari, jugoistočno od Lorestana.

U doba vladavine kadžarskog kralja Fath Ali Šaha, regija Bahtijari je pripadala pokrajini Fars, a reka Karun je razdvajala Fars i Irak-e Adžam (oblast koja obuhvata centralno-zapadni region Irana, uključujući gradove kao što su Isfahan, Rej, Kazvin i Kašan). Od 1831. nadalje, regija Bahtijari je ponekad bila deo Isfahana, a ponekad Huzestana.

Migracije

Kao nomadski narod Bahtijari dva puta godišnje sa svojim stadima migriraju na pašnjake: u proleće idu na planine u letnja staništa (jejlak), a u jesen, u doline i ravnice u zimska (garmsir ili kišlak). Uglavnom uzgajaju koze, ovce, konje i goveda. Neki se bave i poljoprivredom i najčešće gaje pšenicu i druge žitarice. Proizvode koje sami ne uzgajaju, poput poljoprivrednih dobara, dobijaju putem trgovine sa obližnjim selima. Privremena staništa prave u obliku pravougaonih šatora ili skloništa od žbunja ili drveća koja koriste u vreme kretanja stada. U skorije vreme, neki pripadnici Bahtijari plemena su se urbanizovali i počeli da se naseljavaju u velikim gradovima.

Migracije plemena u potrazi za zelenim pašnjacima, prelazenjem preko velikih snežnih planina Zard-e Kuh i nadmetanjem sa ledenim rekama, uz nošenje svog celokupnog imetka sa sobom, opi-

¹ Garthwaite, Gene R. Khans and Shahs : a Documentary Analysis of the Bakhtiyari in Iran. New York: Cambridge UP, 1933. Print.

Devojčice iz plemena Bahtijari prave hleb

sane su u knjigama i filmovima. Merijen Kuper u dokumentarnom filmu „Ispaša: Borba nacije za život“, iz 1925. godine, koji se smatra jednim od najranijih etnografskih dokumentarnih filmova, živopisno prikazuje migracije Bahtijara iz zimskih staništa u Huzestanu u letnja u Čahar Mahalu. Ovaj film, takođe, govori o tome

kako su Bahtijari sa 50.000 ljudi i 500.000 životinja uspjeli da pređu reku Karun. Dokumentarac „Ljudi vetra“ (1975), prati isto putovanje, samo pedeset godina kasnije. Britanska dokumentarna serija „Uspon čoveka“ (1973), u prvom delu druge epizode, „Harvest of the Seasons“, takođe, prikazuje Bahtijare u vreme selidbe na

Nomadski način života pod šatorom

*Devojka iz Bahtijari plemena u
letnjem staništu Susane mal u Huzistanu*

letnju ispašu, gde su Bahtijari, na žalost, prikazani u negativnom svetlu kao pripadnici plemena iz doba pre pronalaska poljoprivrede, koje je zamrznuto u vre-

Devojčice nomadi

menu. Od 2006. godine, migracije se još uvek odvijaju, mada se sada stoka prevozi kamionima, a pastiri ne hodaju više bos po snegu između pokrajina.

Dragoceni izvori za dodatne informacije o istoriji i društvenoj organizaciji Bahtijara su dela „Persija” Lorda Kurzona i „Bahtijari” Arnolda Vilsona, objavljenim u časopisu Centralnoazijskog društva 1926. godine. Drugi izvori su delo „Ketab-e tarih-e Bahtijari” sastavljeno pod direktivama uglednog poglavara, Hadž Ali Goli-hana Sardar Asada. Pukovnik Oajan Bahtijari i Eskandar han Akaše, takođe, su pisali o poreklu i istoriji plemena, ali, uglavnom o unutrašnjim razmiricama i lokalnim sukobima među njima. Slično tome, memoari Sardara Zafara Bahtijarija sadrže reference na poreklo plemena i opis plemenskih bitaka. U novije vreme, studije „Bahtijarski hanovi” i „Hanovi i kraljevi” profesora Gena Gartvajta predstavljaju najvredniji izvor informacija o ovom pleмену.

I mnogi drugi ugledni istraživači u svojim delima su pisali o teritoriji na kojoj žive pripadnici plemena Bahtijari i njihovim susretima sa hanovima. Henri Raulinon je 1839. godine objavio zapise sa svog putovanja. Sir Henri Lajard je posetio Bahtijari pleme na putu za Avganistan 1840. godine i sprijateljio se sa velikim hanom Čahar langa, Muhamedom Tagi-hanom. Lajard je proveo dve godine među Bahrijarima o čemu je pisao u svoje dve sveske „Rane avanture u Persiji, Suzi i Vavilonu”. Godine 1841. Baron de Bode, prvi sekretar ruskog izaslanstva u Teheranu, posetio je Bahtijari pleme i u Gale-Tulu se sastao sa Lajardom odakle su zajedno otputovali u Malamir, a 1845. godine objavio je izveštaj o svom putovanju pod nazivom „Putovanje u Lorestan i Arabestan”. Drugi značajan putnik koji je pisao o Bahtijarima bio je Henri B. Linč. Veći deo njegovog putopisa opisuju geografski

teren, istorijske artefakte, drevne spomenike i natpise.¹

Bahtijari su kao narod oduvek zauzimali položaje u političkim, vojnim i trgovačkim strukturama. Imali su značajnu ulogu u safavidskoj vojsci, formiranju vladavine dinastije Zand, ustavnom pokretu, osnivanju Naftne kompanije i osmogodišnjem ratu između Irana i Iraka.

Običaji i praznici

Prizivanje kiše u vreme suše i nestašice vode je ritual koji Bahtijari upražnjavaju vekovima. Ovaj obred se izvodi tako što se prvo odabere muškarac sa malom bradom kome se na lice stavljaju veštačka brada i brkovi a glava pokriva velikom kožnom vrećom. Zatim oblači široku odeću i na ramena stavlja drugu vreću. Oko njega se tada okupljaju ljudi i zajedno odlaze na kućna vrata dok pevaju prigodne pesme.

Zatim im domaćin, na čija vrata su kucali, daje malo brašna ili pšenice, ali im pre toga, polije glave sa malo vode. Oni do kraja dana obilaze kuće. Onda od brašna koje su dobili prave hlebove, a u jedan od njih sakrivaju mali štap. Hleb se deli svima, a onaj u čijem hlebu se nađe sakriveni štap simbolički se udara njim sve dok ne dođe neko i garantuje mu da će tog i tog dana pasti kiša. Ako do određenog dana ne padne kiša, jemac ga šaljivo udara štapom dok ne dođe drugi i garantuje mu. To traje sve dok ne padne kiša.

Bahtijari pridaju veliku važnost nacionalnim i verskim proslavama, posebno Novoj godini, rođenju Božijeg poslanika i njegovih bezgrešnih potomaka, i blagdanima kao što su ramazanski i kurbanski bajram i praznik Gadir. Uoči nove godine Bahti-

jari plemena premeštaju šatore na zelena i prijatna područja sa vodom. U njima borave do samog praznika, i prvog dana nove godine se međusobno obilaze obučeni u posebnu prazničnu odeću sa tipičnom lorskom kapom. Bahtijari veruju da pre nove godine treba skinuti crnu odeću, jer će, u suprotnom, njihovo pleme i porodica ostati bez blagoslova i plodnosti. Trinaestog dana nove godine vencima cveća ukrašavaju vreće od kozje kože.

Čub bazi je popularna igra koja se izvodi tokom svadbenih ceremonija. To je igra u kojoj jedan igrač sa dugačkim drvenim štapom pokušava da se odbrani od napadača koji ga napada mekšim štapom i sazom u ruci.

Muzika

Bahtijarska muzika predstavlja jednu od najbogatijih i najrasprostranjenijih tradicija persijske. U njoj se posebno ističu *magami* (melodijske skale) koji podrazumeva ne samo specifičan tonalitet ili modus, kako se uobičajeno tumači, već ceo sistem tonova i njihovih međuodnosa, koji može da se razlikuje po karakteru, obliku, pa čak i žanru. Magami se formiraju

Pripadnici plemena Bahtijari sa tradicionalnim instrumentima

¹ „The Bakhtiari Mountains and Upper Elam: Discussion”, Author(s): H. F. B. Lynch and George S. MacKenzie, *The Geographical Journal*, Vol. 4, No. 6 (Dec., 1894)

na osnovu tradicionalnih persijskih sistema skala (*dastgah*), od kojih su najdominantnije *šur*, *avaze dašti*, *abaze šuštar*, *dastgahe čahargah* i *segah*.

Kao i muzika iz drugih regiona, i bahtijarska muzika se klasifikuje na različite načine i prema nizu parametara. Tako, postoje posebne pesme za svečane prilike, poput venčanja ili proslava, sahrane, pesme uz rad i epske pesme.

Sorna

Najzastupljeniji instrumenti su sorna, korna, nej, dajere (*daire*), dohol i kamanče, koji je najkasnije ušao u bahtijarsku muziku.

U muzici Bahtijari naroda postoji skoro 25 napeva ili bejtova, među kojima su

poznatiji *galedari*, *barzegari*, *abol kasem hani* i *šir ali mardun*. Unutar svakog klana i plemena postoje lokalni muzičari, takozvani *tušmali*, koji zarađuju sviranjem na venčanjima, ceremonijama žalosti i drugim svetkovinama i obredima. Tušmali izvode svoju muziku i u vreme žetve. Oni nisu klasični muzičari već se uglavnom bave i poljoprivredom i stočarstvom, ali i pored toga veliki deo vremena provode u sastavljanju stihova, prepevavanju poslovice i narodnih umotvorina. Neki vode nomadski život i tokom leta ili zime se sele sa jednog na drugo mesto. Njihovi osnovni instrumenti su saz, dohol i korna.

Muzika i poezija Bahtijari naroda su najuže povezane sa životom. Teme pesama se vrte oko hrabrosti i junaštva lokalnih junaka ili su romantične.

Kamene statue lavova

U tradiciji Bahtijari plemena postojao je običaj da se u čast poginulog ratnika ili heroja na nadgrobnoj ploči postavi statua lava, mač i strele. Najveći broj ovih spomenika nalazi se na drevnom groblju u oblasti Bazoft.

Groblje sa kamenim statuama lavova

Nošnja

Bahtijarski muškarci nose kape u obliku polulopte, bele, braon i crne boje, crne pantolone sa širokim nogavicama i bele košulje. Ogrtači su šareni, sa dezenom koji podseća na klavirske dirke. Na nogama muškaraca su uglavnom kožni opanci. Žene na glave stavljaju male kape koje na obodu imaju ušivene dukate, a preko kapa marame sa dugim resama koje pokrivaju kosu. Njihova tradicionalna nošnja u sebi obavezno objedinjuje košulje sa prslucima, pantalone i sakoe. Ženska košulja je jednostavnog kroja, ima široku i okruglu kragnu, šarena je i ima specifične ukrase. Pantalone bahtijarskih žena izgledaju poput suknji, a čadori su im od mrežastog materijala.

Muškarci plemena Bahtijari u tradicionalnim ogrtačima

Domaća radinost

Lokalno nomadsko stanovništvo uzgaja ovce, pa ima razvijenu preradu vune. Vuna se prede i boji prirodnim bojama, i koristi za izradu različitih predmeta kao što su tepisi, ćilimi, bisage za sedla, sitni

Bahtijarski „hesti“ tepih

kućni predmeti i garderoba. Najkvalitetnija vuna koristi se za izradu tepiha koji su gusto čvorovani, što ih čini najdugotrajnijim persijskim tepisima. Po lepoti se posebno izdvajaju tepisi sa *hesti* mustrom, koji prikazuju baštenske motive. Njihova površina je podeljena na kvadrate u kojima su smeštene biljke, životinje i drvo života, kao simboli persijskih vrtova.

Kuhinja

Poznata jela ovog plemena su *bahtijari kebab*, hleb zvani *fatir* i *kakuli* koji se pravi od brašna, groždanog sirupa i sušenih oraha.

Sastav bilja koje se koristi varira od plemena do plemena, ali se u svakom receptu može se naći aromatičan planinski celer, koga lokalno stanovništvo naziva kraljem povrća.

Bahtijari kebab

7. Taleši

Taleši su iranska etnička grupa naseljena uglavnom u Iranu, osim manje grupe koja je naseljena na jugoistoku Azerbejdžana. Sebe nazivaju Taluš, a govore jedan od severozapadnih iranskih jezika koji se govori u severnim delovima iranskih pokrajina Ardabil i Gilan i južnim delovima Republike Azerbejdžan. Pretpostavlja se da u Iranu živi manje od pola miliona (430.000) pripadnika ove etničke grupe. Po religiji su muslimani, većinom šiiti, mada ima i sunita.

Taleši se identifikuju sa drevnim Kadusima (Kadusijanima) koji su naseljavali područje jugozapadno od Kaspijskog mora, omeđeno na severu rekom Kura, uključujući sadašnje pokrajine Ardabil i Gilan. Ime Taleši može biti etimološki povezano sa Kadusi, što je uticalo na naziv kaspijski i Kavkaz.

Pripadnik Taleši naroda

Taleši uglavnom naseljavaju ruralne oblasti u kojima su oni većinska etnička grupa. Uglavnom se bave zemljoradnjom i gaje agrume, čaj, pirinač i određene suptropske biljke. Poznati su i po tkanju tepiha.

Taleši dečak

Taleši devojčica

Pripremanje čaja

Taleški jezik je srodan sa tati jezikom. Obuhvata mnoštvo dijalekata koji se dele na tri grupe – severni (govori se u Azerbejdžanu i Iranu), centralni (Iran) i južni (Iran). Ovaj jezik je delimično, ali ne u potpunosti, razumljiv govornicima persijskog jezika. Taleš je u Uneskovom Atlasu svetskih jezika koji su u opasnosti od nestajanja klasifikovan kao ranjiv.

U zavisnosti od regiona u kojem se nalaze, taleške kuće mogu imati različite stilove. U planinskim predelima obično grade

kuće od neobrađenog kamena sa ravnim krovovima, dok u priobalnom pojasu prave glinene kuće sa krovovima od trske ili šaša. Kuće obično imaju visoka vrata koja dosežu do plafona, jer na krovu nema otvora kroz koji bi izlazio dim od vatre. Tradicionalne taleške kuće nemaju nameštaj. Međutim, danas se u sve većem broju kuća može videti nameštaj usvojen sa Zapada.

Taleške žene nose tradicionalnu muslimansku odeću koja se sastoji od vela preko lica i dugih haljina koje su u potpunosti prekrivaju telo.

Donošenje poklona mladjoj i mladoženji uz veselje i igru

Taleši stočar

8. Tati

Tati su iranska etnička grupa sa Kavkaza, najvećim delom nastanjeni u Iranu, ima ih i u Azerbejdžanu (Apšeronsko poluostrvo) i Dagestanu (autonomna republika u sastavu Rusije) gde žive u gradovima Kaitagu, Magaramkendu, Derbentu i Mahačkali.¹ Dok je manji broj naseljen u grdovima Nalčik i Gorni (Rusija). Ovaj etnos potiče od persijskog plemena koje je prešlo u kavkaske planine u 5. i 6. veku.

Pripadnica Tati naroda

Tati se dele se na tri grupe na osnovu različitih religija: jedan deo Tata ispoveda islam (šiiiti 90 odsto), drugi hrišćanstvo (monofiziti), a treći judaizam. Tati judaisti

poznati su kao planinski Jevreji ili planinski persijski Jevreji. O ovoj grupi Tata postoji debata gde jedni tvrde da oni uopšte nisu Tati, već Jevreji koji su prihvatili tatski jezik, dok drugi tvrde da su oni potomci Tata koji su prihvatili judaizam.

Nazivaju se još i Dagkufutima, dok su sam naziv Tat skovali Turci, da bi tako opisali nastanjene grupe ne-turskog porekla. Svi Tati, bez obzira kojoj grupi (veri) pripadaju, govore jedinstvenim tatskim, a kako za njega ne postoji azbuka, oni za pisanje i u literaturi koriste azeri jezik. Procenjuje se da ova populacija broji oko 300. 000 članova.

Terminom Tati se od srednjeg veka nije samo označavao Kavkaz, već i severozapadni Iran, gde se termin proširio i na gotovo sve lokalne iranske jezike, osim na persijski i kurdski.

Trenutno se ovim terminom označava grupa severozapadnih iranskih dijalekata u iranskom Azerbejdžanu i pokrajinama Kazvin i Zandžan (čali, danesfani, hiaradži, hoznini, esfarvarini, takestani, sagzabadi, ebrahimabadi, eshtehardi, hoini, kadžali, šahrudi, harzani) koji naginju ka talešu i mazanderanskom jeziku i moguće je da su proistekli iz izumrlog starog azari jezika.

¹ www.wikipedia.org/tats.

9. Baluči

Baluči su „osnovno stanovništvo Balučistana, narod čiji je zavičaj na jugoistoku Irana, u okolini grada Kermana i Sistana, odakle su se tokom perioda od 11. do 13. veka raseljavali na današnja područja svog obitavanja u Pakistanu i Avganistanu.”² Poreklo ovog naroda obavijeno je misterijom. Postoji više teorija o njihovom poreklu od kojih je najprihvaćenija da oni dolaze iz regiona Kaspijskog mora što se prepoznaje „po njihovom iranskom koji ima afinitete ka kurdskom”.³ Druga teorija govori da su oni Semiti iz Alepa (Aleppo) odnosno Halaba (Halab). Ova teorija se nalazi u njihovim tradicionalnim legendama i pričama i slaže se po pitanju migracija, ali ne i jezika. Treća teorija ih prikazuje kao Arape, osvajače koji su vremenom prihvatili iranski jezik, ali ovo se ne slaže sa malim brojem Arapa koji žive u Iranu, a govore svoj jezik. Četvrta teorija smatra da su oni mali narod Balučistana koji je kao osvajač asimilovao lokalne populacije neodređenog porekla.

Teritorija Balučistana je planinska zemlja gde se ističu planinski venci Sulejman i Kitar. Za ovu teritoriju karakteristične su još i močvare, neplodne ravnice i pustinje. U stara vremena, ova oblast bila je deo Gedrozijske, zatim deo Baktrijskog carstva da bi potpala pod vlast Arapa i bila pod njihovom vlašću od 7. do 10. veka. Kasnije je vekovima bila pod vlašću Persijanaca, izuzev razdoblja kada je pripadala Mogulskom carstvu (1594–1638). Zatim je postala britanska provincija (1876), te britanska provincija u sastavu Indije

*Izrada asura u selu Sajdan Sifla
u pokrajini Sistan i Balučistan*

(1887), a potom deo Pakistana 1947–48. Status samostalne provincije stekla je 1970. godine.⁴

Među Balučima postoje brojna plemena gde na čelu svakog postoji vrhovni starešina – *pir*.

Grupe Sulejmani i Makrani sastoje se od plemena: Mari, Bugci, Rahšani, Rindi, Hetrani, Čagasi, Dombki, Rajis, Sangur, Kilkaur i Barandžan.⁵ Iako su bili nomadski narod pravi nomadizam je skoro potpuno nestao, dok je statični život doprineo kulturnoj asimilaciji u veće nacije. Uprkos svim procesima sa kojima se susreću, oni održavaju pripovedačku tradiciju koja uključuje prastare pesme sa temama koje veličaju hrabrost, heroizam, zaštitu slabih

⁴ Isto, str. 102.

⁵ Upor. Mile Nedeljković, „Leksikon naroda sveta / Čovečanstvo 2000 SKZ”; „Službeni list SRJ”; Beograd, 2001, str.28

² Isto, str. 28.

³ <http://en.wikipedia.org/wiki/baloch>.

Davar, polucindrična koliba od palminog pruća pokrivena rogozinom, pleme Baluči u blizini Bampur, pokrajina Sistan i Balučistan

Baluči deca

i sl. Takođe, jedan od važnih aspekata kulture ovog naroda je i plemensko ime koje se i dalje čuva.¹

¹ Upor. *People Of The World*, Published by The National Geographic Society, 2001, str. 22

Prema podacima koje daje Mile Nedeljković ima ih 6.591.907, najviše u Pakistanu a govore baluči odnosno beludžski jezik i po veroispovesti su muslimani-suniti.

Balučistanci sa tradicionalnim turbanima

Broj Baluči naroda u Iranu koji žive pretežno u provinciji Sistan i Balučistan, početkom 2000-ih je brojao oko 800.000 ljudi. U Iranu su Baluči koncentrisani u gorskoj oblasti Makran koje se proteže na istoku duž Omanskog zaliva do pakistanske

Baluči nakit

Baluči vez

Rukotvorine

granice i uključuje neke od najplodnijih predela u Iranu. Baluči govore indo-iranski jezik koji je prilično udaljen od persijskog i bliži je paštu jeziku. Baluči je u Iranu isključivo usmeni jezik. Većina pripadnika ove etničke grupe su suniti.

Oko 10 procenata Baluča su polunomadi ili nomadi; ostatak su poljoprivrednici i stanovnici gradova. Među Balučima koji žive na selu i dalje postoji nepromenjena plemenska organizacija. Baluči su bili jedna od plemenskih grupa koju je centralna vlada najteže kontrolisala, velikim delom zbog loših komunikacija Teherana i pokrajine Sistan i Balučistan.

Muškarci nose duge košulje i široke pantalone, a većina ih ima turban. Žene nose duge vezene haljine od svile i čadore.

Muzika

Muzika u ovoj regiji ima dugu istoriju. Podeljena je na borbenu, mističnu i radosnu. U njoj su izražena osećanja tuge, radosti, epike, žrtve, pobožnosti, saosećanja, vernosti, patriotizma i gostoprimstva. Najpoznatiji muzički instrumenti su *kičak* (dvodelni žičani instrument), *rabab* (žičani instrument sličan lauti), *bandžo*,

Baluči ples

tamburak (žičani instrument sa dugim vratom koji podseća na malu tamburu), *doholak* (mali doboš) i *tašt i kuze* udarački instrumenti. *Dohol* (bubanj) i *sorna* su takođe deo instrumenata Baluči naroda koji se koriste na svadbama i drugim svečanostima.

Muzičari iz Zabola

Jezik

Baluči jezik je srodan pahlavi jeziku aškanidske i pahlavi jeziku rane sasanijske ere. Usled nepovoljnih i oštih geografsko-klimatskih uslova ovog regiona i poteškoća u komunikaciji, ovaj jezik je

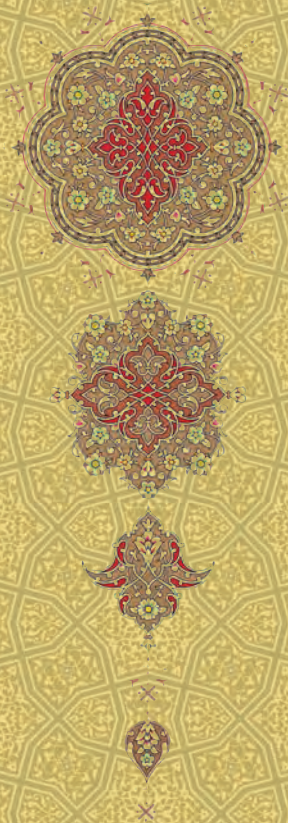
ostao prilično očuvan. Baluči jezik je podeljen u dva dijalekta, severni (sarhadi) i južni (makrani). Sarhadi narečjem se najviše govori u Zahedanu, Hašu i Sistanu, dok je makrani više zastupljen u Iranšahru, Saravanu, Sarbazu i Čabaharu. Ova dva dijalekta razlikuju se i u izgovoru i akcentuaciji. Dok prvi ima persijski ton i izgovor, drugi je srodan izgovorima u pakistanskim regijama Sind i Multan.

Venčanje među pripadnicima Baluči naroda sastoji se od 8 obreda: prvo se devojka zaprosi (*gendunen*); sledi obred *hebardžani* kada porodica mladića zvanično objavljuje da njihov sin voli devojku i želi da je oženi; *bar band mal* je ceremonija na kojoj porodice devojke i mladića određuju miraz i druge stavke vezane za svadbu; *džolbandi* je sledeća faza kada mlada ostaje kod kuće i kada niko ne bi trebalo da je vidi; *hanadozoki* je nezvanična i lažna ceremonija farbanja ruku neveste i mladoženja kanom u noći pre zvanične; *hana rastaki* je zvanična i prava ceremonija bojenja kanom; *sarapi* je ceremonija za pripremu neveste i mladoženje; *šab jekjaji* je prva noć zajedničkog života neveste i mladoženje.

TURKOFONSKE GOVORNE GRUPE

Aleksandar Dragović

Grupe koje govore turskim jezikom čine oko 20 procenata ukupnog stanovništva Irana. Oni su koncentrisani na severozapadu Irana, gde čine ogromnu većinu stanovništva u pokrajinama Ardabil i Istočni Azerbejdžan, i većinu u pokrajinama Zapadni Azerbejdžan i Zandžan. Oni, takođe, predstavljaju značajnu manjinu u pokrajinama Fars, Gilan, Hamadan, Mazandaran, Severni Horasan, Kazvin, Razavi Horasan, Južni Horasan i Teheran. Osim u Azerbejdžanu, većina turkofonskih grupa je plemenski organizovana. Neka plemena koja govore turski jezik i dalje vode nomadski ili polunomadski život. Obrazovani turski govornici u velikim gradovima, takođe, govore persijski.

1. Iranski Azerbejdžanci

Azerbejdžani (poznati i kao iranski Azeri, iranski Turci, persijski Turci ili persijski Azerbejdžanci) čine 90 procenata svih govornika turskog jezika u Iranu. Većina Azerbejdžanaca koncentrisana je u severozapadnom delu zemlje, gde čine većinsko stanovništvo u oblasti između Kaspijskog mora i jezera Urumije i dela severne granice koju formira reka Aras. Njihov jezik, azerbejdžanski (koji se takođe naziva azeri ili turski), strukturno je sličan turskom koji se govori u Turskoj.

Više od 65 odsto svih Azerbejdžanaca živi u urbanim sredinama. Veći gradovi iranskog Azerbejdžana su Tabriz, Ardabil, Hoj, Maraga i Zandžan. Pored toga, oko 40 procenata stanovništva regije Urumije u pokrajini Zapadni Azerbejdžan su Azerbejdžanci, što odgovara jednoj trećini stanovništva Teherana. U većim gradovima severozapadnog Irana, Hamadanu, Karadžu i Kazvinu, postoji znatna azerbejdžanska manjina.

Stanovnici Azerbejdžana su deo najautentičnije i najstarije iranske porodice naroda, odnosno arijevske rase. Sačuvali su sve iranske karakteristike tokom dinastija Ahemenide, Arsakida i Sasanida i zadržali svo-

ju etničku čistotu. Kroz istoriju, posebno u savremenoj, Atropatgan je bio pionir napretka u društvenim i političkim pokretima i intelektualnim događajima u Iranu.

Suprotno uobičajenim verovanjima, iranski Azerbejdžani nisu Turci, već autentični Iranci, što je činjenica koju su potvrdile brojne antropološke, genetičke i istorijske studije.

Iranski Azeri, u kulturnom pogledu su deo iranskih naroda i uticali su na iransku kulturu. U isto vreme, na njih su uticali njihovi neiranski susedi, posebno narodi Kavkaza i Rusi. Azerska je osobita i usko povezana sa muzikom drugih iranskih naroda, persijskom i kurdskom, kao i muzikom kavkaskih naroda.

Azeri su tokom svoje istorije živeli na prostoru koje je bilo mesto ukrštanja mnogih civilizacija, što im je pomoglo da razviju bogatu tradiciju dekorativnih umetnosti kao što je izrada tepiha, čipke, štampanog tekstila, nakita, posuda od bakra, gravira metala, drvenih predmeta i keramike. Najviši domet azerbejdžanske umetnosti predstavlja veština tkanja tepiha. Tabriz je jedno od glavnih središta tkanja tepiha u Iranu. Trenutno 40 odsto izvoza

Azeri muškarac u tradicionalnoj nošnji

iranskog tepiha potiče iz ovog grada. Drugi centar za tkanje tepiha nalazi se u Ardebilu. Dva najpoznatija iranska tepiha na svetu izrađena su u Ardebilu 1540. godine. Jedan se nalazi u Muzeju Viktorija i Albert u Londonu, a drugi u Muzeju umetnosti u Los Angelesu. Tepisi imaju svilene osnove i sadrže preko trideset miliona čvorova.

Životni stil gradskih Azerbejdžanaca ne razlikuje se od života Persijanaca, a postoji i velika povezanost unutar gornjih i srednjih slojeva u gradovima sa mešovitim stanovništvom. Slično tome, ni običaji azerbejdžanskih seljaka se značajno ne razlikuju od onih persijskih. Većina Azerbejdžanaca, kao i većina Persijanaca, su šiit-

ski muslimani, iako mali broj Azerbejdžanaca sledi verske pravce *ahl-e hakk*, a neki su behajje.

Postoje dva mišljenja o poreklu iranskih Turaka. Prema prvom, oni su potomci Turaka koji su ili migrirali u Iran u 7. i 11. veku ili su tokom različitih perioda napali delove Irana. Po drugom, oni su izvorni stanovnici Irana kojima su osvajači tokom vekova okupacije nametnuli svoje jezike.

Azeri čine 25 odsto celokupne populacije u Iranu. Najvažniji deo Azera je narod Šahsavan koji su živeli u regionima Azerbejdžana i Ardebila još od ere safavidskog kralja Šah Ismaila u 15. veku. Druga etnička grupa su Kezelbaši koji su živeli u Azerbejdžanu, posebno u blizini gradova Meškin Šahr i Ahar još pre ere Safavida. Arasbaran je treća etnička grupa. Nomadi arasbaranske etničke grupe veći deo života provode u šumama i planinama. Leti obično odlaze na visije planina Kara Dag (Arasbaran), Halhal i Asalem, dok zimi prelaze u niska područja Dašt-e Moghan (Moganska ravnica), Germe i obale reke Aras. Praznici azerbejdžanskog naroda uključuju verske, kao što su ramazanski i kurban-bajram, najznačajniji nacionalni praznik je Nova godine (*Noruz*), a socijalni su veridbe, venčanja, žetva i slično tome.

Azeri jezik

Azerbejdžanski, poznat i kao azeri, je turski jezik koji je usko povezan s turskim i na koji su uticali persijski i arapski jezik. Narodi koji govore turski jezik pojavili su se na prostoru današnjeg Azerbejdžana u 7. veku. U 11. veku, nakon turske invazije, turski jezik je postao dominantan u ovom regionu. Sledeća, mongolska invazija usledila je u 13. veku, ali je bila kratkotrajna. Početkom 1800-ih Azerbejdžan je podeljen između Persije i Rusije. Nakon pada carske Rusije, ruski Azerbejdžan je postao

nezavisna država sve dok Sovjetski Savez nije ponovo uspostavio kontrolu nad regionom. Tokom 2500-godišnje istorije Irana, stanovnici Azerbejdžana (Atropatgana) smatrani su Irancima i delom iranske nacije.

Turski jezik koji se govori u Iranu srodan je turskom jeziku sa Kavkaza, ali se različito razvijao od regiona do regiona. Turski dijalekt kojim se govori u iranskoj pokrajini Azerbejdžan je ogoz, koji je maternji jezik iranskih Turaka. Ogozi imaju dve akcenatske grupe: severnu i južnu. Severni akcenat se govori u Republici Azerbejdžan, dok u Iranu preovlađuje južni akcenat gde je narod bio pod uticajem farsija. Razlike u dijalektu, a posebno u kulturi i običajima, među Turcima u Iranu su uglavnom ignorisane; naglasak je generalno stavljen na turski jezik u celini, a ne na druge karakteristike Turaka u Iranu. U prošlosti, Iranom je vladalo nekoliko turskih dinastija uključujući Gaznavide, Seldžuke, Safavide i Kadžare.

Književnost

Džahan Šah (1438–67), vladar Azerbejdžana, bio je vrhunski pesnik. Objavio je poetsku zbirku pod pseudonimom Haki-ki. Šah Isma'il (1487–1524), koji je koristio pseudonim Hata'i, bio je istaknuti vladar-pesnik i osim poetske zbirke napisao je „Deh-namu“, delo u formi mesnevice, u kojem uznosi vrline i mudrost imama Alija, prvog šitskog imama, odnosno četvrtog sunitskog pravovernog halife. Nakon safavidske ere, Azeri nisu uspeli da nastave raniji književni razvoj. Glavno obeležje književnosti 17. i 18. veka bio je razvoj stihovanih narodnih priča, uglavnom namenjenih za izvođenje ašug muzičara na venčanjima. Najpoznatija književna dela ovog žanra su „Koroglu“, „Ašik Kerib“ i „Kerem ila esli“.

Po uspostavljanju dinastije Kadžar, došlo je do procvata azerbejdžanske knji-

ževnosti koja je do kraja 19. veka dostigla vrhunac. To je period kad se na azeri jeziku pojavljuju prvi listovi, a društveni aktivizam postaje glavna tema književnih dela. Najuticajniji pisci ovog doba su Fathali Ahondzade i Mođez Šabestari.

Period vladavine Pahlavi dinastije predstavlja najmračnije razdoblje za azerbejdžansku književnost. Obrazovanje i objavljivanje na azeri jeziku bilo je zabranjeno, a pisci kao što su Golam Husein Saedi, Samad Behrangi i Reza Barahani objavljivali su na persijskom jeziku. Jedini izuzetak bio je Muhamad Husein Šahrjar, poznat po delu „*Hejdar Babaja salam*“, napisanom u stihovima, koga su književni i kulturni značaj sačuvali od cenzure. Šahrjarovo delo predstavlja originalan način izražavanja kulturnog identiteta u sažetom pesničkom obliku, koji je usvojila generacija manje poznatih pesnika iz regiona Arasbarana kako bi zapisala svoje usmene tradicije. Izuzetan primer predstavlja Abas Eslami, poznat pod nadimkom Barez, (1932–2011) koji je u knjizi pod nazivom „*Tugovanje Sabalan*“ dao melanholičan opis propasti svoje domovine.

Muḥamed Husein Šahrjar

Umetnost

Tabriz je glavni centar proizvodnje čuvenih iranskih ćilima. Njihov izuzetan kvalitet je veoma cenjen na svetskom tržištu. Ćilimi i tepisi iz Tabriza obično imaju pozadinu boje slonovače, sa motivima u plavoj, roze i boji indiga. Često imaju veoma simetrične i uravnotežene šare. U sredini se obično nalazi medaljon, a okružen je motivima lozica i palminog lišća. Jedna od glavnih karakteristika kvaliteta tabriških ćilima jeste način tkanja i korišćenje specijalnih čvorova koji garantuju izdržljivost ćilima.

Ardebilski tepih

Muzika

Tradicionalna azerbejdžanska muzika može se svrstati u dve kategorije: ašug i mugam. Mugam, i pored sličnosti sa persijskom klasičnom muzikom i od izuzetnog značaja u Azerbejdžanu, nije bila popularna među iranskim Azerima. Ašug muzika je preživela u planinskom regionu Karadag i trenutno je prepoznata kao predstavnik kulturnog identiteta Azera. U skorije vreme u Tabrizu je počela sa radom akademija na kojoj majstori ove muzičke tradicije, Ašik Imran Hejdari i Ašik Čangiz Mehdipur, podučavaju i popularišu ovaj muzički žanr, čime je značajno poboljšan njen status u zemlji.

Ašik, tradicionalni muzičar, Tabriz

Azerbejdžanska muzika podeljena je u pet kategorija:

1. *aşiklar* (tradicionalne pesme),
2. *halk mahinlari* (narodne pesme),
3. *ta'zije musiksi* (verska muzika i muzika žalovanja),
4. *amak mahinlari* (muzika koja se izvodi tokom obavljanja svakodnevnih poslova),
5. *toj dujun musiksi* (svadbena i plesna muzika).

Dva glavna žanra azeri muzike su *makami* ili *radifi*, profesionalna, i *ašiki*, amaterska. Ženski muzičari se zovu *sazande*, a muški *ašik motreb*.

Običaji

U iranskom Azerbejdžanu se svadbene ceremonija i dalje održava na tradicionalan način. Nevesta se uveče vodi u kuću mladoženje. U prošlosti mlada je u kuću budućeg muža odvođena na konju, ali sada se u urbanim sredinama uglavnom koristi automobil. Pre toga, u mladoženjinu kuću se donose miraz i pokloni za nevestu. Nevesta se ukrašava i u pratnji neke starije žene iz svoje porodice odlazi mladoženjinoj kući. Nevestin otac dolazi na vrata kuće i moli se za njenu sreću u braku. Mladoženjina porodica organizuje večeru na koju se pozivaju mnogi muškarci i žene sa obe strane. U stara vremena postojao je običaj da mladoženja gađa nevestu u leđa sa tri jabuke i po glavi joj prospe slatkiše, bonbone i novac.

Kusa galim je ritual za koji se veruju da se praktikuje još od vremena poslanika Avrama u kojem narod Azeri moli za Božiji blagoslov. Stanovnici, takođe praktikuju ceremoniju *Hidr-e nabi*, posvećenu Hidru, tajanstvenoj ličnosti visokog duhovnog statusa koja se pominje u islamskoj tradiciji. Ova ceremonija se održava 20. februara, što se poklapa sa prvim danom meseca esfanda po iranskom kalendaru i obeležava pesmom i igrom u očekivanju svetle budućnosti.

Čele kućak, obred koji se održava sredinom zime kada se na krovovima kuća pale vatre, puca u vazduh i pravi buka u cilju da se preplaši i otera duh hladnoće, ili *kari nana*, na azeri jeziku.

Uoči praznika *čoharšanbe suri*, poslednjeg utorka u godini, ljudi zamišljaju šta žele dok prolaze kroz sveti kamen (*dalikli daš*), i ako im se želje ispune imaju

obavezu da rodbinu i komšije časte kolačima.

Takam je drvena antilopa (lutka) prekrivena raznobojnim komadićima tkanine. *Takamci* je naziv za lutkara koji pomera lutku i radosnim pesmama najavljuje dolazak proleća i nove godine.

Tokom meseca muharema u znak sećanja na žrtvu imama Huseina održava se obred *tašt gozari* koji je posvećen žeđi sa kojom su imam Husein i njegovi pratioci bili suočeni u pustinji Kerbele.

Obeležavanje svetkovine tašt gozari u Ardebilu

Nošnja

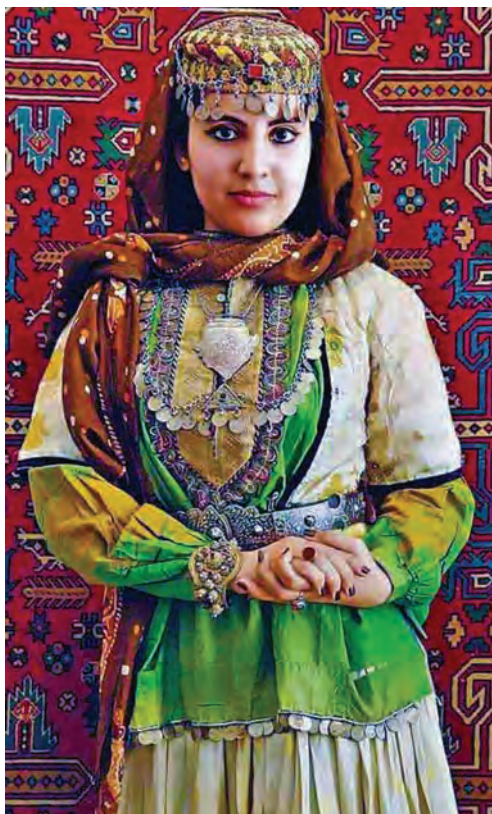
Azerbejdžanke uglavnom nose sličnu odeću, ali haljine žena iz Ardebila se smatraju oličenjem azerbejdžanske ženske odeće, posebno među nomadskim i seoskim ženama. Ženska odeća uključuje i posebne

Tradicionalne azeri kape

Azeri nošnja

Tradicionalna ženska nošnja

široke pantalone zvane *tonban*, haljinu zvanu *šalita*, prsluk na kome se nalaze zakrpe i novčići. Takođe, nose i malu maramu i veću, zvanu *čargat*, koja je ukrašena cvećem i lepim dezenima. Muškarci u selima nose odelo i kape.

Lezgi je poznati azerski živopisni ples.

Kuhinja

U azerskoj kuhinji najzastupljenija su sledeća jela:

- *aše dug*, supa od jogurta,
- *kufte karun*, jelo od ćufti,
- *tabrizi kebab* (tabriski kebab),
- *kufte tabrizi* (velike ćufte),
- *pićak kejm* (kebab od mesa iseckanog na kockice),
- *rešte polo kejsi* (pirinač sa sušenim kaj-sijama),
- *dojmadž* (jelo od hleba, sira i jogurta),
- *karnijarih* (jelo od mlevenog mesa, belog luka, plavog patlidžana i peršuna),
- *hingal* (jelo od mlevenog mesa, jogurta sa vlašcem, testa i belog luka),
- *dušama polo* (jelo od pirinča, šafrana i pilećeg mesa),
- *dolme* (jelo slično punjenim paprikama),
- *kejmak*, krem od mleka,
- *aše jarma*, supa od kuskusa,
- *kejsava*, jelo od urmi, jaja i maslaca,

Tabriske ćufte

Gurabije

- *kejkanak*, ukuvani šećerni sirup sa šafranom i jajima,
- *sabalanski med*,
- *halvaje sijah*, alva sa kremom od maslaca.

Rukotvorine

Najpoznatije rukotvorina iranskih Azerbejdžanaca su *džadžim* (posebna vrsta dvostranog tepiha ravnog tkanja), tepisi, tepih od filca i različite vrste predmeta od drveta, kamena i metala. Veoma su za-

Džadžim

Srebrne minduše

stupljeni i proizvodi od kože, *serme duzi* (vrsta veza), *varni bafi* (vrsta pletiva), *give bafi* (takođe vrsta pletiva), *džadžim* i *bareš bafi* (izrada odevnih predmeta od vune), *saradži* (izrada konjskih sedala), *mafraš bafi* (tkanje velikih kovčega u kojima nomadi drže svoje stvari tokom sezonskih migracija).

Istaknute ličnosti azerske etničke grupe u Iranu

Muhamad Husein Šahrijar (1906–1988), istaknuti iranski azerbejdžanski pesnik koji je pisao i na azeri i na persijskom jeziku. Njegovo najvažnije delo, *Hejdar Babaia Salam*, koje se smatra vrhuncem azerbejdžanske književnosti steklo je veliku popularnost u turskom svetu i prevedeno je na više od 30 jezika. Napisano na azeri jeziku i kasnije prevedeno na persijski, dugo je bilo na listi deset najprodavanijih knjiga u Teheranu. Hejdar Baba je ime planine na kojoj je pesnik proveo detinjstvo.

Počeo je kao pesnik tragične poezije. Napisao je i knjigu epskih pesama „*Taht-e Džamšid*” (Persepolis). Pisao je liriku, katrene, ode i elegije. Zanimao se za humanistička pitanja i u svojoj pesmi „*Pismo Ajnštajnu*” kritikovao je rezultat njegovog naučnog rada koji je zloupotrebljen u izradi nuklearnog oružja. Suprotno mnogim drugim ličnostima svog vremena, Šahrijar je imalo veoma malo dodira sa politikom. Bio je, međutim, poznat po strasnom nacionalizmu; u njegovom delu postoje brojne metafore u kojima se hvalje pojmovi kao Persepolis, Zaratustra i Ferdosi.

Muhamed Husain Tabataba’i (1903–1981), filozof i jedan od najistaknutijih mislilaca modernog šiitskog islama. Njegovo najznačajnije delo je višetomni komentar *Kur’ana*, „*Tafsir al-Mizan*”.

Muḥamed Husain Tabataba'i

Lotfi Aliasker Zade

Ebrahim Hatamikia

Lotfi Aliasker Zade (1921–2017) matematičar, naučnik u oblasti informatike i računarstva, inženjer elektrotehnike, istraživač veštačke inteligencije i profesor emeritus računarske nauke na Univerzitetu Berkli u Kaliforniji. Najveći naučni doprinos dao je u oblasti rasplinutih skupova i rasplinuto-logičkih sistema.

Parviz Parastui (1955–), proglašen je za najboljeg glumca iranske kinematografije. Igrao je u brojnim filmovima i televizijskim serijama.

Kamal Tabrizi (1959–), filmski režiser. Režirao je kultne iranske filmove poput „*Lejli je sa mnom*“, „*Gušter*“, „*Tepih od vetra*“.

Ebrahim Hatamikia (1961–), filmski režiser, scenarista, snimatelj i glumac. Poznat po filmovima koji prikazuju uticaj iransko-iračkog rata na Iran. Njegovi filmovi se smatraju nekim od najboljih ostvarenja, koja se bave tematikom iransko-iračkog rata. Među najpoznatijim ostvarenjima su „*Od Karhe do Rajne*“, „*Crvena traka*“, „*Po damaskom vremenu*“.

Reza Mir Karimi (1967–), filmski reditelj. Za svoje prvo autorsko ostvarenje,

„*Dete i vojnik*“, dobio je prestižne međunarodne nagrade. Među najznačajnijim filmovima su „*Pod mesečinom*“, „*Tako blizu*“, „*tako daleko*“, „*Kocka šećera*“.

Husein Alizade (1951–), muzičar, kompozitor, maestro tara i setara, tradicionalnih iranskih instrumenata, nastupao je sa najznačajnim imenima savremene iranske muzičke scene kao što su Šahram Nazeri i Muhamedreza Šadarijan.

Alame Muhamed Taki Džafari (1925–1998), filozof, intelektualac i islamski teolog. Najznačajniji uticaj ostavio je u oblastima kao što su istorija, logika, metafizika, filozofija, književnost, misticizam, jurisprudencija i filozofija nauke.

Husein Alizade

2. Kaškaji

Kaškaji su druga po veličini grupa u Iranu koja govori turski jezik. Broje oko 600.000, i čine savez od nekoliko turkofonskih plemena u pokrajini Fars na jugu centralnog Irana. Istorijski gledano, Kaškaji su bili nomadi koji su se kretali između letnjih i zimskih pašnjaka planine Zagros severno i južno od Širaza. Većina Kaškajia su šiitski muslimani. Savez Kaškaji plemena nastao je u 18. veku, a tokom devetnaestog veka postao je jedna od najbolje organizovanih i najmoćnijih plemenskih grupa u Iranu. Početkom tridsetih godina prošlog veka Reza Šah Pahlavi (r. 1925–41) ih je prisilno naseljavao, ali su se

Prolećna migracija ogranka Šeš boluki Kaškaji plemena severno od Širaza

Kratak predah uz čaj u vreme seobe, pripadnici Kaškaji plemena severno od Jasuda u pokrajini Kohkiluje i Bojer-Ahmad

oni, nakon njegovog egzila 1941. godine, poput Bahtijara i drugih prisilno naseljenih plemena, vratili nomadskom načinu života. Međutim, smanjenje broja i neorganizovanost, koje su pretrpeli nakon naseljavanja, sprečili su ih da povrate svoju prethodnu snagu i nezavisnost. Od sredine 1960-ih, Kaškaji se naseljavaju u selima i gradovima. Prema nekim procenama, do 75 odsto svih Kaškajia se naselilo početkom 2000-ih. I Kaškaji i ostali govornici turskog jezika u pokrajini Fars prepoznaju zajednički etnički identitet u odnosu na ne-Turke. Sve grupe regiona, koje znaju turski jezik, govore ga uzajamno razumljivim dijalektima koji su usko povezani sa azerbejdžanskim.

Tradicionalni nomadski narod Kaškaji se godišnje dva puta seli sa svojim stadom. Oni pređu otprilike 480 kilometara do letnjih brdskih pašnjaka na severu Širaza; i isto toliko južno do zimskih pašnjaka na nižim, toplijim zemljama u blizini Persijskog zaliva.

Žive u crnim šatorima napravljenim od kozje vune. Žene se brinu o deci i pripremaju hranu, muzu koze i tkaju tepihe i ćilime. Kaškaji žene nose tradicionalnu

Kaškaji muškarac

Žena iz Kaškaji plemena

Kaškaji devojka

odeću, a jedina šminka koju koriste je *kohl*, drevna kozmetika za oči. Muškarci su uglavnom pastiri i veći deo vremena provode u uzgoju i ispaši stoke.

Muška nošnja plemena Kaškaji

U 19. veku etnička nošnja običnih kaškajskih muškaraca sastojala se od pantalone sa širokim nogavicama (*tonban*), košulje bez kragne (*kejnak*) i dugačkog ogrtača

(*arkhalok*) vezanog širokim nagomilanim šalom. Preko odeće su nosili ogrtač od filca, poznat kao *kapanak*.

Pokrivali su glavu zaobljenim crnom kapom od filca, poznatom kao *berk*. Njihov kostim uvek je bio ukrašen pištoljima, noževima, bodežima ili mačevima. Međutim, kostim Kaškaji hana (titula koja se dodeljivala vladarima i zvaničnicima) razlikovao se od običnih muškaraca.

Muška nošnja

Njihov kostim se sastojao od bele košulje bez kragne i dugačkog ogrtača koji je bio preklopljen napred, i šala na pojasu koji je držao ogrtač.

Od sredine 19. veka, Kaškaji muškarci počinju da nose jednu vrstu kape od filca u bež, žutosmeđoj ili sivoj boji, poznatu kao *doguši*, što doslovno znači „dvouhi”. To je zaobljena kapa slična šajkači, koja iznad ušiju ima dva podignuta preklopa.

Prema *Iranskoj enciklopediji*, nakon što je vraćena dozvola nošenja narodne nošnje, koja je od strane Reze Šaha bila zabranjena u periodu od 1928. do 1941. godine, ova kapa je postala simbol povraćene nezavisnosti i identita Kaškaji etničke grupe koju su ubrzo prihvatili svi kaškajski muškarci.

Ženska nošnja plemena Kaškaji

Haljine koje nose Kaškaji žene su dugačke i radi lakšeg hodanja imaju dva proreza na obe strane. Rukavi su, takođe, dugi. *Tonban torki* je dugačka naborana suknja

Ženska nošnja

Detalji kaškajiske ženske nošnje

od laganih tkanina. Sve Kaškaji žene nose dve ili tri suknje.

Čargad je fina i tanka tkanina koja ima posebnu mustru i koristi se kao marama. Pokriva celu glavu osim lica.

Dastmal je tkanina koja se koristi kao traka za glavu i štiti je od hladnoće i vetra. Tkanina za glavu treba da bude izrađena od skupocenih tkanina poput svile.

Arhalog je somotski prsluk koji se nosi u hladnim sezonama.

Izrada tepiha

Kaškaji su poznati po izradi tepiha i drugih proizvoda od vune. Njihove tepihe često nazivaju „širazi“, jer je taj grad u prošlosti bio glavno tržište tepiha. Vuna proizvedena u planinama i dolinama u blizini Širaza izuzetno je meka i lepa i ima dublju boju od vune iz drugih delova Irana. Tepisi koje prave Kaškaji verovatno su najpoznatiji od svih persijskih proizvoda koje izrađuju plemena. Bisage, ukrašene živopisnim geometrijskim dizajnom, superiorne su u odnosu na sve druge.

Čilim sa kaškaji mustrom

Institucija braka

Svadbena veselje među narodom Kaškaji, prema njihovim tradicionalnim običajima, održava se na otvorenom prostoru i potiče iz iransko-islamske tradicije. Kaškaji pozivaju svoju rodbinu i poznanike u šatore koje su već postavili u prirodi, na lokalne pašnjake i ravnice, i slave tako što igraju i sviraju na instrumentima kao što su saz, dohol i ples. Na svadbenim veseljima se uglavnom služi jedna vrsta paprikaša poznatog kao boz-gorme, koja uvek sadrži sveže meso. Kaškaji imaju običaj da novoj porodici daruju poklone poput šećera, pirinča i ovaca, koji su poslednjih godina zamenjeni gotovinom.

Celibat kod ovog naroda je neprihvatljiv, pa je odatle brak jedan od najvažnijih društvenih i etičkih principa. Za sklapanje braka neophodan je pristanak ćerkinih

Detalji sa svadbe

*Jesenja migracija Kaškaji plemena,
u blizini Eklida, pokrajina Fars*

roditelja, posebno oca. Brak između rođaka ili pripadnika različitih plemena Kaškaji naroda je češći od braka između Kaškajija i ne-Kaškajija. Međutim, neke porodice radije proširuju domen svojih društvenih odnosa tako što svoju decu venčavaju sa pripadnicima drugih etničkih grupa.

Kaškaji muškarci ne praktikuju poligamiju, osim u slučajevima kao što su neplodnost kod prve žene, izdaja ili pristanak. U slučaju da je žena neplodna, običajno pravo joj dozvoljava da svom mužu odabere

drugu ženu. Sinovi se obično smatraju čuvarima porodičnog nasleđa. Veći broj sinova u porodici znači i više onih koji će se brinuti o stoci. U porodicama dominira patrijarhat u vidu supruga ili oca čiji autoritet je neprikosnoven. Međutim, u određenim slučajevima, glava porodice supruzi i deci može dozvoliti da komentarišu i daju predloge o važnim porodičnim pitanjima.

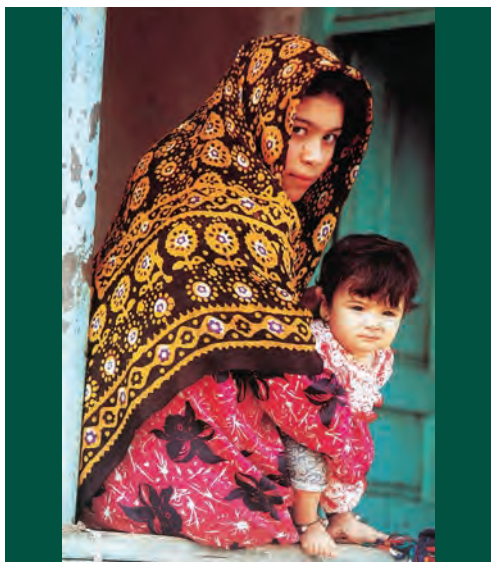
Uobičajeno je da mladoženja na porodica u velikoj meri mladom bračnom paru obezbedi pokućstvo i nameštaj. Mladoženja je uvek stariji od neveste, a sklapanje braka između 35-godišnjaka i 20-godišnje devojke nije ništa neobično. Najčešće želju za prosidbom mladić saopštava majci ili drugom članu porodice koji o tome obaveštavaju oca. Takođe je pravilo da mlada bude zaprosena od strane mladoženjine porodice, a ne obratno, jer se to smatra neprikladnim. Svadbena proslava se održava u skladu sa minimalnim sredstvima koja su za to predviđena. Za datum venčanja se obično određuje neki poseban dan koji Kaškaji smatraju svetim, koji se odabira u dogovoru dve porodice.

Iako je nomadski život Kaškaji plemena veoma težak i naporan, mnogi od njih su ipak zadovoljni ovim načinom života, jer su veoma ponosni što nastavljaju tradiciju koja traje već više generacija. Bude se ujutro sa izlaskom sunca, muškarci odlaze sa svojim stadima, dok žene ostaju u kampu i rade na svakodnevnom kućnim poslovima. Glavni izvor prihoda su stada ovaca i koza od kojih dobijaju meso, sir i mleko, a takođe i jarići i jagnjad koje prodaju na pijacama različitih gradova.

3. Turkmeni

Turkmeni vode poreklo od turskih naroda Centralne Azije koji uglavnom žive u Turkmenistanu, severozapadu Avganistana i severoistoku Irana. Manje grupe postoje i u severnom Pakistanu i na Kavkazu. Govore na turkmenskom, zapadne oguške grane turskih jezika. Većina Turkmena su muslimani suniti hanefijskog pravca. Dugo su živeli nomadskim životom u stepama između reke Sir Darje i Aralskog mora. Do 7. veka Turkmeni su bili deo velikog turskog naroda. Nakon sloma vladavine Gokturks-a u unutrašnjoj Aziji, grupa Turaka zvana Oguz se odvojila od ovog saveza turskih naroda i migrirala prema Aralu i Sir Darji.

Turkmeni su podeljeni u nekoliko plemena, od kojih su neka odeljci većih plemena koja žive preko granice u Turkmenistanu. Iranski Turkmeni žive severoi-

Majka i dete, Gorgan

Turkmenska porodica

stočno od Kaspijskog mora, u regionu pokrajine Golestan poznate kao Turkmen-ska Sahra. Pretežno nomadi pre tridesetih godina prošlog veka, Turkmeni su se nastanili u stalnim selima i bavili se poljoprivredom, posebno uzgojem pamuka. Od 1980-ih se sele u regionalne urbane centre. Od 1996. godine, od oko 500.000 Turkmena u Iranu, oko 20 procenata je živelo u gradu Gonbad-e Kavus, dok je još 20 procenata živelo u drugim gradovima i etnički mešovitom glavnom gradu pokrajine, Gorganu.

Turkmeni su prihvatili islam u 11. veku po hidžri i od tada praktikuju svoje verske i etničke tradicije i rituale. Nekada su se bavili stočarstvom. Ali, nakon završetka Drugog svetskog rata, prihvatili su sedelački način život i počeli da se bave poljoprivredom.

Izrada tepiha

Tkanje tepiha je spoj umetnosti, ukusa, zanatstva i strpljenja ovog naroda koji je se prenosi sa generacije na generaciju.

Turkmenske žene su veoma vešte u tkanju tepiha i čilima. One stvaraju predivne dizajne na tepisima i njihovi radovi se izvoze u različite zemlje.

Konstrukcija staništa turkmenskog plemena Jomut

Nošnja

Turkmeni, posebno njihove žene, sačuvali su svoju tradicionalnu nošnju koja je prepoznata u svakom delu zemlje. Turkmenske žene nose dugu haljinu i maramu zvanu *čargat*. Odeća ukazuje na njihov bračni status. Haljine i marama koje nose udete žene razlikuju od onih koje nose neudate. Crvena boja je veoma popularna među Turkmenima, posebno ženama. Marama za pokrivanje glave, takođe, ukazuje na plemensku vezu i socijalni status pojedinca. Iako se danas turkmenska odeća proizvodi u fabrikama mnogi mladi ljudi ručno izrađuju svoju tradicionalnu.

Ženska narodna nošnja

Muzika

Muzika je neizostavni deo turkmenskog života. Inspirisana je prirodom, društvenim odnosima i migracijama i neodvojivi

je deo svih ceremonija, proslava i različitih kulturnih događaja. *Dotar*, jedan od glavnih muzičkih instrumenata Turkmena je instrument sa dve žice i dugim vratom koji je popularan i prisutan u Iranu i kod njegovih istočnih i severoistočnih suseda.

Tradicionalna igra

Venčanje

U iranskoj pokrajini Golestan venčanje se proslavlja na poseban način. Među Turkmenima zadržao se običaj da otac bira suprugu za svog sina i zaključuje bračni ugovor. Njihove svadbe i druge proslave obavljaju se sa puno žara i uzbuđenja.

Mladenci u tradicionalnoj turkmenskoj nošnji

4. Druge grupe koje govore turski jezik

U severoistočnom delu provincije Ardebil živi oko 50 plemena koja se kolektivno zovu *Ilsavan* (ranije poznato kao *Šahsavan*). Ilsavani, za koje se procenjuje da ih u Iranu ima oko 75.000 do 100.000, uglavnom su nomadi koji provode leta na visokim padinama planine Sabalan, a zimi prelaze u nizijski deo Dašt-e Mogan, pored reke Aras, koja čini granicu između Irana i Republike Azerbejdžan.

Afšari, druga manjinska grupa, otprilike istog broja kao Ilsavani, raštrkani su po Iranu. To je polunomadski narod koji govori dijalektom sličnom azerbejdžan-

Izrada tepiha, pripadnice turskog nomadskog plemena Šahsavan

Pripadnica turskog plemena Šahsavan

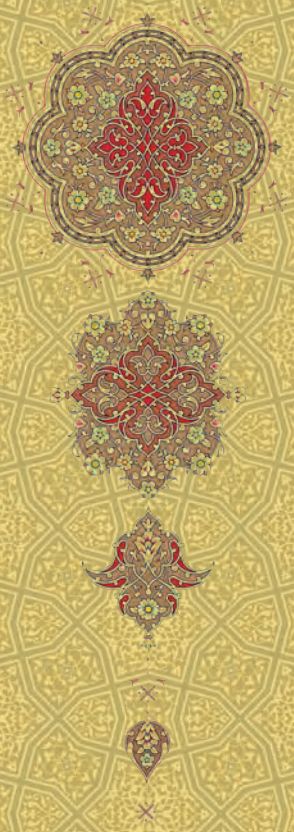
skom, žive duž obale jezera Urumije, oko grada Zandžana, uz granicu sa Kurdistanom, južno od grada Kermana, i na severu, u pokrajinama Razavi i Južni Horasan. Procenjuje se da ove razdvojene grupe broje oko 100.000, ali one ne priznaju zajednički identitet i nisu politički jedinstvene. Ipak, svi se nazivaju Afšarima i razlikuju se od drugih grupa, kako turskih, tako i ostalih, koje ih okružuju.

Među nekoliko drugih vrlo malih grupa koje govore turski jezik, najistaknutiji su *Kadžari*. Žive u ruralnim područjima pokrajine Mazanderan, i pleme su kraljevske porodice koju je Reza Šah svrgnuo 1925. godine.

SEMITSKÉ GOVORNE GRUPE

Aleksandar Dragović

1. Arapi

A rapski i asirski su semitski jezici koji se govore u Iranu. Arapski je zastupljen u pokrajini Huzestan i duž obale Persijskog zaliva. To su moderne varijante starijeg arapskog, koji je činio osnovu klasičnog književnog i svih kolokvijalnih jezika arapskog govornog sveta. Ne postoji jezička veza između arapskog i persijskog jezika, mada persijski vokabular sadrži mnoge arapske pozajmljenice. Arapski jezik je, osim toga, obredni jezik svih muslimana u Iranu. Deca u školi uče da čitaju *Kur'an* na arapskom jeziku.

Godine 2008. u Iranu je živelo oko 1,6 miliona Arapa (oko 2 procenta). Većina je nastanjivala južnu pokrajinu Huzestan, gde su činili značajnu etničku manjinu. Većina ostalih Arapa živela je duž obale Persijskog zaliva između Bušehra i Bandar Abasa, mada je bilo i malih raseljenih plemenskih grupa koje su živеле u centralnom i

Žitelji Bandar Lafta, pokrajina Hormozgan

istočnom Iranu. Oko 50 odsto Arapa su stanovnici gradova, koncentrisani su u Abadanu, Ahvazu, Bandar Abasu, Bušehru i Horamšahru. Većina odraslih muškaraca u arapskim gradovima su nekvalifikovani radnici, posebno u naftnoj industriji. Arapi, takođe, rade u trgovini i uslugama, a mala grupa arapskih profesionalaca pojavila se od 1980-ih. Seoski Arapi iz Huzestana su uglavnom poljoprivrednici ili se bave ribolovom. Mnogi Arapi koji žive duž obale Persijskog zaliva zarađuju od ribolova ili rukovode čamcima koji su uključeni u unosnu trgovinu između Irana i arapskih država Persijskog zaliva.

I Arapi iz Huzestana koji žive u ruralnim krajevima, kao i oni nastanjeni u gradovima mešaju se sa Persijancima, Turcima i Lorima koji takođe žive u provinciji i brojčano ih nadmašuju. Arapi iz Huzestana su šiitski muslimani, i zajednička veroispovest olakšava sklapanje brakova između Arapa i drugih Iranaca. Ipak, Arapi često imaju tendenciju da se smatraju odvojenim od ne-Arapa, pa ih tako doživljavaju i ostali Iranci. Arapi na području koje se proteže od Bušehra do Bandar Abasa su pretežno sunitiski muslimani.

Najbrojnija arapska zajednica u Iranu su *Ahvazi*, koji pretežno žive u resursima bogatoj pokrajini Huzestan, na jugozapadu Irana koja se graniči sa Irakom.

Nošnja

Arapski muškarci tradicionalno nose *dišdaše*, košulju sa dugim rukavima do gležnja, obično u beloj boji i *kefiju*, kojom

Tradicionalna ženska nošnja na ostrvu Kešm

pokrivaju glavu. Žene nose različite kostime među kojima je najpoznatija *aba*, pokrivač od lakog materijala crne boje sa dugim rukavima od kojih su ruke izložene samo na zglobu, *đilbab* ili *čador* – široki crni ogrtač koji pokriva telo od glave do pete. Među arapskim ženama je rasprostranjena tetovaža. *Asabe* je marama slična turbanu, kvalitet čije tkanine označava so-

cijalni status žene. *Pušije* je svilena tkanina nalik maski koja pokriva lice. Postoji i više vrsta haljina; *nefnef* je dugačka i široka haljina, a *toub* je lepršava, koja se nosi preko *nefnefa*. *Ne'al* i *kabkab* ili *karkab* su dve vrste obuće.

Uobičajeno ime za Arape naseljene duž Persijskog zaliva je *bandari*. Odeća im je različita. Žene nose šarenu odeću, a neke od njih maske. Muškarci obično nose bele duge tunike i sandale.

Muzika

Muzika iranskih Arapa, takođe, se naziva *bandari*, i odlikuje se snažnim brzim ritmom, koju prati brzi ples. Među

Muzičari iz Porta Kong

Arapska narodna igra, pokrajina Hormozgan

Lokalni instrument nej anban

najpoznatijim arapskim igrama je poznati ples mačeva koji se izvodi na posebnim ceremonijama. Ritual ispijanja kafe deo je nacionalnog nasleđa, koji se obavlja u *mozifu*, posebnoj sobi za goste.

Lokalna tradicija i obredi

Molitva za kišu

Uobičajena ceremonija u pokrajini Hormozgan je prizivanje kiše u sušnim periodima. Tada se u gradskim sabornim džamijama, musalama, obavlja zajednička molitva za kišu. Pevajući molitve kojim se priziva kiša, deca idu po kućama i skupljaju novac i hranu. U naredna dva dana sprema se hrana koja se deli siromašnima, zatim se stanovnici grada skupljaju u sabornoj džamiji obučeni u belu i čistu odeću. Tu se recituje Časni Kur'an, obavlja molitva i drži post, jer se veruje da će molitva onih koji poste biti uslišena i prizvati kišu.

Zar

Drugi značajan ritual specifičan za ovu oblast odnosi se na verovanje u postojanje vetra koji može biti zloban ili miran, ver-nik (musliman) ili nevernik. Vetar po imenu zar pripada opasnoj grupi vetrova koja može da nanese ozbiljnu štetu žrtvi, a ponekad i neizlečivu bolest. Iako su štetnom dejstvu ovog vetra podložni svi ljudi, on ipak najviše pogađa siromašne i one koji su u oskudici. Žrtva zloćudnog vetra podvrgava se lečenju kod posebnog narodnog lekara tokom rituala koji se zove *zar*. Smatra se da je ovo verovanje došlo iz Etiopije.

Rukotvorine

Pokrajina Hormozgan poznata je po raznim rukotvorinama i proizvodima domaće radinosti. Najpoznatije rukotvorine su zemljano posuđe *habla*, tkanina ukrašena zlatnom ili srebrnom čipkom, *gola-batun*, koja se najviše proizvodi u Bandar Lengeu, Bandar Abasu i Minabu. Veoma su cenjeni i posteljina, čilimi, tepisi, pletene korpe, asure i rukotvorine od školjki. U oblasti Bašagard i Minab proizvode se pletene korpe i prostirke, a u Hadži Abadu

Domaća radinost, selo Laft, pokrajina Hormozgan

Tradicionalna tetovaža

najkvalitetniji tepisi. Posebno su interesantne krpore po nazivu *širiki pič*, čije šare su karakteristične za svako pleme. Selo Sadat Abad ima dugu tradiciju izrade ovih krpura. U primorskim mestima, mogu se kupiti ukrasni predmeti i nakit koji su napravljeni od školjki. Na bazarima je velika ponuda lokalno gajenih citrusa i urmi.

Domaća radinost sa ostrva Kešm

Kuhinja

Arapska kuhinja se uglavnom sastoji od urmi, pirinča, mesa i morskih plodova. Riba je veoma popularna i obično se služi sa pirinčem. *Falafel* (ćufte od leblebija sa začinima), *sambusa* i *galije mahi* (riblje prikaš) su poznata slana jela.

Falafel

U gradovima i seoskim područjima pokrajine Hormozgan pripremaju se razna jela, a najpopularniji su morski plodovi, uglavnom ribe i škampi kojih ima u izobilju.

2. Asirci

Drugi semitski narod su Asirci, hrišćanska grupa koja govori modernim asirskim dijalektima, aramejskim jezikom koji je evoluirao od starog sirijskog. Asirci u Iranu uživaju status verske i nacionalne manjine. Zajednički jezik i religija utiču kao spajajuću sila koja Asircima pruža osećaj zajedničkog identiteta sa sunarodnicima i istovercima u Iraku, drugim delovima Bliskog Istoka i u Sjedinjenim Državama. Većina Asiraca pripada istočnoj asirskoj crkvi (koja se ponekad naziva i nestorijanska crkva); manja grupa rimokatoličkih Asiraca uglavnom se naziva kaldejcima.

Procenjuje se da trenutno u Iranu živi oko 32.000 Asiraca. Više od 50 odsto Asiraca živi u Teheranu, koji je magnet za ovu manjinu od početka 1950-ih. Međutim, više od 15.000 Asiraca i dalje živi u oblasti oko jezera Urumije, koji je vekovima bio tradicionalni dom iranskih Asiraca. Od 1979. godine mnogi Asirci su emigri-

rali prevashodno u Sjedinjene Države. Kao rezultat ove migracije, asirsko stanovništvo u Iranu se od revolucije nije povećalo.

Praznici Asiraca

Asirski praznici, poput ostalih fenomena njihove kulture, predstavljaju mešavinu raznih uticaja. Većina njihovih praznika ima verski karakter, i, osim ponekih detalja, ne razlikuju se od praznika ostalih hrišćana, između ostalih i Jermena.

Rođenje Hristovo – Asirci ovaj praznik proslavljaju uz muziku, predstavom rođenja Isusa Hrista i dolaskom magova iz Irana na poklonjenje, pevanjem himni i čitanjem delova iz *Biblije*, naročito psalama, od strane dece. Prijatelji i rođaci se posećuju, da bi jedni drugima poželeli sreću. Kako su iranski Asirci, poput većine hrišćana, osim Jermena, prihvatili gregorijanski kalendar, ovaj praznik slave 25. decembra,

Asirska hrišćanska porodica u tradicionalnoj nošnji pravi puter, Mavana (rani 20. vek)

Iranski Asirci obeležavaju versku svetkovinu

dok neke crkve, koje još uvek upotrebljavaju julijanski kalendar, ovaj praznik slave dvanaest dana nakon toga.

Asirci imaju dva perida posta: jedan je u vreme molitve niniva, traje tri dana i pridržavaju ga se Asirci istočne i haldejske (katoličke) crkve, dok ga protestanti nisu prihvatili; drugi je poznat pod imenom veliki post, traje pedeset dana i prihvaćen je od strane svih Asiraca. Tim postom oni se ugledaju na Isusa Hrista, koji se usamio u pustinji da bi postio.

Ulazak Isusa Hrista u Jerusalim, Asirci još uvek slave čitanjem psalama u crkvi.

Još jedan praznik koji Asirci obeležavaju, jeste **dan kada je telo Isusa Hrista skinuto sa krsta**. Tog dana oni pale sveće i čitaju Bibliju.

Ali, najvažniji praznik Asiraca, jeste **Vaskrs Isusa Hrista**. Ovaj praznik se sastoji od različitih ceremonija i običaja, koji se održavaju zajedno. U mesecu koji prethodi Vaskrsu, ljudi se pripremaju za ovaj praznik tako što sređuju svoje domove i završavaju razne druge poslove. Četrdeset dana nakon praznika Vaskrsenja, kada je Isus Hristos uznet na nebo, slavi se dru-

gi praznik, koji, takođe, protiče čitanjem molitvi i vršenjem naročitih obreda (Pir-ojan i Nabi, 1999, 561–562. strana).

Drevna asirska crkva Svete Marije, Urmija

Asirska (haldejska katolička) crkva Svetog Josifa, Teheran

3. Jevreji

Prisustvo Jevreja u Iranu datira od pre 2700 godina. Štaviše, u Iranu se nalaze neka svetišta jevrejskih poslanika, kao što je Grobnica starozavetnog proroka Danijela u Šušu, Grobnica Jestire i Mardoheja u Hamadanu i proroka Avakuma (Habakuka) u Tujserkanu. Aktivnosti iranskih Jevreja se organizuju i sprovode preko jevrejskog člana u parlamentu i Upravnog odbora Jevrejske asocijacije u Teheranu. Iranski Jevreji uglavnom žive u Teheranu. Ima ih i u Isfahanu i Širazu. Pripadnici jevrejske zajednice dali su svoj doprinos u odbrani Irana tokom iračke agresije 80-ih godina, kada je 15 Jevreja ostavilo svoj život na bojnopolju.

Praznici Jevreja

Iranci jevrejske veroispovesti, sledbenici proroka Mojsija, koji ima titulu sabesednik Božiji, žive u velikim iranskim gradovima. Oni imaju praznike, od kojih je većina u vezi sa važnim verskim događajima. Navešćemo najvažnije od njih sa kratkim objašnjenjima.

Roš hašana – Nova godina (prvi dan jevrejske godine), koja počinje sa mesecom *tišri*, sviranjem u ovnujski rog i ispovedanjem i kajanjem grehova učinjenih tokom protekle godine. Jevreji veruju da ovoga dana pravedni Božiji sud ispituje dela koja su ljudi učinili za godinu dana.

Jom Kipur – sveti jevrejski praznik, koji pada u deseti dan meseca *tišra*, koga zovu dan kajanja, dan posta i dan isкупljenja. Ovaj najvažniji jevrejski praznik, Jevreji provode moleći se Bogu.

Iranski Jevreji obeležavaju sabat u Abrišami sinagogi u Teheranu

Sukot – ili praznik senica, slavi se petnaestog *tišra*, u spomen na milost Božiju koju je On pokazao prema Jevrejima u Sinajskoj pustinji, prilikom izgnanstva iz Egipta. U vreme ovog praznika Jevreji prave šatore i nedelju dana održavaju verske ceremonije. Ovaj praznik obuhvata još tri druga.

Hušanatba – sedmi dan praznika *Sukota*, kada jevreji koriste poslednju priliku da molitvama očiste svoje grehe, pre pravednog Božijeg suda;

Šmini Asret – osmi dan praznika *Sukota*, koji se računa kao poseban praznik, a podrazumeva predaju žrtvi i poklona Božijoj kući, radi zdravlja svih;

Simha Turah – deveti dan praznika *Sukota*, kada se proslavlja završetak čitanje kompletne Tore.

*Iranski Jevreji u sinagogi
Mola Aga Baba, Jazd*

Hanuka – što znači pokloni ili zaveštanja, praznik koji se slavi dvadeset i petog dana meseca *kislo*, kao uspomena na pobedu Jevreja nad Grcima i uklanjanje njihovih idola iz Božije kuće. Za vreme ovog praznika Jevreji pale sveće i osam noći vrše verske obrede.

Tobi Šebat – ili petnaesti ševat, jeste mali praznik, i u stvari predstavlja novu godinu drveća. Ovo je u stvari poljoprivredni praznik i slavi se nakon prvih zimskih kiša.

Purim – sa značenjem praznik žrebanja, sudbine. Ovaj praznik se održava u znak sećanja na propast nameravanog genocida nad Jevrejima u vreme Jestire (su-

pruge kralja Hašajarše¹) i Mordehaja (njelog strica).

Pasha – ovaj praznik, poznat i kao *Praznik hlebova* ili *Praznik nisan*, slavi se 15. dana meseca *nisana*, u čast izlaska Jevreja iz Egipta (radi više informacija o ovom prazniku pogledati Mindalovu knjigu „Istorijat Pashe“, godina nepoznata).

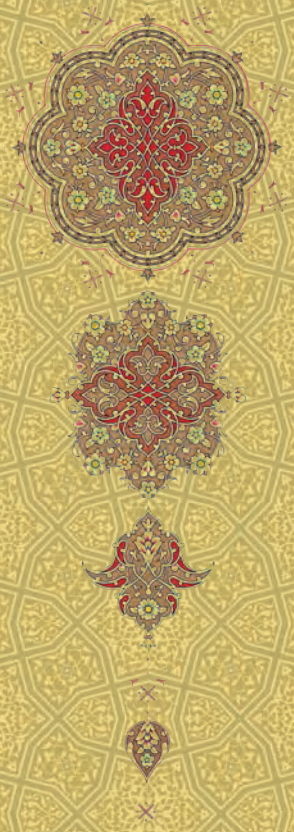
Šav Vaavat – ovaj praznik, čije ime znači „sedmice“, održava se u vreme spuštanja *Tore*, sedam nedelja, ili četrdeset i devet dana, nakon praznika *Fatira*, kada su Jevreji dobili Božiji zakon i deset zapovesti (Astrolog, 1372, na više mesta).

¹ Nama poznatog po grčkom obliku Kserks.

JERMEHI

Aleksandar Dragović

Jermeni

Jermeni su nemuslimanska manjina koja tradicionalno živi na severozapadu Irana, govore indoevropskim jezikom koji je u velikoj meri srodan persijskom. Godine 2.000. jermensko stanovništvo je brojalo 300.000, oko 15 procenata manje nego u 1979. Iranski Jermeni su pretežno stanovnici gradova. Procenjuje se da 65 odsto njih živi u Teheranu, koji je od ranih 1970-ih bio glavno jermensko kulturno središte u Iranu. Značajne jermenske zajednice žive i u Isfahanu, Tabrizu i Urumijeu. Jermeni u Iranu su relativno dobro obrazovani, poseduju sopstvene škole i objavljuju publikacije i štampu na jermenskom jeziku. Većina Jermena su gregorijanski hrišćani, iako su neki rimokatolici i protestanti, što je posledica delovanja

evropskog i američkog misionarskog rada u Iranu tokom 19. i početka 20. veka. Iako su iranski Jermeni pozdravili nezavisnost Jermenije 1991. godine, malo ih je tamo iseljeno; gotovo sva jermenska emigracija iz Irana išla je u pravcu u Sjedinjenih Američkih Država

Jermensko-iranska zajednica ima istoriju dugu oko 400 godina. Godine 1604. safavidski Šah Abas I deportovao je u Iran više od 500.000 Jermena. Od toga je 20.000 do 30.000 jermenskih porodica bilo smešteno u severnim regionima Irana, pokrajinama Gilan i Mazandaran, a ostale su preseljene na jug. Prva jermenska zajednica u Iranu osnovana je u blizini Isfahana.

Grupa Jermenkinja iz doba Kadžarske dinastije (oko 1890. godine)

Iranska Jermenka

Mesto je dobilo ime Nor Ćuga (Nova DŹolf, po rodnom gradu nekih od deportovanih) i evoluiralo u zajednicu sa jakom institucionalnom strukturom. Tokom godina, jermenska zajednica je rasla i po-

delila se u tri grupe kojima su upravljale tri eparhije: Atrpatakan (prebivalište u Tabrizu), Teheran i Isfahan.

Posebnim dekretom Abas I Jermenima je dodelio zemlju u juŹnom delu Isfahana na kojoj su izgradili grad Nova DŹolf. Šah Abas I uspostavio je posebnu politiku za deportovano jermensko stanovništvo pruŹajući im mnoge privilegije kako bi im olakšao proces naseljavanja u Iranu. Zahvaljujući poznavanju stranih jezika i iskustvu Jermena u trgovini na Putu svile, kultura i trgovina u zemlji su se razvijale, a zanatstvo i mala proizvodnja su značajno napredovali.

Danas, Jermeni uŹivaju reputaciju dobrih biznismena i proizvođača hrane. Kao i druge verske manjine, oni ne mogu da zauzimaju osetljive vojne ili administrativne položaje, ali neki od njih imaju više položaje kao menadžeri i inŹenjери u državnim građevinskim projektima i industriji.

Jermensko selo Boloran, okrug Ferejdan, koji se naziva i Perija, pokrajina Isfahan

*Portret Petrosa, jermenskog dobrotvora iz 17. veka,
crkva Vitlejem u Džolfi*

*Iranski Jermeni na proslavi 41. godišnjice
Islamske revolucije, Teheran*

Jermeni uglavnom borave u velikim i većim gradovima, poput Teherana, Isfahana, Tabriz, Urumijea i Araka. Kao pripadnici verske manjine, koja ima pravo na ukupno pet mesta u iranskom parlamentu, Jermeni imaju svoja dva predstavnika. Jedan jermenski član iranskog parlamenta bira se iz severne, a drugi iz južne eparhije. Aktuelni predstavnik Atrpatakan i Teheranske eparhije u desetom sazivu parlamenta je Karen Hanlarijan, a predstavnik isfahanskih Jermena je Žoržik Abrahamijan.

Jermenska apostolska crkva u Iranu ima tri eparhije: Teheransku ili Centralnu (najmlađu i najmnogoljudniju); Isfahansko-južnu i eparhiju Atrpatakan.

Jermenska zajednica u Teheranu osnovana je četrdesetih godina prošlog veka i ima najveći broj članova u Iranu. Savet eparhije ima svoja tela za sprovođenje funkcija, kao što je prosvetni savet koji nadgleda škole, imovinski i sudski savet se bavi porodičnim pitanjima zajednice, poput razvoda i nasleđstva.

U Teheranu postoji osam jermenskih crkava, 25 škola sa oko 7.000 učenika. U ovom gradu deluju brojni sportsko-kulturni sindikati, a izdaje se i mnoštvo periodičnih publikacija od kojih je najpoznatija „Alik Dejlj“ (*Alik Daily*).

Isfahansko-južna eparhija (Irano-indijska eparhija) nastala je 1606. godine direktnom inicijativom šaha Abasa I prilikom uspostavljanja Nove Džolfi. Danas je centar eparhije Manastir Svetog Spasa u Isfahanu, jedan od najpoznatijih i najlepših spomenika jermenske kulturne istorije. Eparhija je imala više od 100 crkava, ali trenutno funkcioniše samo 24, uključujući 13 samo u Novoj Džolfi.

Severna ili Tabriska eparhija (jermenska eparhija Atrpatakan) je najstarija iransko-jermenska i eparhija koja ujedinjuje Jermene koji žive u severnim pokrajinama. Administrativno obuhvata pokrajine

Katedrala Vank, Jermenska četvrt, Isfahan

Istočni i Zapadni Azerbejdžan i Ardebil. Prema Garniku Badalijanu, na ovom području živi oko 5.000 Jermena, dok je početkom dvadesetog veka eparhija imala 30.000 članova.

Tradicionalno, Tabriz je bio glavni grad iranskog Azerbejdžana u kojem je jermenski politički život vibrirao od ranog modernog doba (Safavida) pa nadalje. Nakon ustupanja teritorija Rusiji u prvoj četvrtini 19. veka, ojačana je nezavisna pozicija tabriskih Jermena, nakon što su od Abasa Mirze dobili zaštitu i ustupke. Poseban značaj tabriskih Jermena takođe je porastao prenošenjem sedišta eparhije iz Crkve Svetog Tadija (ili Kara Kelisa) u Tabriz 1845. godine. U Tabrizu se nalazi eparhija Jermenske apostolske crkve, pored tri crkve (Sveti Sargis, Šogakat i Svete Marije), kapela, škola, Kulturni klub Ararat i jermensko groblje.

Praznici Jermena

Većina praznika iranskih Jermena ima veze sa crkvom, te stoga ima verski i sa-

kralni karakter. Neki njihovi praznici, koji potiču iz predhrišćanskog perioda i sadrže neke izvesne drevne iranske elemente, postepeno su ušli u grupu verskih i primili hrišćanski karakter. Spomenućemo, ukratko, najvažnije praznike iranskih Jermena.

Darandaz ili **Dajarand Arad** – praznik u večeri trinaestog februara (dvadeset i četvrti *bahman*), u stvari spada u praznike vatre i postojao je pre hrišćanstva. Uprkos tome, Jermeni kažu da je ovaj praznik nastao kao spomen na doček Isusa Hrista, koji su mu priredili ljudi, zapalivši vatre, kada ga je Marija dovela u Jerusalim, nakon što je navršio četrdeset dana.

Jermeni i danas obeležavaju ovaj dan, tako što odlaze u crkvu, pale vatre i ogranižuju slavlja, uz prigodne religiozne ceremonije (Hovijan, 1380, od 164. strane nadalje). Sličnosti sa iranskim praznikom *Sade*, kao i njihova vremenska blizina, vredni su pažnje.

Nava Sard – je u stvari drevni iranski praznik *Nousard*. Ovaj praznik, čije ime znači Nova godina, je pored *Noruz*a, bio

prvi dan iranske godine. U staroj Jermeniji, prvi mesec u godini se zvao ovako, i ljudi su prvog dana u njemu organizovali veličanstveno slavlje. Još od drevnih vremena pa sve do danas, bio je praćen sportskim nadmetanjima, muziciranjem i organizovanjem predstava. Po sadašnjem jermenskom kalendaru, slavi se jedanaestog avgusta, i prati ga sportsko takmičenje, koje se održava u nekoj od zemalja u kojoj žive Jermeni, i u kome učestvuju jermenski sportisti (Hovijan, 1380, 165-168. strana).

Barigandan, čije ime znači plemenit život, radost, veselje i obilje, spada u grupu praznika koji su postojali pre hrišćanstva i koji su zajednički Irancima i Jermenima. Barigandan se slavi pre početka velikog posta i, što zbog toga, a što zbog svog imena, veoma je sličan prazniku *Bargandanu* (Manukijan, 1352, od 49. strane nadalje), koji se slavi u mesecu *šabanu*, zbog dolaska meseca ramazana (Dehkhoda, 1372).

Jermeni i danas slave ovaj praznik tako što se vesele uz sofru na kojoj je postavljena hrana raznih boja (Hovijan, 1380, 169-170. strana).

Vardavar – veoma star praznik, predhrišćanskog porekla, smatraju da ima veze sa kultom *Anahite*. Drevni Jermeni, koji su imali kalendar od 360 dana sa dodatih pet dana na kraju godine, prvog od ovih pet dana, slavili su praznik Vardavar na veličanstven način. Bio je praćen međusobnim prskanjem vodom, pa ga smatraju istovetnim sa iranskim praznikom *Tireganom*. Treba reći da se *Vardavar*, koji spada u važnije jermenske praznike, ne proslavlja uvek u isto vreme, već devedeset i osam dana nakon Uskrsa, između dvadeset i osmog juna i prvog avgusta (Hovijan, 1380, od 189. strane nadalje).

Rođenje Hristovo je bez svake sumnje najvažniji praznik, ne samo Jermena, nego i svih hrišćana. Još od drevnih vremena postoje neslaganja oko tačnog datuma ovog praznika. U početku ga je većina hrišćanskih crkava slavila šestog januara, da bi ga, postepeno, opet većina njih, premestila na dvadeset i peti decembar. Jermeni su ostali verni staroj tradiciji, te ovaj praznik slave šestog januara, odlazeći u crkve, gde se služe posebni obredi i pevaju religiozne himne.

Proslava Božića u jermenskoj apostolskoj crkvi sv. Sarkisa u Teheranu

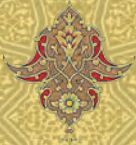
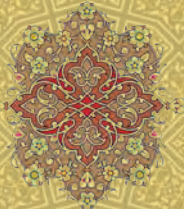
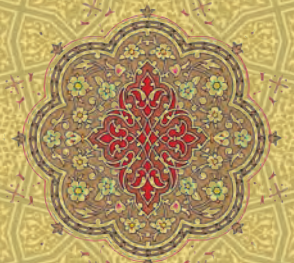
Jermeni, poput ostalih hrišćana, slave praznik Hristovog vaskrsenja, kao i druge praznike, poput praznika Lazarevog oživljavanja od strane Hrista, i većina njih se održava u crkvama.¹

¹ G. Iskandaryan „The Armenian community in Iran: Issues and emigration” (2019) 3 Global Campus Human Rights Journal 127-140 <https://doi.org/20.500.11825/991>

ZOROASTRIJANCI

Aleksandar Dragović

Zoroastrijanci

Zoroastrijanci su najstarija verska zajednica u Iranu. Pre dolaska islama u Persiju, zoroastrizam je bio primarna religija Persijskog carstva. Prema zvaničnom popisu zemlje, u državi je od 2011. godine bilo 25.271 zoroastrijanaca.

Prema Ustavu Islamske Republike Iran, zoroastrijanci su jedna od verskih manjina u Iranu i u okviru zakona mogu slobodno da vrše svoje verske obrede.

Ustav, takođe, jasno navodi da su Vlada Islamske Republike i muslimani dužni da se prema nemuslimanima opходе ko-

rektno i u skladu sa islamskom pravdom kao i da poštuju njihova ljudska prava.

Poput jermenske, asirske i jevrejske zajednice, i zoroastrijanci su zvanično priznati i na osnovu Ustava iz 1906. godine dodeljeno im je jedno mesto u iranskom parlamentu. Vanbračna zajednica i nizak natalitet utiču na rast iranskog zoroastrijskog stanovništva koji je, prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, iznosio 25.271, mada je to predstavljalo porast od 27,5 odsto u odnosu na stanovništvo iz 2006. godine.

Zoroastrijanci u Iranu čine značajnu manjinu. Žive u mnogim gradovima, ali

*Zoroastrijanska porodica u vreme Kadžarske dinastije
(oko 1910. godine)*

*Zoroastrijska svetkovina sedre-puši
u hramu Rustam Bag u Teheranu*

je većina naseljena u Teheranu, Kermanu, Širazu, Jazdu, Isfahanu, Zahadanu i Ahvazu. Pripadnici zoroastrijske manjine su učestvovali u osmogodišnjem ratu Irana i Iraka u kojem je i stradalo 15 vojnika.

Zoroastrijanci praktikuju mnoge obrede i običaje. Neki od njih su ukorenjeni u

*Zoroastrijski sveštenici tokom molitve
u svetilištu Rustam Bag u Teheranu*

Zoroastrijsko svetilište u Jazdu

prirodnim promenama i promeni godišnjih doba, dok su drugi verske prirode. Neki zoroastrijski obredi su preživeli do danas. Štaviše, neki događaji se primećuju gotovo u celoj zemlji. Tu spadaju *Noruz* (proslava Nove godine) i *Jalda*, koji označava najdužu noć u godini. Najvažnija zoroastrijska svetilišta nalaze su u pokrajini Jazd – Pir Harišt, Pir Naaraki, Pir Banu-je Pars, Pir Sabz (Čak Čak) i Pir Narestane.

Značajni iranski zoroastrijanci u 20. veku:

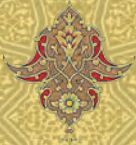
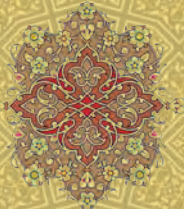
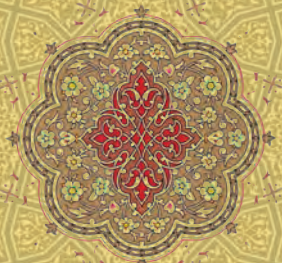
Kejhosro Šahroh (1864–1939), bio je organizator i dizajner Mauzoleja iranskog pesnika Ferdosija u Tusu.

Džamšid Bahman Džamšidijan, poznat i kao Arbob Džamšidi (1851–1933), bio je istaknuta zoroastrijska ličnost koja je uvela ideju modernog bankarstva u Iranu i prvi predstavnik zoroastrijske zajednice u iranskom parlamentu.

JEZICI IRANSKIH NARODA

dr Said Safari

Jezici iranskih naroda

dr Said Safari

Profesor persijskog jezika, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Iran je prostrana zemlja u kojoj zajedno žive različite etničke grupe sa različitim kulturama, verovanjima, običajima, a posebno sa širokim spektrom jezika, dijalekata i narečja. S tim u vezi, Iran je jedna od zemalja koja je uspjela da sačuva svoj integritet i jedinstvo i pored velike raznolikosti etničkih grupa koje dele zajedničke elemente identiteta kao što su religija i nacionalni jezik.

Iako je persijski, kao jedan od činilaca iranskog identiteta, službeni i nacionalni jezik države, iranske etničke grupe u svojim gradovima i naseljima koriste svoj maternji i lokalni jezik. Ovo pitanje je, takođe,

precizirano u članu 15. Ustava Islamske Republike Iran:

Persijski je službeni i zajednički jezik i pismo naroda Irana. Dokumenti, prepiska, zvanični tekstovi i školski udžbenici moraju se vršiti na ovom jeziku i pismu. Međutim, upotreba regionalnih i etničkih jezika u štampi, masovnim medijima i podučavanju njihovoj književnosti u školama, uz persijski jezik, je dozvoljena.

Treba napomenuti da oni koji se koriste na geografskom prostoru Irana nisu jedini iranski jezici. Pod iranskim jezicima se misli na one koji, sa lingvističkog

Rasprostranjenost govornih jezika u Iranu

stanovištva, pripadaju porodici iranskih jezika. Zbog toga ćemo u ovom članku, da bi se preciznije upoznali jezici iranskih etničkih grupa, upotrebiti dvostruku klasifikaciju pod nazivom „Iranski narodi, iranski jezici” i „Iranski narodi, neiranski jezici”.

A) Iranske etničke grupe, iranski jezici

Persijski koji se danas koristi u Iranu (koji se, takođe, naziva i savremeni persijski) pripada grupi indoiranskih jezika i ova grupa, takođe, spada u kategoriju indoevropskih jezika. U istorijsko-uporednoj lingvistici iranski jezici su podeljeni u tri kategorije: drevno iranske, srednjoiranske i moderne.

U jednoj opštoj klasifikaciji, lingvisti dele nove iranske jezike u dve grupe: istočnoiranske (uključujući jezike i dijalekte uobičajene u Avganistanu, Pakistanu, Tadžikistanu i Gruziji) i zapadnoiranske (jezici i dijalekti kojima se govori u Iranu).

Najznačajniji i najrasprostranjeniji savremeni iranski jezici su: *persijski*, *dari persijski*, *paštunski*, *kurdski*, *asirski* i *baluči*. Ovi jezici se trenutno koriste na velikom geografskom području koje na severu obuhvata Centralnu Aziju i Kavkaz, na jugu Persijski zaliv, na istoku Indiju i na zapdu Anadoliju i nisu ograničeni na geografske granice savremenog Irana. Dakle, osim *persijskog*, koji je službeni jezik u Iranu, *dari persijski* se koristi u Avganistanu, Tadžikistanu i Uzbekistanu, *paštu* u Avganistanu, *osetski* na Severnom Kavkazu, *kurdski* u iranskom Kurdistanu, Siriji, Iraku i Jermeniji, *baluči* u iranskom Balučistanu i Pakistanu, takođe i u Avganistanu.

Budući da je predmet ovog teksta upoznavanje sa jezicima iranskih etničkih grupa (tj. etničkih grupa koje žive na sadašnjem političko-geografskom prostoru Irana), u sledećem delu predstavimo

neke od ovih jezika, i to *persijski*, *kurdski* i *baluči*, koji imaju više dijalekata.

Persijski: posrednički jezik svih iranskih etničkih grupa

Persijski jezik je izvorno bio naziv za jezik naroda Parsa. U natpisima iz Ahemenidskog carstva napisanim na drevnom persijskom jeziku (Ahemenidski natpisi), „Parse” je ime jednog od iranskih plemena, koje živi na jugu Irana, čije se i mesto prebivališta zvalo Pars. Od persijskog naroda, dve dinastije, ahemenidska i sasanidska, uspostavile su dve velike imperije i vekovima vladale velikim delovima sveta. U početku je persijski jezik bio uobičajen kao jedan od dijalekata persijskih plemena koja su živela na jugozapadu Iranske visoravni.

Iako je u današnjim geografskim okvirima zemlja Parsa ograničena na jednu pokrajinu u jugozapadnom regionu Irana, u prošlosti je, naravno, njena teritorija bila višestruko veća od sadašnje iranske pokrajine i obuhvatala je čitav prostor Persijskog zaliva, Hormozgan, Jazd, delove Isfahana i sadašnje pokrajine Kerman. Zbog toga su se u davnim vremenima cela obala Persijskog zaliva i Omansko more zvali Persijsko more.

Istorijski gledano, moderni persijski nastavak je srednjepersijskog, koji je bio zvanični i književni jezik Irana tokom Sasanidskog carstva, a srednjepersijski je takođe bio nastavak drevnog persijskog (jezik Ahemenidskog carstva). Stoga se može reći da je savremeni persijski, koji je službeni jezik Irana, modifikovani oblik jezika iranskih plemena (Pars) koja su živela u jugozapadnom regionu Iranske visoravni. Nakon arapskog osvajanja Irana u 7. veku nove ere, dva veka, u Iranu nije uspostavljena nezavisna vlada. Iran je bio pod vlašću Arapa, odnosno umajadskih i abasidskih halifa. Tada je arapski jezik bio

službeni jezik. Međutim, za razliku od drugih zemalja pod arapskom dominacijom, (kao što je Egipat, na primer), Iranci su uporno nastojali da sačuvaju persijski jezik, da bi pojavom iranske dinastije Safarida u devetom veku i direktnom naredbom Jakuba Lejsa Safarija (osnivača i vladara ove dinastije) persijski postao službeni jezik, a zatim tokom čitavog istorijskog perioda i promene različitih dinastija i carstava, uspeo da sačuva svoju snagu i opstane do danas. U ovom istorijskom toku, iranski pesnici, pisci i intelektualci pokušali su da sačuvaju nasleđe persijskog jezika staro nekoliko hiljada godina i stvaranjem velikih i trajnih književnih dela poput „Šah-name“ Ferdosija, stabilizovali su persijski jezik, pa su tako iranski narodi za međusobnu komunikaciju, sa žarom i ljubavlju preuzeli persijski kao posrednički, čime je uloga persijskog jezika u stvaranju jedinstva iranskih etničkih grupa veoma velika i značajna. Trenutno je persijski jedini službeni jezik u

Iranu, i iako različite etničke grupe koje žive u Iranu nemaju ograničenja u upotrebi svog jezika, nesumnjivo je da sve one koriste i persijski. Persijski kao i drugi jezici ima mnogo narečja i izgovore. Jedan od razloga ovog mnoštva narečja je kombinacija i dvosmerna komunikacija persijskog sa jezikom drugih iranskih etničkih grupa.

Kurdski jezik

Kurdski narod je sastavljen od brojnih etničkih grupa i plemena koja uglavnom žive u zapadnom delu Irana, ali su, takođe, rasuta i po drugim teritorijama zemlje. Kurdi žive u severnom Iranu (pokrajine Horasan, Mazanderan, Gilan), u južnom Iranu (pokrajine Fars i Kerman), u istočnom Iranu (pokrajina Balučistan) i na zapadu (pokrajine Kurdistan, Kermanshah i Ilam). Govore kurdskim jezikom. Kurdski pripada indoevropskoj jezičkoj

Geografski opseg kurdskog jezika

porodici, grupi zapadnoiranskih jezika. Treba napomenuti da ne postoji jedinstveni jezik koji se naziva kurdski, a lingvistički se odnosi na niz jezika u severozapadnom Iranu koji imaju gotovo iste jezičke karakteristike. U opštoj klasifikaciji, kurdski koji je jedan od iranskih jezika, rasprostranjen je u velikom regionu Kurdistanu (tj. kurdskim regionima u Iranu, Turskoj, Iraku i Siriji) i, naravno, ima svoje dijalekte i narečja u svakom regionu. U Iranu najvažnija kurdska plemena žive u zapadnom delu. Stanovnici tri zapadne provincije Irana, tačnije Kurdistanu, Ilama i Kermanšaha, kao i dela severnog Horasana, su Kurdi.

Kao što je pomenuto, kurdski jezik obuhvata nekoliko dijalekata. Dijalekt Kurda na severu Horasana, pogranične regije Irana i Turske i nekih sela u zapadnom Iranu je kurmandi. Dijalekat srednjeg dela iranskih regija, uključujući gradove i pokrajinu Kurdistan i severozapadne regije pokrajine Kermanšah, je sorani, dok Kurdi na jugu govore narečja *kermanšahi*, *grosi*, *kelijaji*, *sandžabi*, *laki kalhori* i *ilami*. Zanimljivo je da je najstariji vlasnički dokument na svetu napisan na partskom jeziku sa predmetom kupovine i prodaje zemljišta u gradu Uraman u provinciji Kurdistan, koji se danas čuva u Britanskom muzeju.

Baluči jezik

Narod Baluči živi u ogromnom regionu zvanom Balučistan, koji je prostire kroz tri zemlje – Iran, Pakistan i Avganistan. Ovaj narod govori baluči jezikom koji spada u iranske jezike severozapadne grane. Baluči narod je uglavnom sastavljen od plemenskog stanovništva. Većina su sledbenici sunitskog islama. Baluči je srodan tati, kurdskom, gilaki i taleši jeziku. Ima tri glavna dijalekta – istočni, zapadni i južni, sa mnoštvom podgrupa, i sačuvao je

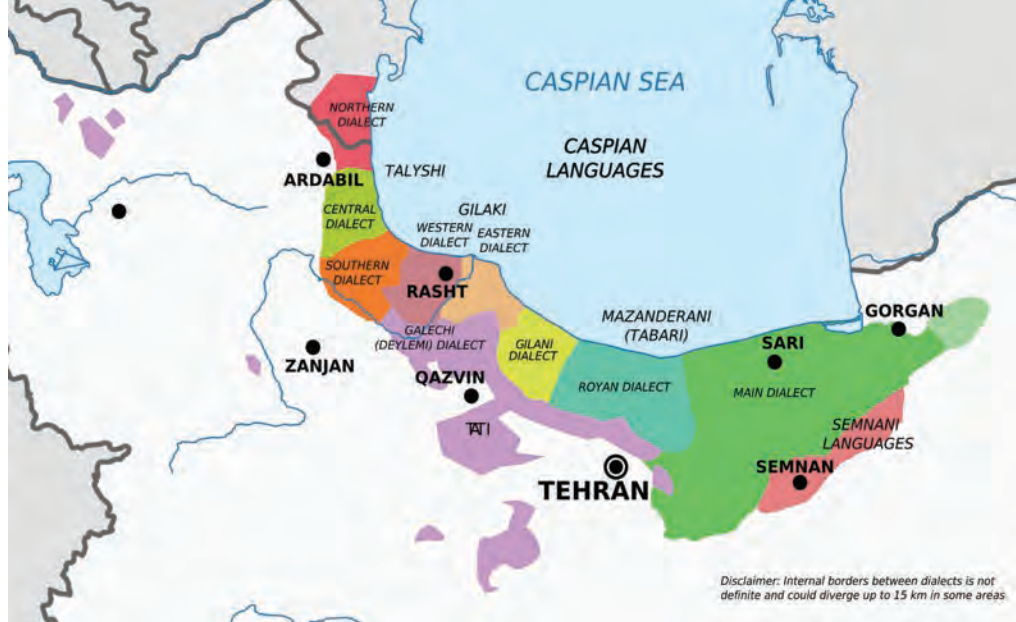

Baluči je ime iranskog naroda na jugoistoku Irana koji govori baluči jezikom

mnoge karakteristike drevnih jezika. U nekim elementima je blizak pahlavi jeziku iz epohe Sasanida, a u nekim partskom. Međutim, kada se razmotre svi aspekti, može se zaključiti da je baluči najverovatnije bio nastavak jednog od posebnih iranskih jezika, starijeg od pahlavija, kao što je avestanski, koji je zadržao drevni izgovor i za čije se reči mogu navesti mnogi primeri. Najrasprostranjeniji dijalekt ovog jezika je *rahšani*, kojim se govori u Iranu, Pakistanu, Avganistanu i Turkmenistanu.

Jezici gilaki i mazani

Narodi Gilak i Mazani (Mazanderanci) žive na južnim obalama Kaspijskog mora. Gilaki govore *gilaki* jezikom, a Mazani *mazanderanskim*, i oba pripadaju iranskom severozapadnom ogranku i porodici indoevropskih jezika, dok prema jednoj drugoj lingvističkoj klasifikaciji, pripadaju kaspijskoj jezičkoj porodici. Kaspijski jezici se govore u severnom Iranu i jugoistočnom Azerbejdžanu i podeljeni su u četiri opšte grupe: tati, gilaki, mazani i taleši. Nijedan od njih još uvek nije službeni jezik. Treba napomenuti da između ovih jezika ne samo da postoje mnoge razlike, već svaki od njih ima više narečja i akcenata. Međutim, zbog geografske blizine kao i relativne sličnosti, neki ih smatraju jednim jezi-

*Geografsko područje kaspiskih jezika
(mazanderani i gilaki)*

kom. Ukratko, *gilaki* je jezik Gilaki naroda koji živi u pokrajini Gilan, a *mazanderani* je jezik narodu Mazani koji živi u pokrajini Mazandaran i Golestan. Gilaki ima dva dijalekta, zapadni (bih pas) i istočni (bih piš), ali mazanderanski jezik ima više dijalekata i akcenata. Mazandarenski jezik, također, ima bogatije i starije književno zaleđe. Oba spadaju u grupu ugroženih jezika.

Lorski jezik

Narod Lori živi u zapadnim i jugozapadnim regionima Irana. Neki naučnici veruju da su Lori u pogledu organizacije jezika u tesnoj vezi sa govornicima kurdskog i persijskog; neki smatraju da Lori potiču od Kurda, dok drugi tvrde da su Lori od početka bili nezavisni; iako su na njihovu kulturu uticala dva suseda. Lori imaju svoj jezik koji se zove lori ili lorski. Lorski jezik je zapadni i jugozapadni iranski jezik kojim govore ljudi koji žive i migriraju na velikom području na zapadu i jugu Irana, odnosno Lorestanu, južnim delovima pokrajine Ilam i delovima pokrajine Hamedan. Lorski jezik, kao i per-

sijski, potiče od srednjepersijskog i njegov vokabular je veoma sličan persijskom. Lorski jezik sastoji se od tri glavna dijalekta: severnog, bahtijarskog i južnog.

*Narod Lori u zapadnom i jugozapadnom Iranu
govori lorskim jezikom*

B) Iranske etničke grupe, neiranski jezici

Pod ovim mislimo na neiranske jezike, jezike koji su danas rasprostranjeni na geografskom području Irana, ali sa jezičke tačke gledišta nisu deo porodice iranskih, indoevropskih jezika. Najvažniji i najfrekventniji su turkijski i arapski.

Turkijski jezici u Iranu

Prema nekim statistikama, oko osamnaest posto iranskog stanovništva govori turski jezik. Ipak, opseg i značaj ovog jezika su nezanemarljivi. Mapa ispod prikazuje procenat populacije koja u različitim pokrajinama govori turski jezik.

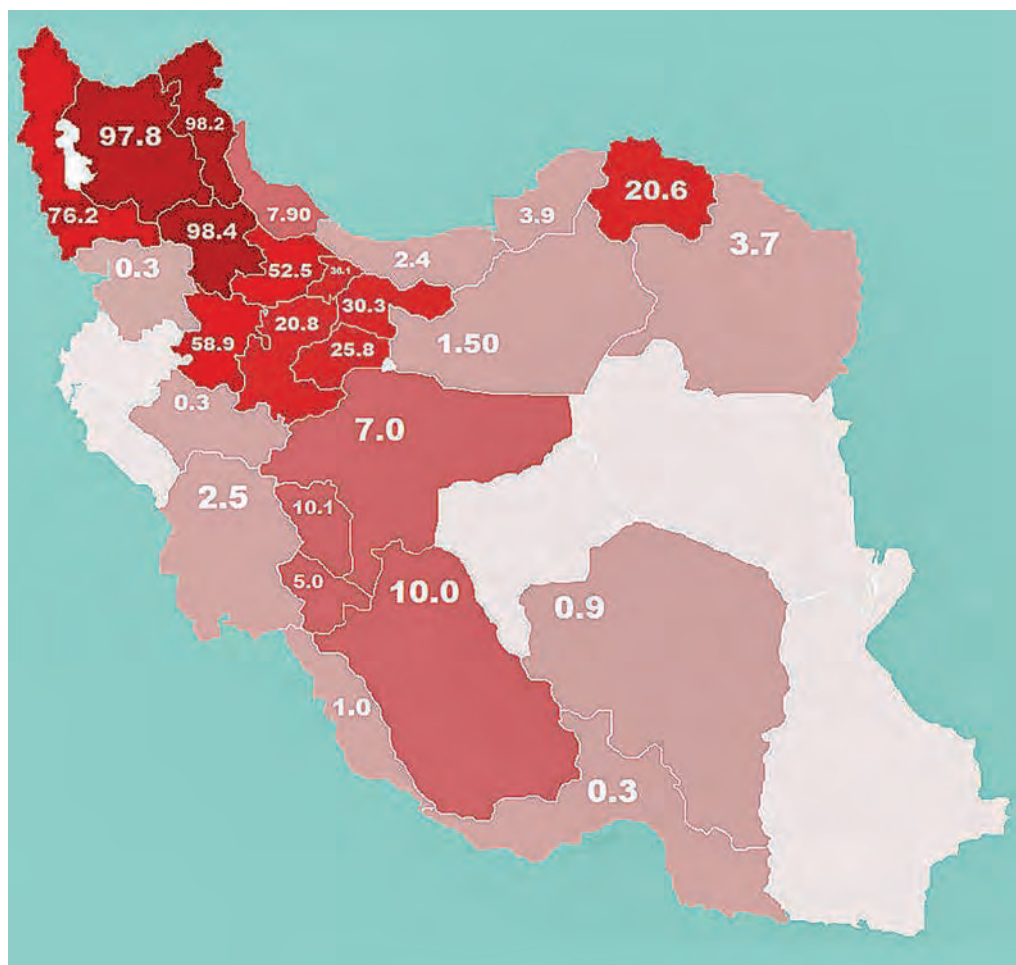
U pogledu lingvističke klasifikacije, svi turkijski koji obuhvataju mnoštvo dijalekata, pripadaju altajskoj porodici jezika. Frekventni i široko rasprostranjeni turski jezici u Iranu obuhvataju azerbejdžanski ili *azerbejdžanski turski*, *afšarijski turski*, *horasanski turski*, *turkmenski* i *hala-dži*, od kojih svaki ima svoja narečja. Među njima, azerbejdžanski turski, horasanski i turkmenski su srodni ogranku *oguških* jezika.

Većina govornika turskih jezika u Iranu su turski Azeri ili Azerbejdžanci koji su uglavnom naseljeni u severozapadnim delovima Irana, pokrajinama Zapadni Azerbejdžan, Istočni Azerbejdžan i Ardebil.

Današnja regija Azerbejdžan je tokom istorije bila važno područja severozapadnog Irana, koje se takođe naziva Atropatkan (starogrčki: *Atropaiteni Atropatēnē*) i Azerbejdžan u srednjepersijskom jeziku. Glavni jezik naroda ovog regiona bio je azeri (iz grupe srednjeiranskih jezika), koji su od 11. veka nove ere i uspostavljajanjem turskih dinastija u ovom regionu, a posebno uspostavljanjem vlade Seldžuka, postepeno zamenjivali arhaični azerbejdžanski iranski i turski jezik. Sada se zove azerbejdžanski turski.

Afšari turski se ubraja u vrstu azerbejdžanskog turskog čiji govornici žive u ra-

Geografsko područje turkijskih jezika

zličitim regionima Irana, prevashodno u pokrajinama Fars, Kerman i Horasan (srodni plemenima Kaškaji i Afšar).

Turski horasani jezik govori se u regionima pokrajine Severni Horasan (Bodž-nour), delovima pokrajine Horasan Raza- vi i Golestan. Ovaj jezik, takođe, pripada grani ujugurskih jezika.

Turkmenski turski je jedan od jezika koji se govore u severnom Iranu (pokra- jine Severni Horasan, Mazandaran i Gole- stan) zbog blizine ovih regiona sa Turk- menistanom na severoistoku Irana.

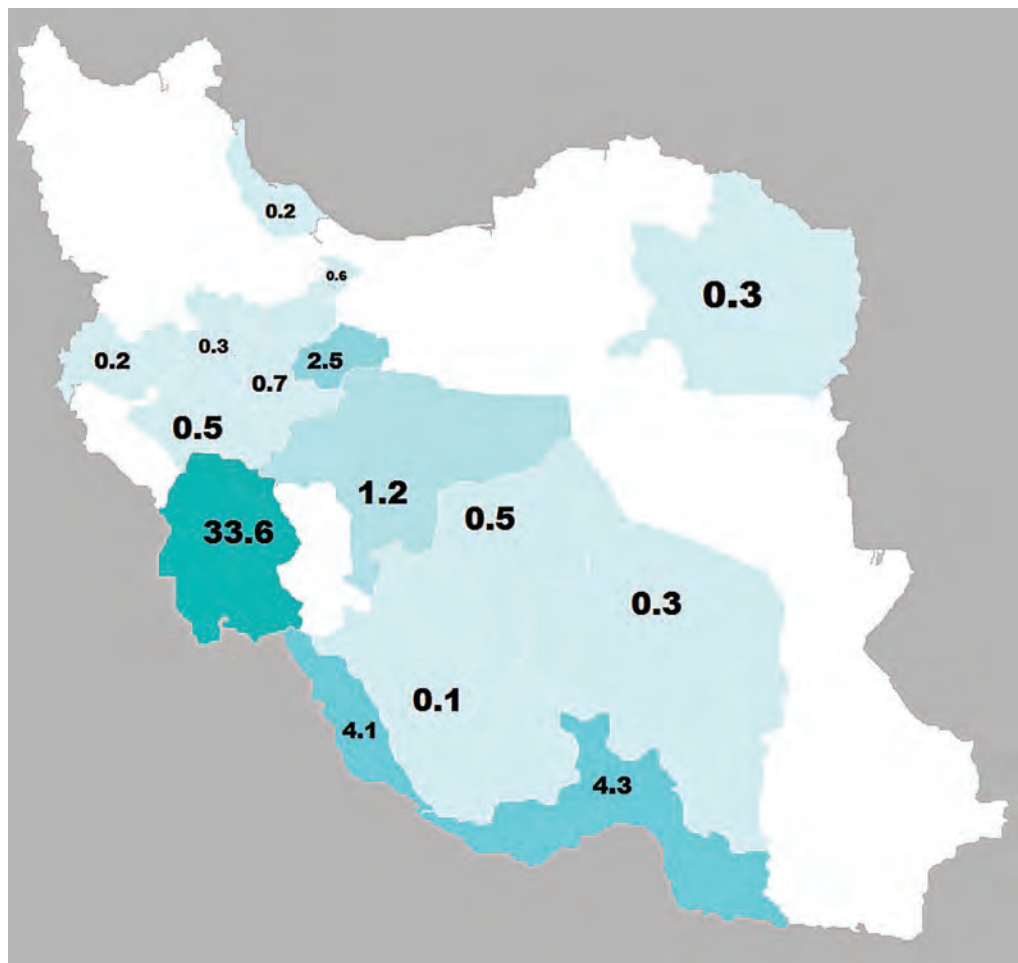
Haladži je još jedan od turkijskih jezi- ka koji se govori u Iranu i čiji govornici žive u Centralnoj iranskoj pokrajini. Iako je srodan azerbejdžanskom turskom, na njega je u velikoj meri uticao persijski, što se vidi po velikom broju reči iz persij- skog jezika.

Arapski jezik

Kao osnovni jezik islamskog sveta, ko- ji je dugo bio službeni jezik umajadske i abasidske dinastije koje su vladale Ira- nom, arapski jezik je usko povezan sa re- ligijom, kulturom i književnošću Irana. Arapski je, takođe, jedan od jezika kojim se govori u Iranu, pa je i u Ustavu IR Iran (član 16) navedena obaveza učenja arap- skog u svim smerovima srednje škole. Me- đutim, arapski nije iranski jezik i jezički nije srodan persijskom. Arapski je deo se- mitske jezičke porodice, a persijski indo- evropske.

Arapski jezik je u Iranu posebno ras- prostranjen među Arapima u pokrajini Huzestan gde se skoro stoprocentno go- vori u gradovima kao što su Susangerd,

Geografsko područje arapskog jezika

Huvejza i Šadegan. Ovaj jezik se naziva i *huzestanski arapski jezik*. Huzestanski arapski je dijalekt arapskog jezika i podskup mesopotamskog arapskog dijalekta, koji je sličan iračkom i zalivskom arapskom, i govori se na jugozapadu Irana, posebno u pokrajini Huzestan i južnim delovima pokrajine Ilam. Osim u ovim, Arapi žive i u pokrajinama Hormozgan, Bušer i Iran (južni i jugozapadni regioni Irana), a arapskih manjina ima u Horasanu i Komu. Karta na prethodnoj strani prikazuje gustinu arapskog stanovništva Irana.

Zaključak

Tokom svoje milenijumske istorije, Iran je bio kolevka drevnih i starih civilizacija, zemlja različitih etničkih grupa, od kojih svaka ima svoju kulturu i jezik koje je sa-

čuvala do danas. Zbog toga se velika raznolikost jezika i kultura smatra jednom od lepota Irana. Dovoljno je otputovati na udaljenost od stotinu kilometara od iranske prestonice, Teherana, da biste upoznali različite etničke grupe, rase, kulture i jezike.

U ovom članku, zajedničke jezike u Iranu podelili smo u dve opšte kategorije – iranskih i neiranskih jezika, i ukratko opisali svaku od njih. U kategoriji iranskih, persijski je najvažniji i službeni jezik Irana, a među neiranskim jezicima, turski jezik ima najviše dijalekata i njegova geografska rasprostranjenost je značajna. Uprkos mnogim razlikama u kulturama, jezicima i njihovim dijalektima, iranski narodi se nalaze pod velikim jezičkim kišobranom, pod kojim su s poštovanjem vekovima živeli zajedno, a to je persijski jezik!

REFERENCE:

- Cardona, George. "Indo-Iranian languages". Encyclopædia Britannica. Retrieved 25 October 2021.
- Encyclopedia Iranica | <https://www.iranicaonline.org>
- Lazard, G. (1998). Actancy. Empirical approaches to language typology. Mouton de Gruyter.
- Rudiger Schmitt (ed.). (1989). Compendium Linguarum Iranicarum [Guide to Iranian Languages]. Wiesbaden: L. Reichert Verlag.
- Safavi, K (1988). Negahi be Gozashte Zaban-e Farsi, Tehran.
- Windfuhr, G (Ed.) (2010). The Iranian Languages. Routledge. Language Family Series London/New York: Routledge.
- Wikipedia | <https://www.wikipedia.org>

